

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Π.Μ.Σ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η επίδραση του συναισθηματικού δεσμού στις φιλικές σχέσεις των εφήβων

The effect of attachment on adolescents' friendships

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

Πηρουνάκη Ραφαέλα

A.M 233

(Κατεύθυνση: Ανθρώπινη Ανάπτυξη – Επιβλέπων καθηγητής: Τσούρτου Βασιλική)

Ρέθυμνο

Ιούνιος 2018

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής θα ήταν ανέφικτη χωρίς τη συμβολή ανθρώπων που έχουν συνεισφέρει ουσιαστικά σε αυτό το εγχείρημα, οι οποίοι με βοήθησαν, ο κάθε ένας με τον δικό του τρόπο, και τους ευχαριστώ για αυτό από τα βάθη της καρδιάς μου.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επίκουρη καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας κ. Βασιλική Τσούρτου, η οποία ήταν η βασική επόπτρια της εργασίας μου και με βοήθησε με τις γνώσεις, τις συμβουλές και την υποστήριξή της σε όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας. Κάθε φορά που αντιμετώπιζα κάποιο πρόβλημα ή δυσκολία, εκείνη μου προσέφερε αφειδώς συμβουλές και λύσεις, μεταδίδοντάς μου κουράγιο και ψυχική δύναμη. Για όλη αυτή την υποστήριξη και τη βοήθεια θα της είμαι υπόχρεη.

Ακόμη, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στις καθηγήτριες του Πανεπιστημίου Κρήτης και συνεπόπτριες της εργασίας μου κ. Δέσποινα Σταματοπούλου και κ. Μαρία Μαρκοδημητράκη, για τις πολύτιμες συμβουλές που μου έδωσαν ανιδιοτελώς και τον προσωπικό χρόνο που αφιέρωσαν.

Επιπλέον, θερμές ευχαριστίες οφείλω στην καθηγήτρια κ. Παναγιώτα Βορριά, η οποία μου παρείχε εκπαιδευτικό υλικό, αλλά και με βοήθησε να έρθω σε επαφή με τον δημιουργό του ερωτηματολογίου για τον συναισθηματικό δεσμό, κ. Mark Greenberg, ώστε να λάβω την έγκριση για τη χρήση του μεταφρασμένου εργαλείου.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω όλα τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, γιατί χάρη στην προθυμία τους συγκεντρώθηκε το απαραίτητο δείγμα για την πραγματοποίησή της. Μαζί με τα παιδιά, ευχαριστώ τους διευθυντές, τους καθηγητές και τους γονείς, οι οποίοι μου επέτρεψαν να μοιράσω τα ερωτηματολόγια στους μαθητές του σχολείου.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω ακόμη στους φίλους και συγγενείς μου, με τους οποίους μοιράστηκα τις δυσκολίες και τις ευχάριστες στιγμές, και οι οποίοι ήταν κοντά μου σε όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας, προσφέροντάς μου απλόχερα υποστήριξη, συμπαράσταση και κατανόηση.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω από βάθους καρδιάς τους γονείς μου για τη συνεχή συναισθηματική στήριξη και την αμέριστη ηθική τους συμπαράσταση σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Αν δεν ήταν εκείνοι, με την αγάπη τους ως θεμέλιο και κίνητρό μου, δεν θα είχα καταφέρει να φτάσω ως εδώ, αλλά ούτε και να είμαι αυτή που είμαι σήμερα.

ΔΗΛΩΣΗ ΠΕΡΙ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ

Δηλώνω ότι είμαι η συγγραφέας της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας με τίτλο:

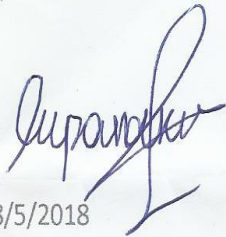
«Οι επιδράσεις του συναισθηματικού δεσμού στις φιλικές σχέσεις των εφήβων»

που συντάχθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος "Πολιτισμός, Παιδεία και Ανθρώπινη Ανάπτυξη" του Πανεπιστημίου Κρήτης και παραδόθηκε τον μήνα Ιούνιο του 2018. Η αναφερόμενη εργασία δεν αποτελεί αντιγραφή ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν αναφέρονται σαφώς στη βιβλιογραφία και στο κείμενο, ενώ κάθε εξωτερική βοήθεια, αν υπήρξε, αναγνωρίζεται ρητά.

Όνοματεπώνυμο: ΠΗΡΟΥΝΑΚΗ ΡΑΦΑΕΛΑ

ΑΜ: 233

Υπογραφή:

Ημερομηνία: 28/5/2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	8
ABSTRACT	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : Ο συναισθηματικός δεσμός στην εφηβεία	12
1.1.1 Η εξέλιξη του συναισθηματικού δεσμού	12
1.1.2 Οικοδόμηση της θεωρίας προσκόλλησης	12
1.1.3 Εσωτερικά μοντέλα προσκόλλησης	15
1.1.4 Ο δεσμός στην παιδική ηλικία και στην ενήλικη ζωή	18
1.1.5 Συναισθηματικός δεσμός με άλλα πρόσωπα	20
1.1.6 Εφηβεία	21
1.1.7 Ο συναισθηματικός δεσμός στην εφηβεία	21
1.1.8 Ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς στην εφηβεία	28
1.1.9 Η ηλικία και η χώρα καταγωγής ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας των σχέσεων	34
1.1.10 Συζήτηση	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : Η ποιότητα φιλίας και ο συναισθηματικός δεσμός	38
2.1 Φιλία	38
2.1.1 Η έννοια της φιλίας	38
2.1.2 Η φιλία στην εφηβεία	40
2.1.3 Διαφορές φύλου στις φιλικές σχέσεις	44
2.1.4 Η ποιότητα της φιλίας στην εφηβεία	45
2.2 Η μετατόπιση του συναισθηματικού δεσμού	49
2.2.1 Από την οικογένεια στη φιλία	49
2.1.2 Ο συναισθηματικός δεσμός των εφήβων με τους φίλους	54
2.3 Συζήτηση	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : Οι διαστάσεις του συναισθηματικού δεσμού	57
3.1 Η επικοινωνία στην εφηβεία	57
3.2 Η εμπιστοσύνη στην εφηβεία	65
3.3 Η αποξένωση στην εφηβεία	70
3.4 Συζήτηση	74

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ – ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Μεθοδολογία	76
4.1 Στόχοι, ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις της έρευνας	76
4.2 Διαδικασία συλλογής δεδομένων	77
4.3 Δείγμα - Δημογραφικά χαρακτηριστικά του ερευνώμενου πληθυσμού	79
4.4 Ερευνητική διαδικασία - Ερευνητικά εργαλεία	80
4.5 Στατιστική ανάλυση δεδομένων	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αποτελέσματα της έρευνας	86
5.1 Περιγραφική στατιστική και κατανομή συχνοτήτων για συναισθηματικό δεσμό	86
5.2 Διαφορές ανάμεσα στο φύλο, την ηλικία και τους τύπους δεσμού	89
5.3 Συσχέτιση ανάμεσα στους δεσμούς και στην ποιότητα φιλίας	94
5.4 Επίδραση φύλου, ηλικίας και συναισθηματικού δεσμού στην ποιότητα της φιλίας	94
5.5 Διαφορές φύλου στις υποκλίμακες της ποιότητας φιλίας	97
5.6 Συσχέτιση υποκλιμάκων δεσμού με ποιότητα φιλίας	98
5.7 Προβλεπτικότητα της ποιότητας της φιλίας από τον συναισθηματικό δεσμό	101
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 : Συζήτηση - Συμπεράσματα της έρευνας	102
6.1 Συζήτηση	102
6.1.1 Τύποι δεσμού και φιγούρες προσκόλλησης	103
6.1.2 Η επίδραση του φύλου και της ηλικίας στον συναισθηματικό δεσμό	104
6.1.3 Συσχέτιση μεταξύ του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους	105
6.1.4 Η επίδραση του φύλου και της ηλικίας στην ποιότητα της φιλίας	107
6.1.5 Διαφορές στις επιμέρους υποκλίμακες της ποιότητας της φιλίας μεταξύ αγοριών και κοριτσιών	109
6.1.6 Οι υποκλιμάκες δεσμού και η ποιότητα της φιλίας	109
6.1.7 Ο συναισθηματικός δεσμός ως προβλεπτικός παράγοντας για την ποιότητα της φιλίας και οι επιδράσεις του σε εκείνη	111
6.2. Συμπεράσματα και πρακτικές εφαρμογές	113
6.3 Περιορισμοί - Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	114
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	117
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	132

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Κατανομή γονέων ανά εκπαιδευτική βαθμίδα	80
ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Κατηγοριοποίηση των εφήβων σε ασφαλή και ανασφαλή δεσμό	83
ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Κατανομή του δείγματος στις τρεις υποκλίμακες του δεσμού με τη μητέρα	86
ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Κατανομή του δείγματος στις τρεις υποκλίμακες του δεσμού με τον πατέρα	87
ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Κατανομή του δείγματος στις τρεις υποκλίμακες του δεσμού με τους φίλους	88
ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Κατανομή δείγματος στους τύπους δεσμού με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους	89
ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Συχνότητες των τύπων δεσμού με μητέρα κατά τύπους δεσμού με πατέρα	93
ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Συσχέτιση των συναισθηματικών δεσμών μεταξύ τους και με την ποιότητα φιλίας	94
ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά φύλο και σχολική τάξη	95
ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά τύπο δεσμού με μητέρα	95
ΠΙΝΑΚΑΣ 11: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά τύπο δεσμού με πατέρα	96
ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά τύπο δεσμού με φίλους	96
ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Μέσος όρος της ποιότητας φιλίας κατά φύλο	97
ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Μέσοι όροι αγοριών-κοριτσιών στις υποκλίμακες της ποιότητας φιλίας	97
ΠΙΝΑΚΑΣ 15: Συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού με τη μητέρα και της ποιότητας της φιλίας	99
ΠΙΝΑΚΑΣ 16: Συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού με τον πατέρα και της ποιότητας της φιλίας	100
ΠΙΝΑΚΑΣ 17: Συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού με τους φίλους και της ποιότητας της φιλίας	100
ΠΙΝΑΚΑΣ 18: Ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα ως προβλεπτικός παράγοντας της ποιότητας φιλίας	101
ΠΙΝΑΚΑΣ 19: Ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα ως προβλεπτικός παράγοντας της ποιότητας φιλίας	101
ΠΙΝΑΚΑΣ 20: Ο συναισθηματικός δεσμός με τους φίλους ως προβλεπτικός παράγοντας της ποιότητας φιλίας	102

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΣΧΗΜΑ 1: Επίδραση φύλου στον δεσμό με τη μητέρα	90
ΣΧΗΜΑ 2: Επίδραση τάξης στον δεσμό με τον πατέρα	91
ΣΧΗΜΑ 3: Επίδραση φύλου στον δεσμό με τους φίλους	92
ΣΧΗΜΑ 4: Επίδραση τάξης στον δεσμό με τους φίλους	92

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία επιχειρεί τη διερεύνηση του συναισθηματικού δεσμού στις φιλικές σχέσεις των εφήβων. Πιο συγκεκριμένα, οι στόχοι που τίθενται είναι η ανάδειξη της πιθανής σύνδεσης, μεταξύ των γονικών και των φιλικών δεσμών. Επιπρόσθετα, γίνεται προσπάθεια για τη διασαφήνιση του επιπέδου ποιότητας φιλίας στην εφηβεία, αλλά και τον εντοπισμό του κυρίαρχου προσώπου, με το οποίο ο έφηβος επικοινωνεί και αλληλεπιδρά στο πλαίσιο του συναισθηματικού δεσμού. Ακόμη, επιχειρείται να απαντηθεί το ερώτημα, αν ο τύπος δεσμού, μεταξύ εφήβων και γονέων, προβλέπει την ποιότητα της εφηβικής φιλίας. Σκοπός, λοιπόν, της έρευνας είναι η καλύτερη κατανόηση των επιρροών που δέχεται ο έφηβος από τους βασικούς πυλώνες της οικογένειας και των φίλων του και του τρόπου διασφάλισης, στο σημείο που αυτό είναι εφικτό, των εύρυθμων κοινωνικών του σχέσεων.

Για την πραγμάτωση της συγκεκριμένης μελέτης στηριχθήκαμε στη θεωρία προσκόλλησης, όπως διατυπώθηκε από τους Bowlby (1969/1982·1973·1980) και Ainsworth (1979·1989·1991), αλλά και άλλους μελετητές. Σύμφωνα με τη θεωρία, οι πρώτες σχέσεις που αναπτύσσει το άτομο, από τη βρεφική, κιάλας, ηλικία, επιδρούν στις μετέπειτα διαπροσωπικές του σχέσεις και τις καθορίζουν, εξαιτίας των ενεργών μοντέλων δεσμού, τα οποία μένουν σχεδόν αμετάβλητα στον χρόνο.

Στην έρευνα συμμετείχαν 203 μαθητές Α΄ και Γ΄ Γυμνασίου του Νομού Ηρακλείου, στους οποίους χορηγήθηκαν οι κλίμακες *Inventory of Parent and Peer Attachment - IPPA* (Armsden and Greenberg, 1987) και *Shorten version of friendship qualities questionnaire revised - SV-FQQ-R* (Nangle, Erdley, Newman, Mason and Carpenter, 2003), προσαρμοσμένες στα ελληνικά. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στον τύπο δεσμού (ασφαλή- ανασφαλή) των εφήβων με τις τρεις φιγούρες προσκόλλησης (μητέρα, πατέρα, φίλους). Ακόμη, βρέθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ των τύπων δεσμού που αναπτύσσουν οι έφηβοι με τον πατέρα και τους φίλους. Επίσης, η φιγούρα της μητέρας ήταν εκείνη που συγκέντρωσε υψηλότερα ποσοστά στον ασφαλή δεσμό των εφήβων. Επιπρόσθετα, ο συναισθηματικός δεσμός και με τις τρεις φιγούρες προσκόλλησης είχε την ικανότητα να προβλέπει θετικά την ποιότητα της φιλίας. Τέλος, τα κορίτσια αξιολόγησαν θετικότερα τις φιλίες τους, σε σχέση με τα αγόρια, ενώ η επίδραση της ηλικίας εντοπίστηκε μονάχα στον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και τους φίλους. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες της πρώιμης εφηβείας είχαν μεγαλύτερα ποσοστά ασφαλούς δεσμού με τον πατέρα, σε σύγκριση με εκείνους της μέσης εφηβείας. Αντίθετα, ο ασφαλής δεσμός με τους φίλους φάνηκε να υπερτερεί στη μέση εφηβεία, σε σύγκριση με την πρώιμη εφηβεία.

Λέξεις Κλειδιά: συναισθηματικός δεσμός, φιλικές σχέσεις, τύπος δεσμού στις σχέσεις με τους γονείς και τους φίλους, ποιότητα φιλίας, εφηβεία.

SUMMARY

The present thesis attempts to explore the attachment in teenage friendships. More specifically, the aim of the study is to present the possible link among the parental and friendly attachments. Additionally, the thesis aims to clarify the quality level of a teenage friendship, as well as to identify the dominant person who the teenager communicates and interacts with, in the context of attachment. Also, an answer to the question whether the type of bond between teenagers and parents defines the quality of teenage friendship is sought. All in all, the goal of the research is a better understanding of the influence which family and friends have on the adolescent and the way of assurance, as much as possible, of his proper social relationships.

For the actualization of this study we relied on the theory of the attachment, as expressed by Bowlby (1969/1982·1973·1980) and Ainsworth (1979·1989·1991), but additionally by other scholars too. According to the theory, the first relationships that a person establishes, even from its infancy, affect its afterwards interpersonal relationships and define them, due to the attachment working models, which stay almost constant over time.

In the survey participated 203 students of the first and third grade of high-school, in the district of Heraklion, to whom were given two questionnaires translated in Greek, *Inventory of Parent and Peer Attachment - IPPA* (Armsden and Greenberg,1987) and *Shorten version of friendship qualities questionnaire revised - SV-FQQ-R* (Nangle, Erdley, Newman, Mason and Carpenter, 2003). The analyses of the data showed that there is a connection between the type of attachment (secure-insecure) of the adolescents with the three attachment figures (mother, father, friends). In addition, there was an interaction between the types of attachment, that adolescents developed with their father and their friends. Moreover, the mother's figure was the one that gathered the highest percentages in the secure attachment with the adolescents. Additionally, the attachment with all three figures had the ability to predict positively the quality of friendship. Girls rated more favorably their friendships than boys, while age only affected the attachment of the father and friend figures. In particular, participants in the early adolescence ages had higher rates of secure attachment with the father figure, in comparison with those in middle adolescence ages. On the opposite, the secure attachment with their friends' figures seemed to prevail in the middle puberty compared to early puberty.

Key Words: attachment, friendly relationships, attachment style with the parents and the peers, friendship quality, adolescence.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με τη θεωρία της προσκόλλησης (Bowlby,1969/1982:79-82), ήδη από τη βρεφική ηλικία το άτομο έχει την ανάγκη να δημιουργήσει έναν συμβιωτικό δεσμό, ώστε να καλύψει τις βασικές του ανάγκες. Για να το πετύχει αυτό ακολουθεί μία σειρά από στρατηγικές προσκόλλησης και βάσει των εμπειριών του καταφέρνει τελικά να ανακαλύψει το πρόσωπο που θα ανταποκρίνεται στα καλέσματά του. Στις περισσότερες περιπτώσεις το πρόσωπο αυτό είναι η μητέρα, αφού ο συναισθηματικός δεσμός με εκείνη εμπεριέχει τα βασικά στοιχεία της προσκόλλησης, δηλαδή την εμπιστοσύνη, την επικοινωνία και, συνεπώς, την ασφάλεια και την εγγύτητα. Η ποιότητα της σχέσης αυτής επηρεάζει άμεσα την ικανότητα του ατόμου στη διατήρηση στενών διαπροσωπικών σχέσεων, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας των ενεργών μοντέλων του δεσμού, δηλαδή των γενικευμένων αναπαραστάσεων και συναισθημάτων που έχει το παιδί για τη φιγούρα της προσκόλλησης. Τα συγκεκριμένα μοντέλα επαναλαμβάνονται και έτσι το άτομο κατορθώνει τελικά να διαμορφώσει τον εαυτό του και να ελέγχει τη συμπεριφορά του, ανάλογα με τους στόχους που θέλει να πετύχει σε μία διαπροσωπική σχέση (Καφέτσιος,2003:5-6).

Ιδιαίτερα, κατά τη διάρκεια της εφηβείας η αλληλεπίδραση με συνομήλικα άτομα κορυφώνεται ως ύψιστη προτεραιότητα και συχνά η συμπεριφορά προσκόλλησης κατευθύνεται προς μη γονικές φιγούρες. Οι στενοί φίλοι θεωρούνται ως πρωτογενείς πηγές υποστήριξης και καθοδήγησης και οι σχέσεις αυτές μπορούν να νοηθούν, πλέον, ως ένα νέο είδος σχέσης προσκόλλησης (Guarnieri, Ponti and Tani, 2010:104). Η σύνδεση μεταξύ της οικογένειας και των συνομηλίκων είναι ορατή και αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην ανθρώπινη εξέλιξη. Μέσα από τις φιλικές του σχέσεις ο νέος θα προσδιορίσει τις επιθυμίες, τις ανάγκες αλλά ίσως και τον ίδιο του τον εαυτό. Ανάλογα με την ποιότητα που θα φέρει η εκάστοτε φίλια, το άτομο θα λάβει είτε θετικά στοιχεία, όπως οικειότητα, υποστήριξη και ασφάλεια είτε αρνητικά, όπως σύγκρουση, ζήλια και ανταγωνισμό. Όλα τα παραπάνω θα οικοδομήσουν νέες διαπροσωπικές σχέσεις, χρωματισμένες όμως από τα σχεδόν αμετάβλητα ενεργά μοντέλα του δεσμού.

Πολλές έρευνες έχουν ασχοληθεί με τη θεωρία του συναισθηματικού δεσμού και έχουν εστιάσει σε διαφορετικά πρόσωπα προσκόλλησης, όπως σε γονείς, φίλους ή και ακόμα σε ερωτικούς συντρόφους (Card and Hodges,2003 · Δασκάλου,2006 · Engels, Finkenauer,Meeus and Deković,2001 · Κυργερίδου,2013 · Παντούλη,2012 κ.α). Για την εφηβεία ειδικότερα, οι περισσότεροι μελετητές στρέφονται προς τους φίλους, καθώς εκείνοι αποτελούν μία νέα, ανεξερεύνητη φιγούρα στο πεδίο του συναισθηματικού δεσμού. Ταυτόχρονα, με τις ποικίλες αλλαγές που εντοπίζονται στο άτομο σε βιολογικό, συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, η έρευνα στον τομέα αυτό ποτέ δεν στερεύει, αλλά πάντα

προκύπτουν νέα στοιχεία προς διερεύνηση. Ένα τέτοιο στοιχείο που θα μας απασχολήσει είναι οι πιθανές επιδράσεις που δέχονται οι φιλικές σχέσεις των εφήβων και η ποιότητά τους από τον συναισθηματικό δεσμό με τις γονικές, κυρίως, φιγούρες.

Πιο αναλυτικά, η συγκεκριμένη μεταπτυχιακή εργασία δομήθηκε ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η θεωρητική οικοδόμηση του συναισθηματικού δεσμού, όπως αυτός προέκυψε από τους θεμελιωτές του, Bowlby (1969/1982·1973·1980) και Ainsworth (1979·1989·1991) και δίνεται έμφαση στην αναπτυξιακή του οπτική κατά την περίοδο της εφηβείας. Ειδικότερα, αναλύονται τα εσωτερικά μοντέλα διεργασίας του δεσμού, το ενδεχόμενο προσκόλλησης και με άλλα πρόσωπα, εκτός της μητέρας, τα βασικά χαρακτηριστικά της εφηβείας, η ηλικία και η καταγωγή ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας του δεσμού και η ψυχοπαθολογία του εφήβου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η φιλία και η δυναμική της εξέλιξη σε συναισθηματικό δεσμό. Συγκεκριμένα, δίνεται η θεωρητική πλαισίωση της φιλίας από τη βρεφική ως την εφηβική ηλικία. Επιπλέον, τονίζεται η επιρροή του φύλου στις πολύπλευρες μορφές που μπορεί να πάρει μία φιλική σχέση. Στη συνέχεια, μελετάται η αναπτυξιακή προοπτική του συναισθηματικού δεσμού και τα γνωρίσματα που θα πρέπει να φέρει η κάθε σχέση, ώστε να ευδοκιμήσει. Κλείνοντας, αναλύεται ο συναισθηματικός δεσμός με τους φίλους.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι τρεις βασικές διαστάσεις του συναισθηματικού δεσμού: επικοινωνία, εμπιστοσύνη και αποξένωση. Και οι τρεις διαστάσεις σκιαγραφούνται σε ένα ευρύτερο ηλικιακό φάσμα, το οποίο φτάνει ως τα εφηβικά χρόνια.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, με την οποία επιχειρείται η διερεύνηση όψεων του συναισθηματικού δεσμού και της φιλίας κατά την εφηβεία. Δίνονται πληροφορίες για τους στόχους και τις υποθέσεις της έρευνας, το δείγμα, τα μέσα, τη διαδικασία συλλογής δεδομένων και τη στατιστική επεξεργασία τους. Η παράθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας πραγματοποιείται στο πέμπτο κεφάλαιο.

Τέλος στο έκτο κεφάλαιο παραθέτεται η συζήτηση των ευρημάτων και οι πρακτικές τους εφαρμογές. Αναφέρονται οι περιορισμοί της μελέτης και γίνονται προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

1. Ο συναισθηματικός δεσμός στην εφηβεία

Στο παρόν κεφάλαιο πραγματώνεται η επισκόπηση του συναισθηματικού δεσμού στην εφηβεία. Αρχικά, στο πρώτο υποκεφάλαιο εξετάζεται ο συναισθηματικός δεσμός μέσα από τη θεωρία προσκόλλησης. Δίνεται μία συνοπτική παρουσίαση της προεργασίας για την οικοδόμηση της θεωρίας και αναλύονται τα βασικά της σημεία. Στη συνέχεια ακολουθεί η περιγραφή των εσωτερικών μοντέλων διεργασίας και του δεσμού, όπως διαμορφώνονται στην παιδική και την ενήλικη ζωή. Επιπλέον, εξετάζεται το ενδεχόμενο προσκόλλησης και με άλλα πρόσωπα, εκτός της μητέρας. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο περιγράφεται το αναπτυξιακό στάδιο της εφηβείας. Δίνεται η θεωρητική πλαισίωση της εφηβικής ηλικίας και τα χαρακτηριστικά της, ώστε να γίνουν αντιληπτές οι αλλαγές που τελούνται σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο στο άτομο. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στον συναισθηματικό δεσμό, όπως διαμορφώνεται σε αυτή την περίοδο και στον ρόλο της μητέρας και του πατέρα ως σημαντικών προσώπων του συναισθηματικού δεσμού. Ακόμη, η ηλικία και η καταγωγή αναλύονται ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας του δεσμού. Τέλος, ακολουθεί η συζήτηση.

1.1 Η εξέλιξη του συναισθηματικού δεσμού

1.1.1 Οικοδόμηση της θεωρίας προσκόλλησης

Η θεωρία προσκόλλησης, έχοντας ως βασικούς της πυλώνες την ηθολογία, τη θεωρία ελέγχου των συστημάτων και την ψυχαναλυτική σκέψη, συγκροτήθηκε μέσα από το έργο του John Bowlby και της Mary Ainsworth. Το έργο των δύο αυτών ερευνητών ήταν αλληλένδετο, καθώς ο Bowlby έβαλε τα θεμέλια για την κατανόηση της σχέσης μητέρας-βρέφους, ενώ η Ainsworth πραγματοποίησε εμπειρική έρευνα και εστίασε κυρίως στη μελέτη της θεωρίας ασφάλειας. Στην ουσία η θεωρία αυτή εξετάζει την κοινωνικό-συναισθηματική εξέλιξη του ατόμου σε όλο το φάσμα της ανάπτυξής του, από τη βρεφική ηλικία μέχρι και την ενηλικίωση, για να δηλώσει τη σημαντική επιρροή των αρχικών σχέσεων του παιδιού στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Σύμφωνα με τον Bowlby (1969/1982:313-314), η προσκόλληση μπορεί να οριστεί ως μία συμπεριφορά, με προβλεπόμενο αποτέλεσμα την εγγύτητα σε μία φιγούρα. Η φιγούρα αυτή, με τη σειρά της, θα έχει ως αναπτυξιακή λειτουργία την προστασία του βρέφους σε καταστάσεις κινδύνου. Η προσκόλληση έρχεται να απομακρυνθεί από τα σχήματα του Freud και την πεποίθηση πως αποτελεί το αποτέλεσμα της

κάλυψης των φυσικών αναγκών, αλλά έχει τα δικά της κίνητρα, τα οποία προέρχονται από μία ανεξάρτητη, πρωτογενή, συναισθηματική ανάγκη των παιδιών. Συγκεκριμένα, τα βρέφη, σε πρώτη φάση, απευθύνουν τα μηνύματά τους προς διάφορα πρόσωπα, και όχι εστιασμένα στο πρόσωπο της μητέρας. Η συμπεριφορά, στη συνέχεια, θα εστιάσει στα πρόσωπα, τα οποία θα ανταποκριθούν στο κλάμα τους με τη λογική του ερεθίσματος-αντίδρασης. Έτσι, η ευαισθησία στα ερεθίσματα αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την αποτελεσματικότητα του ρόλου που δίνεται στο πρόσωπο της προσκόλλησης. Για εκείνα, το πρόσωπο, το οποίο συχνά τυχαίνει να είναι η μητέρα, δρα ως ορμητήριο, αλλά και ως καταφύγιο για να εξερευνηθούν τον κόσμο γύρω τους (Bowlby, 1969/1982:314 · Bretherton, 1992/2011:464).

Στην προσχολική ηλικία το σύστημα συμπεριφοράς προσκόλλησης αναδιοργανώνεται και πλέον κάνει την εμφάνισή του και το σύστημα παροχής γονικής φροντίδας. Τα δύο αυτά συστήματα δρουν συμπληρωματικά. Η μητέρα παύει να είναι το εγώ και το υπερεγώ του παιδιού και εκείνο αρχίζει να παίρνει πρωτοβουλίες, στις οποίες η μητέρα θα ανταποκριθεί. Επιπλέον, ο Bowlby θεωρεί πως η προσκόλληση εκτελεί μία φυσική λειτουργία, η οποία υφίσταται και στην ενήλικη ζωή και δεν πρόκειται για κάποια μορφή παλινδρόμησης, όπως εκείνη που παρουσιάζει η εξάρτηση της κοινωνικής μάθησης (Bretherton, 1992/2011:455-466 · Καφέτσιος, 2005:38-39 · Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:136-137).

Ταυτόχρονα με την οικοδόμηση της θεωρίας πραγματώνεται και η πρώτη εμπειρική μελέτη προσκόλλησης μητέρας-βρέφους από την Ainsworth στην Ουγκάντα (Bretherton, 1992/2011:459-464). Η έρευνα περιελάμβανε τακτική επίσκεψη της ερευνήτριας σε 26 οικογένειες με βρέφη που θήλαζαν, ώστε να μελετηθεί η εκτίμηση της μητρικής ευαισθησίας απέναντι σε εκείνα. Στο τέλος της έρευνας προέκυψαν 3 είδη προσκόλλησης του βρέφους : 1) τα βρέφη με ασφαλή προσκόλληση, τα οποία έκλαιγαν λίγο, αλλά εξερευνούσαν τον χώρο με την παρουσία της μητέρας, 2) τα βρέφη με ανασφαλή προσκόλληση, τα οποία έκλαιγαν συχνά και όταν τα κρατούσαν στην αγκαλιά τους οι μητέρες εκείνα εξερευνούσαν ελάχιστα και τέλος, 3) τα βρέφη που δεν φαίνεται να είχαν αναπτύξει ακόμη κάποιο δεσμό προσκόλλησης. Επίσης από την ίδια έρευνα προέκυψε η μεγάλη συσχέτιση της ασφαλούς προσκόλλησης με την ευαισθησία της μητέρας ως προς την απόλαυση του θηλασμού.

Σε μία δεύτερη έρευνα που έγινε και πάλι από την Ainsworth, το 1963, στη Βαλτιμόρη, με επισκέψεις σε 26 οικογένειες πριν και μετά από τη γέννηση του βρέφους τους, φάνηκε ότι οι προσδοκίες του παιδιού βασίζονταν σε προηγούμενες εμπειρίες ικανοποίησης ή απόρριψης από τη μεριά της μητέρας. Ακόμη, τα σχήματα συναλλαγής που είχε συλλέξει η ίδια κατά τους τρεις πρώτους μήνες από την επαφή μητέρας-βρέφους τα συσχέτισε με μία εργαστηριακή συνθήκη, η οποία πήρε την

ονομασία *Συνθήκη του Ξένου*. Από την έρευνα αυτή φάνηκε πως τα παιδιά εξερευνούσαν με μεγαλύτερη όρεξη το δωμάτιο, στο οποίο βρίσκονταν, όσο η μητέρα τους ήταν εκεί. Επιπλέον, κάποια από αυτά είχαν παρόμοιες αντιδράσεις με εκείνες του παρατεταμένου αποχωρισμού στην επανασύνδεση με εκείνη. Από την άλλη πλευρά κάποια παιδιά εκδήλωναν αναπάντεχο θυμό, όταν η μητέρα τους επέστρεφε, αλλά ακόμη και τάσεις αποφυγής. Εκείνα είχαν λιγότερο αρμονική σχέση με την ίδια και στο σπίτι (Bretherton,1992/2011:459-464).

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής δημιουργήθηκε στη συνέχεια το σύστημα ταξινόμησης της *Συνθήκης του ξένου*, το οποίο στην ουσία επωμίστηκε τα πρωτεία της φυσικής παρατήρησης. Η ταξινόμηση, αρχικά, αποτελούνταν από τρεις κύριους τύπους αντιδράσεων, τους οποίους εκδήλωναν τα παιδιά, και στη συνέχεια προστέθηκε και ένας τέταρτος, αφού υπήρχε ένα ποσοστό νηπίων που εμφάνιζε διαφορετικές συμπεριφορές, οι οποίες δεν ταίριαζαν με κανέναν τύπο από τους τρεις (Ainsworth, Blehar, Waters and Wall,1978:311-319·Main and Solomon,1990:122). Ο πρώτος τύπος είναι αυτός του ασφαλούς δεσμού, όπου τα νήπια ένιωθαν στενοχώρια με τον αποχωρισμό και εφησυχασμό με την επανασύνδεση. Στην προσκόλληση αυτή παρατηρούνται τα υγιή στοιχεία της συνδιαλλαγής και της συσχέτισης. Ο δεύτερος τύπος χαρακτηρίζεται ως ανασφαλής-αποφευκτικός, με τα παιδιά να στεναχωριούνται λίγο και να αγνοούν τη μητέρα, όταν εκείνη επιστρέφει. Ο τρίτος είναι ο ανασφαλής-αμφιθυμικός, όπου ο αποχωρισμός προκαλεί μεγάλη αναστάτωση και η επανασύνδεση συνοδεύεται από συμπεριφορές θυμού και προσκόλλησης. Τέλος, υπάρχει και ο ανασφαλής-αποδιοργανωμένος, ο οποίος πρόκειται για τον πιο πρόσφατο τύπο που χαρακτηρίζει τα παιδιά με συγκεχυμένες συμπεριφορές κατά την επανασύνδεση (Holmes,1993/2009:173).

Ο ασφαλής δεσμός, κατά τον Bowlby (οπ. αναφ. στο Holmes,1993/2009:115-117), βοηθάει το άτομο, από βρεφική κιόλας ηλικία, στο να αποκτήσει, εν μέρει, ψυχολογική προστασία, η οποία του εξασφαλίζει ψυχική σταθερότητα. Το βρέφος νιώθει, λοιπόν, πως βρίσκεται σε ασφαλή θέση, από την οποία μπορεί να εξερευνήσει το εξωτερικό του περιβάλλον. Υπάρχει μία αλληλένδετη σχέση μεταξύ του μοντέλου εργασίας του εαυτού και του προσώπου προσκόλλησης. Με τα μοντέλα δεσμού, δηλαδή τις αναπαραστάσεις που έχουν τα παιδιά για τη σχέση τους με τον φροντιστή τους, δίνεται η δυνατότητα σε εκείνα να προβλέψουν τη συμπεριφορά του προσώπου προσκόλλησης, αλλά και να προγραμματίσουν τις αντιδράσεις τους.

Ωστόσο, μπορεί να επέλθει αμυντική παραμόρφωση στα μοντέλα αυτά, ώστε να γίνει αποκλεισμός των αρνητικών πληροφοριών από τη συνείδηση του ατόμου, μέσα από συγκεκριμένες συνθήκες, οι οποίες προάγουν τη δυνατότητα αυτή. Για να φτάσει το παιδί στο σημείο να αποκλείσει το συναισθηματικό φορτίο μίας σχέσης-

απώλειας θα πρέπει είτε οι ίδιοι οι γονείς να μην θέλουν να το γνωρίσει, είτε η συμπεριφορά τους να λειτουργεί ως συμπεριφορά αποφυγής για το παιδί, είτε εκείνο να νιώθει υπεύθυνο για κάτι που έκανε και για το οποίο ντρέπεται σε μεγάλο βαθμό. Με τη διαδικασία του αποκλεισμού τα άτομα μπορούν να αποφύγουν καταστάσεις απόλυτου ψυχικού πόνου, όμως ταυτόχρονα χάνεται η ευκαιρία για συναισθηματική εκτόνωση. Η διαδικασία αυτή τελείται μέσα από τον έλεγχο των ταυτόχρονων ενεργοποιημένων συστημάτων συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, υπάρχει ένας διμερής διαχωρισμός ανάμεσα στο ανώτερο τμήμα του κεντρικού νευρικού συστήματος, το οποίο μπορεί να είναι άλλοτε ενοποιημένο και άλλοτε όχι. Στην πρώτη περίπτωση το σύστημα έχει τη δυνατότητα πρόσβασης σε όλα τα μέρη της μνήμης. Αντίθετα, στη δεύτερη, κάποια μηνύματα δεν καταφέρνουν να φτάσουν στη συνείδηση με αποτέλεσμα να απενεργοποιείται το σύστημα προσκόλλησης, κατάσταση η οποία παρουσιάζεται συχνά και στο παθολογικό πένθος (Holmes,1993/2009:151-160).

Κλείνοντας τη συζήτηση για τη θεωρία του συναισθηματικού δεσμού, αξίζει να σημειωθεί πως μπορεί να οικοδομείται, κατά βάση, στη βρεφική ηλικία, όμως δεν αναφέρεται μονάχα σε βρέφη, νήπια και εφήβους, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και σε ενήλικες, καθώς καλύπτει ένα ευρύ ηλικιακό φάσμα. Τα σχήματα προσκόλλησης των βρεφών σχετίζονται άμεσα με αυτά των ενηλίκων, από τα οποία προκύπτουν τέσσερις κατηγορίες : 1) οι αυτόνομοι-ασφαλείς ενήλικες, οι οποίοι δίνουν σαφή περιγραφή των πρώτων προσκολλησεων με τους γονείς τους, 2) οι ανήσυχοι-αμφιθυμικοί, οι οποίοι μιλούν για συγκρουόμενες μνήμες, χωρίς να έχουν οργανωμένη εικόνα, 3) οι απορριπτικοί ενήλικες, που είναι ανίκανοι να θυμηθούν και τέλος, 4) οι φοβικοί. Συνοψίζοντας, η σχέση φροντίδας που διαμορφώνει το βρέφος για να αναπτυχθεί ομαλά δεν φαίνεται να είναι πάντα με κάποια γυναίκα, όπως επίσης μπορεί και να είναι με παραπάνω από ένα άτομα (Bretherton, 1992/2011:474-480 · Bartholomew and Horowitz,1991:227· Main, Kaplan, and Cassidy, 1985:96-79).

1.1.2 Εσωτερικά μοντέλα προσκόλλησης

Τα εσωτερικά μοντέλα της προσκόλλησης ή αλλιώς τα ενεργά μοντέλα του δεσμού, τα οποία απασχόλησαν τον Bowlby στον τόμο της *Απώλειας*, σημάδεψαν γενικότερα και σε μεγάλο βαθμό το έργο του (Καφέτσιος,2005:55-57). Στην ουσία θα μπορούσε να πει κανείς πως πρόκειται για ασυνείδητους μηχανισμούς, οι οποίοι ενεργοποιούνται μέσω των κοινωνικών εμπειριών. Με άλλα λόγια, το παιδί, μέσα από την κοινωνική του εξέλιξη, προάγει την κατασκευή νοητικών παραστάσεων του εαυτού και των προτύπων αλληλεπίδρασης με τους άλλους. Οι νοητικές αυτές παραστάσεις είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις μνήμες και τις στενές διαπροσωπικές τους σχέσεις, όπως για παράδειγμα με τη μητέρα τους, με αποτέλεσμα να μορφοποιούνται κατά ένα μεγάλο ποσοστό από τα πρόσωπα αυτών

των σχέσεων. Οι άνθρωποι διατηρούν τα μοντέλα των αρχικών τους προσκολλήσεων καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους, αφού με την πάροδο του χρόνου εκείνα αυτοματοποιούνται. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις, τα μοντέλα αυτά αναδεικνύουν και την κοινωνική πραγματικότητα των ατόμων, όπως τη βίωσαν στα πρώτα χρόνια της ζωής τους (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη,2006:185-189).

Όπως ειπώθηκε και νωρίτερα, τα ενεργά μοντέλα δεσμού επιτελούν επίσης πολλές λειτουργίες, καθώς με τη βοήθειά τους, τα άτομα μπορούν να προβλέπουν συμπεριφορές αλλά και να σχεδιάζουν την προσωπικότητά τους ανάλογα με τους στόχους που θέλουν να πετύχουν (Bretherton,1985:12· Βορριά και Παπαληγούρα, 1999:28-29). Αναλυτικότερα, θα μπορούσε να πει κανείς πως προκαθορίζουν τις προσδοκίες, τα συναισθήματα και πολλούς ακόμη παράγοντες των σχέσεων των ανθρώπων και των αναγκών τους. Για τον λόγο αυτό ίσως και να προδιαγράφουν, όπως θέλουμε να ελέγξουμε και στην παρούσα έρευνα, την ποιότητα αυτών των δεσμών. Η ενεργοποίησή τους τελείται συνήθως όταν οι σχέσεις είναι ιδιαίτερα έντονες. Για παράδειγμα, τα παιδιά που μεγαλώνουν και βιώνουν έντονες κρίσεις θυμού από τους γονείς ή τον περίγυρο τους είναι πολύ εύκολο, με τη σειρά τους, να εσωτερικεύσουν τις κρίσεις αυτές. Αυτό συμβαίνει διότι επανέρχονται σε εκείνα εικόνες του παρελθόντος, οι οποίες ρυθμίζουν τα συναισθήματά τους, αλλά και οργανώνουν τη σκέψη τους (Καφέτσιος, 2005:55-57 · Παπαδάκη-Μιχαηλίδη,2006:185-189).

Η σταθερότητα των εσωτερικών μοντέλων για τον Bowlby (1969/1982:363-364) ήταν σχεδόν δεδομένη, καθώς θεωρούσε ότι τουλάχιστον τα βασικά τους σημεία, έπειτα από τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, παραμένουν σταθερά και σχεδόν αμετάβλητα. Με τη λογική αυτή, αν ένα παιδί είχε ασφαλή προσκόλληση με τους γονείς του, θα μπορούσε να αναπτύξει υγιείς σχέσεις και στην ενήλικη ζωή του, μέσα από τα λειτουργικά μοντέλα. Με την ίδια λογική η ανασφαλής προσκόλληση οδηγεί σε δυσλειτουργικά μοντέλα. Ένας ακόμη παράγοντας που καθορίζει τη σταθερότητα των μοντέλων αυτών είναι οι επιλογές των ανθρώπων, είτε αυτές είναι συνειδητές αλλά είτε και ασυνειδητες, στο να παραμένουν σε περιβάλλοντα που δεν αποκλίνουν από τα πιστεύω τους. Το να επιλέγει κανείς για σύντροφο ένα άτομο που φέρει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τη μητέρα ή τον πατέρα του, διασφαλίζει σε ένα κομμάτι την ισορροπία με το παρελθόν. Το μόνο που αρκεί για να μείνει ανθεκτική η σχέση σε βάθος χρόνου είναι να συμφωνεί η συμπεριφορά του ενός με τις προσδοκίες του άλλου. Με τον τρόπο αυτό, ακόμα και μία μη αρμονική σχέση καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από αυτά που περιμένει κανείς να λάβει από τον άλλο, ώστε να πάρει την επιβεβαίωση για τα όσα πίστευε για τον εαυτό του. Ένας επιπλέον παράγοντας που διατηρεί το αμετάβλητο είναι και η πρόκληση συμπεριφορών από το άτομο, τις οποίες συνήθως φοβάται. Η συγκεκριμένη άποψη δρα με τη λογική της «αυτό-προφητείας», καθώς όταν το άτομο περιμένει μία συγκεκριμένη στάση από κάποιον και είναι προκατειλημμένο

απέναντι του, τον ωθεί στο να εκδηλώσει τη στάση αυτή και να πάρει την επιβεβαίωση (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:189).

Παρόλα αυτά υπήρχαν αρκετοί που διαφώνησαν με τις απόψεις περί σταθερότητας και υποστήριξαν πως τα εσωτερικά μοντέλα έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν, εάν όχι εξ' ολοκλήρου, τότε σε σημαντικό βαθμό, μέσα από τις τρέχουσες εμπειρίες των ανθρώπων, όπως εκείνες βιώνονται στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Βέβαια, ακόμη και ο Bowlby (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:193) συμφώνησε, εν μέρει, με τη μικρή, σχεδόν επιφανειακή αλλαγή που μπορεί να επέλθει, μονάχα όμως με την προϋπόθεση της ύπαρξης δραματικών αλλαγών στον κόσμο του ατόμου.

Η επίδραση του συναισθηματικού δεσμού, όπως έγινε κατανοητό και από τις παραπάνω λειτουργίες των εσωτερικών μοντέλων, είναι άμεση και καθοριστική στις μετέπειτα σχέσεις, τόσο της παιδικής όσο και της ενήλικης ζωής. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από πολλούς θεωρητικούς της ψυχανάλυσης, με πρωτοπόρο τον Freud. Η υγιής ψυχολογική ανάπτυξη του ατόμου επιτυγχάνεται, σε μεγάλο βαθμό, μέσα από τις θετικές εμπειρίες που εκείνο αποκομίζει από τη σχέση προσκόλλησης. Αντίθετα, οι τραυματικές εμπειρίες εύκολα προάγουν τη δημιουργία διαταραγμένων προσωπικοτήτων. Ο Bowlby (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:194) υποστήριξε την άποψη πως σε κάθε στάδιο της ζωής θα πρέπει να αξιολογούνται οι τύποι δεσμών, εφόσον και για τον ίδιο ο δεσμός είναι εκείνος που ορίζει την εξέλιξη και την κοινωνική ταυτότητα των ανθρώπων. Ως αρχική φιγούρα δεσμού θεωρείται η μητέρα. Η διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διάθεση, τον χαρακτήρα και την ανταπόκριση της μητέρας στις εκκλήσεις του. Μία χαμογελαστή μαμά, που δίνει αγάπη και στοργή, κάνει το παιδί να αναμένει να λάβει ανάλογα συναισθήματα από τους άλλους και το σπλίζει επίσης με αυτά. Ο ασφαλής δεσμός προωθεί την εμπιστοσύνη, την αλληλεγγύη αλλά ακόμη και την αποφυγή αρνητικών καταστάσεων, όπως της επιθετικότητας και της κατάθλιψης. Τέλος, παρατηρήθηκε πως τα παιδιά με ασφαλή προσκόλληση ήταν πιο ανθεκτικά στον πόνο, στο στρες αλλά και στις δύσκολες εμπειρίες.

Από την άλλη μεριά, μία μητέρα αρνητική, απόμακρη, μη στοργική, ωθεί το παιδί στην υιοθέτηση μίας αρνητικής εικόνας για τον εαυτό του. Η απόρριψη, συγκεκριμένα από το πρόσωπο προσκόλλησης, μπορεί να οδηγήσει και στον «αμυντικό συναισθηματικό αποκλεισμό», μία κατάσταση κατά την οποία το άτομο δεν μπορεί να αισθανθεί, αλλά ούτε και να εκδηλώσει κάποιου είδους συναίσθημα. Πέρα όμως από την «παράλυση» του συναισθήματος, ο απορριπτικός γονέας καλλιεργεί την έλλειψη εμπιστοσύνης στο παιδί του, τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση, αλλά ακόμη και την αποφυγή στενών διαπροσωπικών σχέσεων (Bowlby, 1980:68-71). Σύμφωνα με τη Μακρή-Μπότσαρη (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-

Μιχαηλίδη, 2006:194-197), οι ανασφαλείς προσκολλήσεις με τη μητέρα οδηγούν άμεσα στην αποστροφή δημιουργίας σχέσεων με φίλους, όπως και στην εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών, κυρίως στον ανδρικό πληθυσμό. Στην αγχώδη προσκόλληση οι μητέρες, συνήθως, ανταποκρίνονται με αμφιθυμία στις ίδιες ανάγκες που εκδηλώνουν κατά καιρούς τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα εκείνα να νιώθουν υπερβολικά δειλά ή και επιθετικά, με χαμηλή ενεργητικότητα και άλλες δυσλειτουργίες. Τέλος, στην αποδιοργανωμένη προσκόλληση έχουμε μία μητέρα ψυχωτική στην ουσία, από την οποία το παιδί νιώθει να απειλείται. Για τον λόγο αυτό εκείνο νιώθει σύγχυση, τρόμο αλλά και αποπροσανατολισμό στον χώρο. Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως η ασφαλής προσκόλληση φαίνεται τελικά να διασφαλίζει την ψυχική υγεία σε αντίθεση με την ανασφαλή, η οποία ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για σοβαρές καταστάσεις ψυχοπαθολογίας (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006,193-199).

1.1.3 Ο δεσμός στην παιδική ηλικία και στην ενήλικη ζωή

Οι πρωταρχικές σχέσεις δεσμού, λοιπόν, δεν επιδρούν μονάχα στην παιδική ηλικία, αλλά σε όλο το φάσμα της ζωής του ατόμου και σε επιμέρους τομείς της, όπως στην εργασία, στη σεξουαλικότητα, στο στρες κτλ. Η εκδήλωση των επιδράσεων τελείται κυρίως όταν υπάρξει κάποια έντονη κατάσταση, στην οποία το άτομο, τις πιο πολλές φορές, δεν δρα με τη λογική αλλά με το συναίσθημα. Σύμφωνα με τους Kobak και Sceery (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:200) οι άνθρωποι που διαμορφώνουν ασφαλείς σχέσεις στα πρώτα χρόνια της ζωής τους έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, με αποτέλεσμα να τολμούν να βρουν τη ρομαντική αγάπη και να κάνουν μακροχρόνιες σχέσεις. Αυτή τη δυνατότητα την αποκτούν μέσα από το αίσθημα εμπιστοσύνης που νιώθουν για τον κοινωνικό τους περίγυρο, στον οποίο στρέφονται για να δεθούν συναισθηματικά. Σε άλλη έρευνα των Grossman και Grossman (οπ. αναφ. στο Καφέτσιος,2005:60) παρόμοιες συμπεριφορές παρατηρήθηκαν και σε εφήβους, στους οποίους ο ασφαλής δεσμός τους παρακινούσε στο να στραφούν προς άλλα άτομα, όταν ένιωθαν θλίψη ή φόβο, ώστε να παρηγορηθούν. Αλλά και στο εργασιακό περιβάλλον τα ασφαλή άτομα φαίνεται να δρουν περισσότερο ομαδικά και υποστηρικτικά με τους συνεργάτες τους, χωρίς να αφήνουν τις «αναποδιές» της δουλειάς να εισβάλουν και να διαταράζουν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις.

Όσον αφορά τα συναισθήματα, οι έρευνες και πάλι έδειξαν πως ο τύπος δεσμού σχετίζεται άμεσα είτε με τον θετικό είτε τον αρνητικό τύπο του συναισθήματος. Συγκεκριμένα, οι Simpson και Rholes (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:201) υποστήριξαν πως ο ασφαλής δεσμός παρέχει τη δυνατότητα ελέγχου των αρνητικών συναισθημάτων, καθώς οι άνθρωποι είναι διατεθειμένοι να μιλήσουν για ό,τι τους απασχολεί και δεν συσσωρεύουν μέσα τους την πίκρα ή τον θυμό τους. Επιπλέον, όπως ειπώθηκε και νωρίτερα, τα άτομα αυτά ψάχνουν να βρουν

παρηγοριά σε οικεία πρόσωπα, εφόδιο που προέρχεται από τη μίμηση συμπεριφορών του προσώπου προσκόλλησης. Όλα τα παραπάνω αφορούν μαθημένες στρατηγικές, οι οποίες διδάσκονται κυρίως μέσα από την αλληλεπίδραση με το οικογενειακό περιβάλλον και προάγουν την ομαδικότητα και την κοινωνικοποίηση.

Σε αντίθεση με τον ασφαλή δεσμό, ο ανασφαλής-αποφευκτικός περικλείει όλες τις αρνητικές εκφάνσεις των χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς, που φαίνεται να προλαμβάνει μία υγιής προσκόλληση. Αρχικά, το άτομο, έχοντας δεχθεί μία απορριπτική στάση από το πρόσωπο της προσκόλλησης, αισθάνεται πως κανείς δεν θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις ανάγκες και στα θέλω του. Κατά συνέπεια, κλείνεται στον εαυτό του, ανίκανο να νιώσει εμπιστοσύνη και να προσπαθήσει να βρει την αγάπη, διότι φοβάται να μην βιώσει μία ακόμη οδυνηρή απόρριψη. Επιπλέον, εκτός του ότι δεν θέλει συναισθηματική επαφή, τη θεωρεί και ως ένδειξη αδυναμίας του ίδιου. Οι άνθρωποι αυτοί, αντί να δένονται με άλλους, προτιμούν να έχουν περιστασιακές σχέσεις και να δημιουργούν σχέση εξάρτησης με την εργασία τους. Η εργασία καλύπτει το κενό της συναισθηματικής επαφής και δεν αφήνει στο άτομο τον χρόνο και τα περιθώρια, ώστε να σκεφτεί κάτι άλλο. Σύμφωνα με τους Hazan και Shaver (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:204), το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στη βρεφική ηλικία, όπου εκεί, καθώς δεν υπάρχει η προσφυγή στην εργασία, τα βρέφη είναι πιθανό να στραφούν σε διερευνητική συμπεριφορά, για να μην χρειαστεί να αλληλεπιδράσουν με την απορριπτική τους μητέρα. Τέλος, σε πολλές περιπτώσεις, τα άτομα αυτά εκδηλώνουν ψυχοσωματικές διαταραχές, έντονη επιθετικότητα και ανικανότητα διαχείρισης αγχωτικών καταστάσεων.

Κλείνοντας, πέρα από τον ασφαλή και τον ανασφαλής δεσμό, τα παιδιά αλλά και οι ενήλικες εκδηλώνουν διαφορετικές συμπεριφορές, εάν έχουν βιώσει αγχώδεις δεσμούς προσκόλλησης. Ένα πρώτο στοιχείο των δεσμών αυτών αποτελεί το αίσθημα αδυναμίας ελέγχου της ζωής, με ανικανότητα αυτονομησης και υπερευαισθησία στη διαχείριση των αρνητικών συναισθημάτων. Το άτομα φοβούνται την απόρριψη, διότι έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και δεν μπορούν να δουν τη θετική πλευρά της ζωής. Συγκεκριμένα, οι Rubenstein και Shaver (οπ. αναφ. στο Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006:205) διαπίστωσαν πως για να ξεπεράσουν το αίσθημα κενού που νιώθουν, σε πολλές περιπτώσεις στρέφονται προς τα ψώνια και τις αγορές. Ακόμη, οι ερωτικές τους σχέσεις διέπονται από συναισθηματική ανασφάλεια και ακρότητες, με την έλλειψη ύπαρξης ορίων και την πίεση του ερωτικού συντρόφου για απόλυτη προσοχή. Συχνά, επίσης, τα άτομα καταλήγουν στο να συμπεριφέρονται ψυχαναγκαστικά και να θυσιάζουν τη δική τους αυτονομηση στην αναζήτηση μια αέναης κατάστασης δεσμού. Με άλλα λόγια, ο εαυτός μπαίνει σε δεύτερη μοίρα και τα "θέλω" του προσώπου βρίσκουν μονάχα αντίκρισμα στην ανταπόκριση του άλλου. Τέλος, κατά τον Morris (οπ. αναφ. στο

Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006: 206) πολλές φορές η προσκόλληση αυτή δρα και ως προάγγελος μίας λανθασμένης επιλογής συντρόφου.

1.1.4 Συναισθηματικός δεσμός με άλλα πρόσωπα

Στο σημείο αυτό, και πριν κλείσουμε τη σύντομη επισκόπηση της θεωρίας του συναισθηματικού δεσμού, αξίζει να σταθούμε λίγο στις «πολλαπλές προσκολλήσεις». Ο Bowlby (1969/1982) υποστήριξε κυρίως, την ιδέα της προσκόλλησης σε ένα άτομο, το οποίο ήταν η μητέρα. Μετέπειτα έρευνες έδειξαν όμως πως και άλλα πρόσωπα μπορούν να αναλάβουν τον ρόλο αυτό, είτε σε ατομικό είτε σε ομαδικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα, και σύμφωνα με τον Howes (1999: 675), ο πατέρας, οι παππούδες, οι δίδυμοι, η τροφός αλλά και οι δάσκαλοι. Μία πρώτη έρευνα των Ainsworth, Schaffer και Emerson (οπ. αναφ. στο Ainsworth, 1979:107) φανέρωσε την έντονη επιλεκτικότητα που παρουσιάζουν τα βρέφη ως προς το πρόσωπο με το οποίο θα δημιουργήσουν τον δεσμό προσκόλλησης. Κανένα υποκείμενο βέβαια δεν επέλεξε παραπάνω από μία φιγούρα προσκόλλησης, ωστόσο, στην έρευνα του Harlow (οπ. αναφ. στο Ainsworth,1979:107) φάνηκε πως αν δεν υπάρχει κατάλληλο πρόσωπο στο οικογενειακό περιβάλλον, το άτομο στρέφεται στους φίλους, από τους οποίους δεν επιλέγει πάντα μόνο έναν. Η ύπαρξη «πολλαπλών φιγούρων προσκόλλησης» δεν σημαίνει απαραίτητα πως επιδρούν όλες στο άτομο με την ίδια ένταση. Σύμφωνα με τον Bowlby (οπ. αναφ. στο Ainsworth,1979:107 · Shulman,1993:274), υπάρχει ένα κυρίαρχο πρόσωπο προσκόλλησης και έπειτα κάποια δευτερεύοντα, μεταξύ των οποίων έχει καθιερωθεί κάποιου είδους ιεραρχία. Τα βρέφη μπορούν να λαμβάνουν την ασφάλεια από όλα τα πρόσωπα, όμως, ανάλογα με την εκάστοτε συνθήκη, δείχνουν μία μεγαλύτερη προτίμηση σε κάποιο από αυτά.

Τα τελευταία χρόνια γίνονται έρευνες για να απομακρυνθεί το επιστημονικό ενδιαφέρον από την προσκόλληση στη μητέρα και να επικεντρωθεί σε άλλα πρόσωπα που μπορεί να λειτουργούν επίσης σαν εκείνη, όπως για παράδειγμα ο πατέρας, η τροφός ή η μητριά αλλά ακόμη και οι φίλοι, κυρίως κατά την περίοδο της εφηβείας. Αυτό συμβαίνει διότι ο δεσμός, περιλαμβάνοντας πολλαπλά επίπεδα, όπως εμπιστοσύνη, επικοινωνία, αποξένωση κτλ και ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και άλλους παράγοντες, δρα διαφορετικά και έχει άλλα αποτελέσματα ως προς τα πρόσωπα της προσκόλλησης. Για παράδειγμα στην έρευνα των Pace, San Martini και Zavattini (2011:87) τα αγόρια σημείωσαν μικρότερο σκορ στην αποξένωση από τον πατέρα σε σχέση με τα κορίτσια, τα οποία στις φιλικές τους σχέσεις κατείχαν υψηλότερα σκορ στην επικοινωνία και την εμπιστοσύνη. Αυτό φανερώνει ακριβώς την ποικιλιότητα στα πρόσωπα του δεσμού, αλλά και στην επίδρασή τους στις συνιστώσες του.

1.2 Εφηβεία

1.2.1 Ο συναισθηματικός δεσμός στην εφηβεία

Ποικίλες θεωρίες έχουν προταθεί σχετικά με την κατανόηση της αναπτυξιακής περιόδου της εφηβείας, με τις περισσότερες να την ορίζουν ως μία μεταβατική περίοδο της ζωής του ατόμου ανάμεσα στην παιδικότητα και την ενηλικίωση. Η έννοια της εφηβείας εμφανίζεται κυρίως τον 19^ο αιώνα, όπου συντελούνται έντονες κοινωνικές αλλαγές και η εκβιομηχάνιση. Τον 20^ο αιώνα ο Hall, με τη δίτομη μελέτη του, ορίζει την εφηβεία ως ένα ταραχώδες μεταβατικό στάδιο, το οποίο όμως αποτελεί τη βάση για την ολοκλήρωση των χαρακτηριστικών του ανθρώπου. Η ιδέα αυτή βρίσκεται πολύ κοντά και υποστηρίζεται και από τους ειδικούς της ψυχανάλυσης, όπως την Anna Freud και τον Sigmund Freud, οι οποίοι θεωρούν πως στην ήβη τελείται η εμφάνιση των ενστίκτων. Ειδικότερα, κατά την ήβη υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στο Εγώ, το Υπερεγώ και το Αυτό, με αποτέλεσμα να βιώνεται ξανά η οιδιπόδεια σύγκρουση της βρεφικής ηλικίας. Για να αποτρέψει το άτομο την επικράτηση της και στην ενήλική ζωή διαφοροποιεί τις αναπαραστάσεις του από εκείνες των γονιών του με την απομάκρυνσή του από το οικογενειακό περιβάλλον. Παρόμοιες ιδέες παρουσιάζονται και από τον Erik Erikson, όπως και από τον Richard Frankel, που κατατάσσονται στους υποστηρικτές της θεώρησης της εφηβείας ως περιόδου θύελλας και στρες (Coleman,2013:42-44 · Παναγιωτάκη, 2010:66-67).

Μία διαφορετική θεωρητική προσέγγιση, που πλαισιώνει την εφηβική ηλικία, δίνει έμφαση στο πλαίσιο της ανάπτυξης. Κύριοι εκφραστές της αποτελούν οι Bronfenbrenner, Baltes και Lerner (οπ. αναφ. στο Coleman,2013:44-46), οι οποίοι τονίζουν τη σπουδαιότητα του περιβάλλοντος και του γενικότερου πλαισίου στο οποίο ζει και δραστηριοποιείται ο έφηβος. Άτομο και οικογένεια επιδρούν μεταξύ τους και συν-διαμορφώνονται, με το πρώτο να έχει την ικανότητα να δομεί, σε σημαντικό βαθμό, την εφηβεία του. Το πιο βασικό είναι να υπάρξει μία σωστή αντιστοίχιση μεταξύ των αναγκών και των στόχων του ανθρώπου και της δυνατότητας επίτευξής τους στο πλαίσιο όπου δρα και αναπτύσσεται. Σύμφωνα με τους Frank, Kerr, Sallis, Miles και Charman (οπ.αναφ. στο Coleman,2013:47), η ατομική επενέργεια του εφήβου είναι εκείνη που τελικά ορίζει την περίοδο αυτή, καθώς εάν δεν συναινέσει εκείνος, ο έλεγχος των γονέων παραμένει ατελέσφορος.

Το μοντέλο εστίασης, το οποίο δομήθηκε στη μελέτη του Coleman (οπ. αναφ. στο Coleman,2013:48-51) για τη φυσιολογική ανάπτυξη των εφήβων, αποτελεί μία ακόμη θεωρητική προσέγγιση της εφηβείας. Τα ευρήματα από την έρευνα έδειξαν πως τόσο οι στάσεις για τις σχέσεις, όσο και οι προβληματισμοί για διάφορα ζητήματα διαφοροποιούνται ανάλογα με το ηλικιακό φάσμα και το χρονικό σημείο της περιόδου ανάπτυξης. Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα πως

διαφορετικά θέματα αποκτούν κυρίαρχη θέση στο επίκεντρο της ζωής του ατόμου, σε διαφορετικές φάσεις της ζωής του.

Τα παραπάνω μοντέλα θα μπορούσε να πει κανείς πως στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην κοινωνική θέαση των νέο-φροϋδικών, αλλά και στην κοινωνικό-γνωστική θεωρία του Bandura (οπ. αναφ στο Salkind, 1990/2006:248-254), αφού η ανάπτυξη του εαυτού τελείται σε συνδυασμό με το περιβάλλον, και άρα με τον κοινωνικό του περίγυρο και τις διαπροσωπικές του σχέσεις, μέσα από τα οποία το πρόσωπο ανταλλάσσει εμπειρίες, διαμορφώνει και διαμορφώνεται. Από μία διαφορετική οπτική προσλαμβάνει την περίοδο της ήβης ο Piaget (οπ. αναφ. στο Salkind, 1990/2006:282-304) με την κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, την οποία ορίζει ως το πέρασμα από τις συγκεκριμένες νοητικές ενέργειες στην τυπική σκέψη. Με βάση την προσέγγιση αυτή τα παιδιά είναι σε θέση να μπορούν να κάνουν προβλέψεις, στηριζόμενα στην παρελθούσα εμπειρία τους, ώστε να υπολογίζουν όλα τα πιθανά αποτελέσματα των ενεργειών τους και έτσι να διαμορφώνονται ανάλογα. Επιπρόσθετα, κατά τον Vygotsky (οπ. αναφ. στο Salkind, 1990/2006:323-330) το παιδί την περίοδο αυτή μεταβαίνει από τον εγωκεντρικό λόγο στην σκέψη για τον κόσμο γύρω του. Ο εσωστρεφής λόγος επηρεάζει τον εξωστρεφή και αντίστροφα. Κλείνοντας, ο Erikson (οπ. αναφ. στο Salkind, 1990/2006:181-182), τοποθετεί την εφηβεία στο 5^ο στάδιο της ψυχοκοινωνικής του θεωρίας, στην ηλικία των 12-18 ετών. Για εκείνον η εφηβεία σηματοδοτεί το τέλος της παιδικής ηλικίας και την είσοδο στην κοινωνία των ενηλίκων. Στο άτομο δημιουργούνται ερωτήματα του τύπου «Ποιος είμαι;» και «Ποιες είναι οι πεποιθήσεις, τα συναισθήματα και οι στάσεις μου;», διότι προσπαθεί να αναπτύξει μία ταυτότητα και να αναλάβει συγκεκριμένους ρόλους (Παναγιωτάκη,2010:67-69).

Οι ραγδαίες αλλαγές που βιώνει το άτομο κατά την περίοδο αυτή, έχουν ως στόχο την επίτευξη του αυτοπροσδιορισμού του. Με άλλα λόγια, ο έφηβος καλείται να διαμορφώσει οριστικά πλέον την προσωπική του ταυτότητα, με σκοπό να ωριμάσει, να αυτονομηθεί και αποκτήσει στενές διαπροσωπικές σχέσεις. Η ταυτότητα του Εγώ αποτελεί το έναυσμα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων. Αρχικά, το παιδί θα νιώσει την ανάγκη να γνωρίσει καλύτερα τη φύση του εαυτού του. Μόλις ξεκινήσει η αναζήτηση αυτή θα αντιμετωπίσει ποικίλους ανασταλτικούς παράγοντες, όπως το ταχύτατα μεταβαλλόμενο κοινωνικό πλαίσιο, αλλά και τις εσωτερικές συγκρούσεις που το ταλανίζουν. Η αναζήτηση θα λήξει με τη θέαση του εαυτού του ως ενός ενιαίου συνόλου ή αλλιώς μίας ενιαίας ατομικότητας, μέσω της αυτοεπίγνωσης (Herbert,1987/1999:21-24). Η διαδικασία αυτής της αναζήτησης επηρεάζεται άμεσα από την κατάκτηση της τυπικής σκέψης, δηλαδή της σύνδεσης των γεγονότων του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Σύμφωνα με τον Piaget και τον Elkind (οπ. αναφ. στο Μπάτζου και Τσούρτου,2014:471), ο εφηβικός εγωκεντρισμός, ο οποίος προκύπτει από τις τυπικές λειτουργίες, ωθεί το άτομο στη διατήρηση ή μη της αυτοεκτίμησής του. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνει δύο

επίπεδα: το φανταστικό ακροατήριο και τον προσωπικό μύθο. Το πρώτο απεικονίζει τον έφηβο ως το κέντρο όλων και ο ίδιος εκτίθεται προς αρνητική ή θετική αξιολόγηση. Το δεύτερο, από την άλλη πλευρά, τον κάνει να αισθάνεται παντοδύναμος και άτρωτος. Μέσα από την εναλλαγή των λειτουργιών αυτών, ο νέος επικεντρώνει τη σκέψη του στο αντικείμενο και στο υποκείμενο της εκάστοτε περίπτωσης.

Εκτός όμως από τις γνωστικές αλλαγές, στην εφηβεία βιώνονται και οι αλλαγές της ήβης. Για τις βιολογικές αυτές αλλαγές αρκεί να δει κανείς τη σωματική ωρίμανση των εφήβων. Οι ορμονικές αυτές αλλαγές δεν είναι κάτι που μπορεί εύκολα να ελέγξει το παιδί, καθώς θα πρέπει να μάθει να αντιμετωπίζει την αύξηση της σεξουαλικής του διέγερσης. Πέρα από την ανάπτυξη της σεξουαλικότητας, την αύξηση του ύψους, του βάρους, της δύναμής και την εμφάνιση των ορμονικών αλλαγών (έμμηνος ρήση, αύξηση στήθους κτλ), σημαντικές είναι και οι τροποποιήσεις στην ανάπτυξη του εγκεφάλου (Cobb,1995:93-94· Herbert,1987/1999: 25-29).

Η συγκρότηση της προσωπικής ταυτότητας είναι ακόμη ένας στόχος για τον αυτοπροσδιορισμό, διαμέσου των συναισθηματικών αλλαγών. Οι νέοι αποκτούν υποκειμενικές εντυπώσεις για το σώμα τους και αυτό φαίνεται κυρίως μέσα από τον κεντρικό ρόλο της εμφάνισης. Επιπλέον, ο έφηβος μπορεί να αναγνωρίζει τον εαυτό του ως 'υποκείμενο', αλλά και ως 'αντικείμενο' υπό κατασκευή. Δηλαδή η εικόνα του εαυτού δεν καθορίζεται μονάχα από τον ίδιο και τον κοινωνικό περίγυρο αλλά και από την ιδέα που θεωρεί πως έχει ο κοινωνικός περίγυρος για εκείνον. Μέσα από την αλληλεπίδραση αυτή προκύπτει και η σύνθεση ποικίλων ταυτοτήτων (Herbert,1987/1999:32-43). Η διαμόρφωση της ταυτότητας εκφράζει την αυτοεκτίμηση και την αυτοαντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του. Σε πολλές περιπτώσεις όπου απειλείται η αυτοεκτίμηση φαίνεται να ενεργοποιούνται οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ. Μερικοί από αυτούς τους μηχανισμούς αναφέρθηκαν και στους τύπους μη ασφαλούς προσκόλλησης, στον απορριπτικό και στον αμφιθυμικό. (Herbert,1987/1999:32-43). Άλλες τακτικές που χρησιμοποιούν οι έφηβοι για να προφυλάξουν τον εαυτό τους είναι η ονειροπόληση, η εκλογίκευση, η προβολή και τέλος, η μετάθεση-μετατόπιση των συναισθημάτων τους. Τα συναισθήματα στην εφηβεία μπορεί να πει κανείς πως είναι στο απόγειο τους, διότι υπάρχουν σε πληθώρα, βιώνονται με μεγάλη ένταση και μεταλλάσσονται διαρκώς. Ο έφηβος ξεκινά να συναναστρέφεται συναισθηματικά με πρόσωπα του κοινωνικού του περιβάλλοντος, καθώς είναι σε θέση να κατανοήσει βιώματα μέσω της ενσυναίσθησης, να συνεργαστεί και να ανακαλύψει κρυμμένες πτυχές του δικού του εσωτερικού κόσμου, όπως και να διαχειριστεί τα προσωπικά του βιώματα. (Μπάτζου και Τσούρτου,2014: 471).

Κλείνοντας, σημαντικές αλλαγές τελούνται και σε κοινωνικό επίπεδο. Οι έφηβοι αποκτούν κοινωνική συνείδηση και κοινωνικές δεξιότητες, μέσα από τη συνδιαλλαγή τους με το περιβάλλον, στο οποίο δρουν και αναπτύσσονται. Σε πολλές περιπτώσεις μένουν σταθεροί σε ορισμένες αξίες, όπως η οικογένεια, η ασφάλεια και η άνεση, όμως ταυτόχρονα νιώθουν την ανάγκη να βρεθούν σε μία ομάδα, συνήθως συνομηλίκων, όπου θα αισθάνονται ελεύθεροι και έτοιμοι να δράσουν, βάσει προσωπικών ενδόμυχων κινήτρων. Η διαδικασία αυτή θα τους βοηθήσει να αποστασιοποιηθούν από τους γονείς τους και να καλλιεργήσουν άλλες κοινωνικές σχέσεις. (Παντούλη,2012:10).

Σύμφωνα με τους Braconnier and Marcelli (1998/2002:67-69), οι ψυχολογικές διεργασίες που τελούνται κατά την περίοδο της εφηβείας χωρίζονται κυρίως σε δύο φάσεις: στην πρώιμη και στην ύστερη. Η πρώιμη εφηβεία ανταποκρίνεται στην επιθυμία για απόλυτη ανεξαρτησία και αυτονομία του νέου από τις αρχικές φιγούρες του συναισθηματικού δεσμού. Παρόλα αυτά, το παράδοξο έγκειται στην ύστερη φάση της, όπου συνήθως, κατά τους Allen και Land (1999:319), τα ίδια άτομα γίνονται φιγούρες προσκόλλησης για κάποιους άλλους. Από την αρχή όμως η εφηβεία συνοδεύεται από πολλά παράδοξα, με την ταυτόχρονη ανάγκη για απομόνωση και αναδίπλωση στον εαυτό και παράλληλα την αναζήτηση ενός εξιδανικευμένου φίλου, ο οποίος συναγωνίζεται το οικογενειακό περιβάλλον και σε πολλές περιπτώσεις μετουσιώνεται σε πρόσωπο δεσμού. Κάτι παρόμοιο παρατηρείται και με τον πρώτο έρωτα, ο οποίος συνήθως βιώνεται την περίοδο λίγο μετά την έναρξη της εφηβείας, στη μέση, με όψιμη περίοδο. Πρόκειται για μία πειραματική συνθήκη, κατά την οποία το άτομο αναζητά και πάλι μία νέα φιγούρα προσκόλλησης στα πρότυπα των πρωταρχικών του προσκολλήσεων. Όπως βέβαια υποστηρίζει η Ainsworth (1989:710-711), δεν είναι απαραίτητο πως η εμφάνιση και εγκαθίδρυση ενός νέου ερωτικού προσώπου στη ζωή του ατόμου συνδέεται με την απώλεια του δεσμού με τους γονείς. Αντίθετα, συνεχίζει να υπάρχει μία βαρυσήμαντη σύνδεση ανάμεσα στα δύο. Κατά τον Weiss (οπ. αναφ. στο Καφέτσιος,2005:69-70) μία ενδεχόμενη απώλεια του ερωτικού συντρόφου φαίνεται να βιώνεται από το άτομο με τις ίδιες αντιδράσεις και στρατηγικές αντιμετώπισης σε όλα τα αναπτυξιακά στάδια. Σε παρόμοια πλαίσια κινήθηκαν και οι Shaver και Hazan (οπ. αναφ. στο Καφέτσιος,2005:70-71) στην έρευνα τους για την σύνδεση των χαρακτηριστικών της ερωτικής έλξης με εκείνων του αρχικού δεσμού. Από την έρευνα αυτή προέκυψε επίσης η στενή συσχέτιση των τύπων δεσμού της βρεφικής ηλικίας (ασφαλής, ανασφαλής-αμφιθυμικός τύπος , ανασφαλής- αποφευκτικός τύπος αποφυγής) με εκείνων της ενήλικης ζωής.

Και στην εφηβική ηλικία όμως φαίνεται να προκύπτουν τύποι δεσμού ανάλογοι με εκείνους της Ainsworth και των συνεργατών της (οπ. αναφ. στο Παντούλη,2012: 15). Οι έφηβοι με ασφαλή δεσμό επιδιώκουν τη σύνδεση και τη δημιουργία στενών διαπροσωπικών σχέσεων με άτομα από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Η

αναζήτηση της αυτονομίας μπορεί να μην εκλείπει από τον δεσμό αυτό, όμως μετριάζεται και επιδιώκεται σε μικρό βαθμό, ενώ ταυτόχρονα προάγεται μια σχέση αμοιβαίου σεβασμού γονέα-παιδιού. Ο έφηβος είναι σε θέση να ρυθμίσει τα συναισθήματά του και να διαχειριστεί το άγχος του. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, οι έφηβοι με ανασφαλή-αποφευκτικό δεσμό, αποφεύγουν τη στενή επαφή με άλλα άτομα και επιλέγουν τη συναισθηματική τους ανεξαρτησία. Έχοντας γονείς που δεν τους προσέφεραν ασφάλεια και στοργή και οι ίδιοι με τη σειρά τους δρουν παρόμοια, διότι θεωρούν πως δεν θα μπορέσουν να λάβουν έτσι κι αλλιώς κάτι διαφορετικό από τους συνανθρώπους τους. Τέλος, υπάρχουν και οι έφηβοι με ανασφαλή-αμφιθυμικό δεσμό, οι οποίοι από την άλλη πλευρά επιζητούν την απόλυτη προσοχή των άλλων, δεσμεύοντας την ανεξαρτησία τους και επιλέγοντας την απόλυτη εξάρτηση. Τα παιδιά αυτά επιδιώκουν συνεχώς την προσωπική σύνδεση με άλλα άτομα, όμως νιώθουν ταυτόχρονα μία ανασφάλεια για το τι νιώθουν οι άλλοι για εκείνους και έναν φόβο για μία ενδεχόμενη απόρριψη. Οι γονείς των εφήβων αυτών δεν είχαν σταθερές σχέσεις με εκείνους, καθώς ανταποκρίνονταν με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά στις ανάγκες των παιδιών τους (Παντούλη,2012: 15 · Bartholomew and Horowitz, 1991: 229-231).

Οι τύποι, λοιπόν, του δεσμού, όπως παρατηρήθηκε, παραμένουν σχεδόν αυτούσιοι από τη βρεφική στην εφηβική ηλικία, με μικρές τροποποιήσεις ανάλογα το πλαίσιο, το οποίο συνεχώς μεταβάλλεται και φυσικά τις ατομικές διαφορές, οι οποίες δίνουν διαφορετικές προεκτάσεις στην ποιότητα των σχέσεων προσκόλλησης . Στην ατομικότητα του εκάστοτε εφήβου εντοπίζονται και οι ψυχικές διεργασίες, οι οποίες με τη σειρά τους παρέχουν διαφορετικές κατευθύνσεις ως προς τη δημιουργία των συναισθηματικών δεσμών. Συγκεκριμένα, διακρίνονται τρεις κατηγορίες ψυχικών διεργασιών (Braconnier and Marcelli,1998/2002:80-81). Πρώτη είναι η κατηγορία που προσδιορίζεται ως *συνεχής εξέλιξη*. Σε αυτή ανήκουν τα υποκείμενα, τα οποία νιώθουν ευχαριστημένα με τον εαυτό τους, διότι δεν έχουν βιώσει αλλά ούτε και βιώνουν φάσεις άγχους ή κατάθλιψης και έτσι είναι σε θέση να δημιουργήσουν αρμονικές σχέσεις. Τα άτομα αυτά εκδηλώνουν συχνά ασφαλείς δεσμούς. Η δεύτερη κατηγορία είναι αυτή της *ασυνεχούς εξέλιξης*, η οποία χαρακτηρίζεται από διακυμάνσεις. Στην περίπτωση αυτή το άτομο έχει μειωμένη αυτοεκτίμηση και πολλές φορές βρίσκεται στα όρια της κατάθλιψης. Οι μηχανισμοί άμυνας, που υιοθετεί συχνά για να προφυλαχθεί συναισθηματικά, γίνονται άκαμπτοι και οδηγούν στην εμφάνιση ποικίλων συγκρούσεων και αντιφάσεων, στοιχεία που παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της εφηβείας. Έτσι, είναι πιθανόν το άτομο να δημιουργήσει ανασφαλή-αποφευκτικό δεσμό. Έπειτα η τρίτη και τελευταία κατηγορία είναι εκείνη της *θυελλώδους εξέλιξης*. Εδώ το υποκείμενο βιώνει έντονα συναισθήματα άγχους και κατάθλιψης, τα οποία εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα και κάνουν τον έφηβο ανίκανο να τα διαχειριστεί. Επιπλέον, υπάρχει μεγάλη εξάρτηση από την οικογένεια, εφόσον η έλλειψη σεβασμού προς

τους άλλους αλλά και προς τον εαυτό τους δεν προωθεί τη δημιουργία νέων διαπροσωπικών σχέσεων. Έτσι, οι έφηβοι ξεσπούν κυρίως στους γονείς τους και μέσω αλληπάλληλων συγκρούσεων εκδηλώνουν προβληματικές συμπεριφορές, με άλλα λόγια παρουσιάζουν ανασφαλή- αμφιθυμικό δεσμό με εκείνους. Η αναφορά στις παραπάνω κατηγορίες αποδεικνύει τη μεγάλη ποικιλία και τις διαφορετικές εκφάνσεις που μπορεί να πάρει στην κάθε περίπτωση η εφηβεία και κατ' επέκταση ο συναισθηματικός δεσμός, αλλά και η διαφορετική τους πρόσληψη από τους νέους, ανάλογα με τις αναπαραστάσεις που έχουν για τον εαυτό τους και τους άλλους (Braconnier and Marcelli,1998/2002:80-81).

Ήδη από το 10^ο έτος της ηλικίας το παιδί αντιλαμβάνεται πως μπορεί να δει τον εαυτό του ως "αντικείμενο", για το οποίο μπορεί να στοχαστεί. Επίσης έχει την επίγνωση πως ο εαυτός από παθητικός παρατηρητής μετουσιώνεται σε ενεργός ρυθμιστής της εσωτερικής του ζωής. Ο νους είναι εκείνος που διαμεσολαβεί ανάμεσα στις εσωτερικές και στις εξωτερικές διεργασίες, ώστε να μπορέσει πλέον ο έφηβος να μεταβεί σε νοητικό κυρίως, αλλά και λεκτικό επίπεδο στη διαπροσωπική επικοινωνία και στην επίλυση των συγκρούσεων. Τα εσωτερικά μοντέλα της προσκόλλησης, ενώ συνεχίζουν να επιτελούν τις ίδιες λειτουργίες με εκείνες της παιδικής ηλικίας, τώρα ομαδοποιούνται σε ένα γενικό μοντέλο, το οποίο αφορά όλα τα πρόσωπα της προσκόλλησης και όχι το κάθε ένα χωριστά, όπως υποστήριζε ο Bowlby (οπ. αναφ. στο Dykas and Cassidy, 2007: 42-43). Το μοντέλο αυτό προκύπτει από το σύνολο των εμπειριών του ατόμου, το οποίο αλληλεπιδρά με διαφορετικά πρόσωπα, ώστε να αναπτύξει σχέσεις δεσμού. Η σχέση ανάμεσα στα πρόσωπα προσκόλλησης και στο ίδιο μετατρέπεται σε ισοδύναμη, με κοινό μοίρασμα συναισθημάτων και φροντίδας και από τις δύο πλευρές. Με άλλα λόγια, παύει να υφίσταται το σχήμα του ισχυρού γονέα ως ο μόνος παράγοντας που δύναται να φροντίζει τον αδύναμο (παιδί). Επιπλέον, η γνωστική αναπαραστάση επικρατεί της συμπεριφορικής και άρα οι νέοι αρκούνται σε μία συναισθηματική δέσμευση της φιγούρας προσκόλλησης, ακόμη και αν εκλείπει η φυσική παρουσία. Αυτό εκδηλώνεται επίσης και μέσω της εγγύτητας, η οποία αποδυναμώνεται σε ένα βαθμό, με αποτέλεσμα να προωθούνται συμβολικοί τρόποι επικοινωνίας, οι οποίοι καλύπτουν τις συναισθηματικές ανάγκες των νέων (Γαλανάκη,2011:138-139 · Παντούλη,2012:15-16).

Κατά τους Waters, Merrick, Treboux, Crowell και Albersheim (2000:688) υπάρχουν, ωστόσο, συγκεκριμένες διαδικασίες, οι οποίες προάγουν τη σταθερότητα των δεσμών προσκόλλησης από την παιδικότητα στην εφηβική ηλικία, αλλά και γενικότερα σε όλο το φάσμα της ζωής. Πρώτα από όλα, πολύ σημαντική είναι η διατήρηση της συνοχής στη συμπεριφορά του εκάστοτε φροντιστή με την πάροδο του χρόνου. Η ασυνέπεια και η εναλλαγή των διαθέσεων και της ανταπόκρισης από την πλευρά του, μπορεί να προκαλέσουν στον έφηβο ανασφάλεια και συναισθηματική απομόνωση. Ένα δεύτερο στοιχείο αποτελούν οι πρώιμες νοητικές

δομές, όπου βάσει εκείνων διαμορφώνεται ένα σταθερό και συμπαγές πλαίσιο, πάνω στο οποίο θα στηριχθούν τα εσωτερικά μοντέλα διεργασιών. Ο μετριασμός επίσης της έντασης και η μείωση της συχνότητας εμφάνισης αγχωτικών καταστάσεων, οι οποίες συνδέονται με την προσκόλληση, προάγουν τη διατήρηση της σταθερότητας στις σχέσεις μεταξύ φροντιστή και εφήβου. Ακόμη, ένας παράγοντας που συμβάλλει ενεργά στη διατήρηση αυτή είναι και η σταθεροποίηση των ποικίλων επιδράσεων στις μεταβλητές της προσωπικότητας. Κλείνοντας, οι εμπειρίες των εφήβων έχουν επίσης πολύ μεγάλο αντίκτυπο στη γενικότερη εναλλαγή των αναπαραστάσεων της προσκόλλησης και στη διασφάλιση της σταθερότητας των σχέσεων. Οι εμπειρίες αυτές σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να οδηγήσουν σε αρνητικές επιπτώσεις, ως προς την ενδυνάμωση της ασφάλειας, όμως με τη βοήθεια των κοινωνικών δομών η σταθερότητα παραμένει ακλόνητη (Zimmermann and Becker-Stoll,2002: 109-110).

Οι δύο κύριοι πρωταγωνιστές των εμπειριών της εφηβείας και υποψήφιοι για τη θέση της φιγούρας προσκόλλησης είναι οι γονείς και οι φίλοι. Όπως προαναφέρθηκε η απόκτηση αυτονομίας, διαμέσου της συναισθηματικής αποδέσμευσης από τους γονείς, είναι μία από τις ελκυστικές πρακτικές υιοθέτησης των νέων. Αυτό που διαπιστώνεται όμως από τους Youniss και Smollar (οπ. αναφ στο Coleman,2013:141) είναι πως η επίτευξη του σκοπού αυτού δεν είναι απαραίτητο να συνοδεύεται από αποχωρισμό και εγκατάλειψη της οικογενειακής εστίας. Οι ίδιοι πρότειναν μία σχέση αλληλεξάρτησης, με την οικογένεια να επαναδιαπραγματεύεται τον ρόλο της και να μετουσιώνεται σε μία υποστηρικτική δομή, η οποία δεν παύει να εξασφαλίζει ασφάλεια στον έφηβο, αλλά αφήνει περιθώρια στην ατομικότητά του. Στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο δεν επιτυγχάνεται, οι έφηβοι παρουσιάζουν έντονες τάσεις αλλοίωσης των αναπαραστάσεων για τους γονείς τους, είτε μέσα από καβγάδες είτε με ένδειξη απαξίωσης και στρέφονται στη συνέχεια σε φίλους ή ερωτικούς συντρόφους, από τους οποίους αναμένουν να λάβουν υποστήριξη. Επιπλέον, και ως προς την αυτονομία φαίνεται να υφίστανται διαφοροποιήσεις από περίπτωση σε περίπτωση, με αποτέλεσμα να προκύπτουν τελικά τρεις διαφορετικοί τύποι που μπορεί να εμφανίσει ο έφηβος. Αυτοί είναι η *συμπεριφορική αυτονομία*, η οποία βασίζεται σε ενεργές λειτουργίες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και τη λήψη αποφάσεων. Ένας δεύτερος τύπος είναι η *συναισθηματική αυτονομία*, η οποία υποκινεί το άτομο να αντιληφθεί πως οι γονείς του έχουν τη δική τους ζωή και πως δεν περιστρέφονται όλα γύρω από τον εαυτό του, οπότε αισθάνεται εν μέρει ελεύθερο. Τέλος, ο τρίτος τύπος αποτελείται από την *αξιακή αυτονομία*, κατά την οποία το νεαρό άτομο αναπτύσσει ένα δικό του σύστημα ηθικής και αξιών (Coleman,2013: 143).

Κλείνοντας τη γενικότερη συζήτηση για τον συναισθηματικό δεσμό στην εφηβεία, αξίζει να σημειωθεί πως η ποιότητα των σχέσεων δεν φαίνεται να αλλάζει ιδιαίτερα. Αυτό που αλλάζει ωστόσο, σύμφωνα με τους Buist, Dekonić, Meeus και

Van Aken, (2004:842), είναι η σημαντική επιρροή των χαρακτηριστικών του ατόμου σε αυτή, τα οποία υπερβαίνουν τα χαρακτηριστικά της φιγούρας προσκόλλησης και της μοναδικής αυτής σχέσης, αλλά και της οικογένειας στο σύνολό της. Από την άλλη πλευρά, το οικογενειακό περιβάλλον βρίσκεται πάντα εκεί με το να παρέχει στον έφηβο τα εφόδια για να αναπτύξει κοινωνικές δεξιότητες και να μπορέσει να δημιουργήσει υγιείς σχέσεις με φίλους και ερωτικούς συντρόφους. Οι κοινωνικές ικανότητες που συνδέονται άμεσα με τη γονική προσκόλληση είναι η διαπραγματέυση, η αποδοχή της κριτικής και η ενθάρρυνση των άλλων με θετική ανατροφοδότηση (Grossman and Grossman,2007:3-4). Έτσι το άτομο γίνεται ικανό να δημιουργήσει σταθερές φιλίες και να επιλύσει τις συγκρούσεις. Εκεί ανακαλύπτει τη διάκριση ανάμεσα στον εσωτερικό και εξωτερικό κόσμο, εφόσον αντιληφθεί πως πέρα από την επιφανειακή σύγκρουση, στον πυρήνα βρίσκεται ένας βαθύτερος δεσμός φιλίας. Καθώς μειώνονται οι κοινές δραστηριότητες με τους γονείς, οι δεσμοί φιλίας βρίσκουν πρόσφορο έδαφος, ώστε να εξελιχθούν. Οι φίλοι γίνονται τα στηρίγματα των εφήβων σε μία περίοδο έντονων αλλαγών και συγκρούσεων. Η μητέρα μπορεί να συνεχίζει να είναι το κυρίαρχο πρόσωπο του δεσμού, όμως και τα βιώματα της φιλίας επιτελούν τη δική τους λειτουργία. Για παράδειγμα, οι έφηβοι στρέφονται προς το οικογενειακό περιβάλλον, όταν θελήσουν να πάρουν μία σημαντική απόφαση για τη ζωή τους, όμως για καθημερινές ανησυχίες τους προτιμούν να συζητούν και να ζητούν τη γνώμη των συνομήλικών τους. Η οικογένεια δεν παύει να διατηρεί μία στενή σχέση με τον έφηβο, να προάγει τον συναισθηματικό δεσμό με εκείνον, να του παρέχει ασφάλεια και να αποδέχεται την ατομικότητα του. Ταυτόχρονα όμως παραχωρεί ένα σημαντικό μέρος των καθηκόντων της σε νέα πρόσωπα, που με τη σειρά τους έρχονται να καλύψουν ενδεχόμενα κενά των αναγκών του (Engles, Finkenauer, Meeus and Deković ,2001:429· Freeman and Brown, 2001:666-668 · Παντούλη,2012:17).

1.2.2 Ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς στην εφηβεία

Ο ρόλος του οικογενειακού περιβάλλοντος σε όλο το φάσμα της ανάπτυξης του παιδιού είναι πολλαπλός, αφού δεν παρέχει μονάχα στο άτομο ασφάλεια και προστασία, αλλά το εφοδιάζει επίσης με υλικά και ψυχολογικά αγαθά. Ενσαρκώνει ένα περιβάλλον ταυτόχρονα βιολογικό, ψυχοκοινωνικό και πολιτισμικό, μέσα από το οποίο το άτομο θα γνωρίσει τον εαυτό του και θα ωριμάσει συναισθηματικά. Οι επιδράσεις που δέχεται το παιδί από τους γονείς, εκτός του ότι είναι πολλές, είναι επίσης και πολύ έντονες. Αυτές έχουν να κάνουν με γνωστικά, συναισθηματικά, ηθικά και κοινωνικά πεδία. Κάποιες γονικές συμπεριφορές μπορούν να δράσουν θετικά για τον έφηβο, ενώ άλλες να τον βλάψουν, όπως για παράδειγμα μία απορριπτική συμπεριφορά του γονέα, η οποία μπορεί να καλλιεργήσει στο άτομο την επιθετικότητα. Αυτού του τύπου συμπεριφορές δεν είναι μονάχα αποτέλεσμα της ιδιοσυγκρασίας των γονέων, αλλά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό και από το

κοινωνικό και μορφωτικό τους επίπεδο. Όπως είδαμε και νωρίτερα κυρίως δύο πρόσωπα ξεχωρίζουν σε όλη τη διαδικασία: η μητέρα και ο πατέρας. Ειδικότερα ο ρόλος της μητέρας είναι πρωταρχικός και κυρίαρχος. Η μητέρα προσφέρει στο παιδί της σχεδόν τα πάντα, χωρίς να περιμένει υλικές απολαβές, παρά μόνο συναισθηματικές. Σε πολλές περιπτώσεις βέβαια οι σχέσεις με εκείνη φαίνεται να τροποποιούνται ανάλογα με την ψυχική της κατάσταση. Αυτό δεν συμβαίνει μονάχα επειδή έτσι είναι ο χαρακτήρας της εκάστοτε μητέρας, αλλά διότι επιδρούν σε αυτόν τα προβλήματα της καθημερινότητας. Η απουσία της από τη ζωή του παιδιού μπορεί να αποβεί μοιραία για την εξέλιξη της ψυχικής του ανάπτυξης (Ainsworth,1979:108· Κρασανάκης,2003:101-111).

Από την άλλη πλευρά εξέχουσα θέση στην ανάπτυξη του παιδιού έχει και ο πατέρας, αφού στην ουσία αποτελεί το στήριγμα και τον συναισθηματικό υποστηρικτή της μητέρας. Η διαδικασία αυτή πραγματώνεται με το να παρέχει αγάπη και ασφάλεια σε εκείνη, ώστε να μπορέσει έμμεσα να τη μεταδώσει και στο παιδί του. Ο ρόλος του ισχυροποιείται κυρίως κατά την περίοδο της εφηβείας, όπου το παιδί αναζητά ένα πρότυπο ως καθοδηγητή του. Οι νέοι έλκονται από τη δύναμη, το γόητρο και την εξουσία που φέρει το πρόσωπο του πατέρα. Από εκείνον περιμένουν να λάβουν τόσο φροντίδα και αγάπη, όσο και δικαιοσύνη. Από τη μεριά του ο πατέρας θα πρέπει να προσπαθήσει αρκετά, ώστε να διασφαλίσει την εγγύτητα με το παιδί, μέσω μίας φιλικής σύνδεσης των δύο. Έτσι, θα είναι σε θέση να συζητούν για προβλήματα που τους απασχολούν και θα μοιράζονται κοινό χρόνο μαζί. Όλα αυτά βέβαια καθορίζονται και από τη συμπεριφορά του ίδιου, δηλαδή από το κατά πόσο είναι σε θέση να αναπτύξει τέτοιου είδους σχέσεις, καθώς μπορεί είτε να μην είναι του χαρακτήρα του είτε να μην έχει τη δυνατότητα λόγω αυξημένων επαγγελματικών υποχρεώσεων. Σύμφωνα επίσης με έρευνα των Flouri και Buchanan (2003:75), η πατρική φιγούρα μπορεί να μη συνδέεται άμεσα με την εκδήλωση ψυχικών διαταραχών στους εφήβους, όμως δρα προστατευτικά έναντι της κακής ψυχολογικής τους προσαρμογής και της ψυχολογικής δυσφορίας της μητέρας. Τέλος, μία ενδεχόμενη αποστέρηση του πατέρα από την οικογενειακή εστία λόγω διαζυγίου ή θανάτου μπορεί να έχει οδυνηρές συνέπειες για το παιδί ή τον έφηβο (Graber and Brooks-Gunn,1996:770-771· Κρασανάκης,2003:112-118).

Ειδικότερα τώρα, καθώς τελείται η μετάβαση από την παιδική ηλικία στην εφηβεία, οι ρόλοι τόσο του πατέρα όσο και της μητέρας αλλάζουν και η παρουσία τους, ενώ μέχρι τότε ήταν μία πηγή ανακούφισης και ηρεμίας για το παιδί, για τον έφηβο, σε πολλές περιπτώσεις, μετατρέπεται σε πηγή έντασης και δυσφορίας. Επιπλέον, η ένταση τείνει να αυξάνεται όσο οι γονείς παραμένουν προσηλωμένοι σε εκείνα. Για τον έφηβο ισχυρή επιθυμία αποτελεί η αυτονόμηση του. Αυτό γίνεται φανερό μέσα από τη σημαντική μείωση του ελεύθερου χρόνου που ξοδεύει για τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων με τους γονείς του και ένα παραπάνω με τον πατέρα του (Larson Richards,Moneta, Holmbeck and Duckett, 1996: 752 ·Williams and Kelly, 2016: 189).

Από την άλλη πλευρά, ενώ οι γονείς είναι υπέρ αυτής της αυτονόμησης, διότι θεωρούν πως έτσι το άτομο θα αρχίσει να αναλαμβάνει ευθύνες, ώστε να εισέλθει στον κόσμο του μελλοντικού ενήλικα, ταυτόχρονα νιώθουν αμφίθυμα συναισθήματα. Συχνά αισθάνονται εγκαταλελειμμένοι και παραμελημένοι, αφού δεν έχουν πλέον την πλήρη εποπτεία των πραγμάτων και παρουσιάζονται ως κτητικοί και επιθετικοί. Ο διάλογος μεταξύ γονιών και εφήβου γίνεται όλο και πιο δύσκολος, εφόσον μοιάζει να υπάρχει ένα χάσμα γενεών, όμως παρόλα αυτά είναι απαραίτητος και αυτό γιατί μέσα από τη σύγκρουση ο έφηβος αντιλαμβάνεται τα δικά του όρια, εκδηλώνει την ανάγκη του για διαφοροποίηση και συνάμα παραμένει εξαρτημένος από εκείνους.

Η φιγούρα της μητέρας στην αναπτυξιακή φάση της εφηβείας παραμένει για ακόμη μία φορά κυρίαρχη, σε σχέση με αυτή του πατέρα. Οι έφηβοι αφιερώνουν αρκετό χρόνο για συζητήσεις με τη μητέρα τους, καλλιεργώντας έτσι μία σχέση αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης, η οποία με τη σειρά της προάγει τη γενικότερη κοινωνική και συναισθηματική τους προσαρμογή (Λεονταρή,2000:73 ·Steinberg and Silk,2002:117).Νιώθουν περισσότερο ασφαλείς, ώστε να ανοιχτούν σε εκείνη και να συζητήσουν για θέματα της καθημερινότητας, τα οποία τους απασχολούν. Αυτή η ασφαλής προσκόλληση τους παρακινεί στο να διαμορφώσουν συγκεκριμένες προσδοκίες για το ευρύτερο εξωτερικό τους περιβάλλον και για τις κοινωνικές σχέσεις του μέλλοντος (Larose and Boivin,1998: 21).Επιπλέον, και η μητέρα με τη σειρά της φαίνεται να έχει μία μεγαλύτερη επίβλεψη πάνω στις καθημερινές ασχολίες των παιδιών της, αφού εκδηλώνει έντονο ενδιαφέρον και διασφαλίζει σε πολλές περιπτώσεις την αποτροπή μορφών αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Ακόμη, βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση έναντι του πατέρα, διότι, όντας πιο ανθεκτική στη διαχείριση αρνητικών συναισθημάτων από εκείνον, δύναται να βοηθήσει με μεγαλύτερη ευκολία τον έφηβο στα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Με άλλα λόγια, ο ρόλος της είναι περισσότερο καθοριστικός στη μελλοντική δημιουργία συναισθηματικών δεσμών, αφού μέσα από τη στάση της, οι έφηβοι μαθαίνουν πώς να διαχειρίζονται τον υπόλοιπο κόσμο γύρω τους και να γίνονται είτε πιο ανοιχτοί είτε και πιο κλειστοί σε ενδεχόμενες φιλίες, ερωτικές ή επαγγελματικές σχέσεις. Πέρα από την επιρροή στην ποιότητα της φιλίας και την κοινωνικότητα, η φιγούρα της μητέρας στην εφηβεία λειτουργεί και ως βασικός παράγοντας της ρύθμισης δυσάρεστων συναισθημάτων, της αποφυγής παραβατικών συμπεριφορών, της παρότρυνσης για επικοινωνία και εκδήλωση εμπιστοσύνης, και τέλος, της ενίσχυσης της αυτοεκτίμησης (Allen, Masrh, McFarland, McElhaney, Land, Jodl and Peck,2002: 62-63· Παντούλη,2012:21-22).

Ο ρόλος του πατέρα στην εφηβεία, ενώ παρουσιάζεται από έρευνες να βρίσκεται σε δεύτερη μοίρα, σε σχέση πάντα με εκείνον της μητέρας, ωστόσο, δρα συνδυαστικά με αυτόν σε πολλές περιπτώσεις. Ο συνδυαστικός τους ρόλος έγκειται στο γεγονός ότι μπορούν να λειτουργήσουν ως προβλεπτικοί παράγοντες διαφορετικών

προεκτάσεων της συμπεριφοράς του εφήβου. Σύμφωνα με τους Williams και Kelly (οπ. αναφ. στο Παντούλη,2012:21), σε έρευνα που διεξήγαγαν παρατήρησαν πως ενώ η μητέρα λειτουργεί ως κυρίαρχο πρόσωπο του δεσμού, ωστόσο, η φιγούρα του πατέρα φαίνεται να έχει μεγάλη συσχέτιση με την εμφάνιση αρνητικών συμπεριφορών, όπως την εκδήλωση επιθετικότητας και την ανυπακοή. Επίσης σε άλλη έρευνα των Matsuoka, Uji, Hiramura, Chen, Shikai, Kishida και Kitamura (2006:28) διαπιστώθηκε ότι και το φύλο σε αρκετές περιπτώσεις παίζει σημαντικό ρόλο, αφού τα αγόρια στην εφηβεία παρουσίασαν μεγαλύτερη επιρροή από την πατρική στοργή απ' ό,τι τη μητρική, τονίζοντας για ακόμη μία φορά πως ο πατέρας δεν είναι απών από την ανάπτυξη του παιδιού, αλλά η θέση του είναι αρκετά σημαντική. Ταυτόχρονα, ο συναισθηματικός δεσμός ανάμεσα στον πατέρα και τον έφηβο μπορεί να μελετηθεί ακόμη και ως προς την εκπαίδευση και τις σχολικές επιδόσεις του παιδιού. Από έρευνα των Bell, Allen, Hauser και O'Connor (1996:359-360) παρατηρήθηκε πως οι νέοι που τείνουν να έχουν κακές σχέσεις με τους πατεράδες τους, έχουν χαμηλότερες επιδόσεις στο Λύκειο από εκείνους που διατηρούν υγιείς σχέσεις. Επιπλέον, για την ολοκλήρωση των σπουδών τους ήταν ταυτόχρονα σημαντική η συμπεριφορά των εφήβων προς το πρόσωπο του πατέρα, αλλά και του πατέρα προς τον έφηβο. Κατά τους Youniss και Smollar (οπ. αναφ. στο Bell et. al,1996:399), το φαινόμενο της σύνδεσης της πατρικής φιγούρας προσκόλλησης με την εκπαιδευτική εξέλιξη παρατηρείται διότι η αλληλεπίδραση των παιδιών με τον πατέρα τους συνήθως επικεντρώνεται σε βραχυπρόθεσμους στόχους, που αφορούν το μέλλον και την επαγγελματική αποκατάσταση. Ο άνδρας, με το γόητρο που φέρει, παραμένει στερεοτυπικά συνδεδεμένος με το κατά πόσο αποδοτικός μπορεί να είναι τελικά για την ίδια την κοινωνία. Έτσι, οι νέοι αντιγράφουν από εκείνους ρόλους και συμπεριφορές συνυφασμένες με τον οικονομικό, εκπαιδευτικό και επαγγελματικό χώρο. Κλείνοντας, από άλλες έρευνες, που αφορούν τον συναισθηματικό δεσμό του εφήβου με τους γονείς του, βρέθηκε πως ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα για την εκδήλωση αντικοινωνικών συμπεριφορών και διαμαχών με φίλους, αφού εν μέρει συντελεί στη διαμόρφωση των κοινωνικών του δεξιοτήτων, αλλά ταυτόχρονα προωθεί και την αυτονομία του, σε αντίθεση με τη μητέρα που είναι υπεύθυνη για τη δημιουργία στενών δεσμών και σχέσεων (Παντούλη,2012:22).

Επομένως, το οικογενειακό περιβάλλον επιδρά με διαφορετική ένταση, σε διαφορετικές περιπτώσεις, αλλά και με διαφορετικό τρόπο στη ζωή του νέου. Σε αυτές τις ενέργειες συμβάλλει αρκετά και το πολιτισμικό πλαίσιο, αφού ανάλογα με εκείνο παρατηρούνται αλλαγές στον χρόνο που αφιερώνεται για την οικογένεια αλλά και στην εκδήλωση της συναισθηματικής εγγύτητας, που διαφέρει από μία ατομικιστική κοινωνία σε μία συλλογική. Για παράδειγμα, σε έρευνα του Cooper (οπ. αναφ. στο Coleman,2013:157-158) αναδείχθηκαν υψηλότερα ποσοστά εγγύτητας στις οικογένειες των Κινέζων, Μεξικανών και Βιετναμέζων στις ΗΠΑ από

ό,τι σε εκείνες των λευκών Αμερικανών. Επιπρόσθετα, άκρως σημαντικός είναι και ο ρόλος του πολιτισμικού πλαισίου στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων. Σύμφωνα με την έρευνα των Gjerde και Shimizu (οπ. αναφ. στο Coleman,2013:158), στην Ιαπωνία η μητέρα είναι η κεντρική γονική φιγούρα, ενώ ο πατέρας απουσιάζει το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από την οικογενειακή εστία. Έτσι, οι στενές σχέσεις μητέρας- εφήβου είναι εκείνες που προάγουν την κοινωνικοποίηση του νέου.

Σε γενικότερα πλαίσια ωστόσο, για να αντιληφθεί κανείς καλύτερα τους παράγοντες που καθορίζουν τη σχέση μεταξύ οικογένειας και εφήβου είναι σημαντικό να γνωρίζει τις συμπεριφορές των γονέων, ως προς τον τρόπο που ανατρέφουν τα παιδιά τους. Η Baumgrind (οπ. αναφ. στο Coleman,2013:151) υποστήριξε την άποψη πως η ανταπόκριση και οι απαιτήσεις των γονέων είναι δύο διαστάσεις που διαφοροποιούνται από οικογένεια σε οικογένεια. Με βάση τις διαστάσεις αυτές υιοθετείται κάθε φορά και άλλο μοντέλο γονικότητας. Οι Maccoby και Martin (οπ. αναφ. στο Coleman,2013:151) ταξινομήσαν τις γονικές συμπεριφορές σε τέσσερις κατηγορίες, ανάλογα με τη στοργή και τον έλεγχο που ασκούν οι γονείς στα παιδιά: αυταρχική, διαλεκτική, ανεκτική-παραχωρητική και αδιάφορη. Οι αυταρχικοί γονείς είναι εκείνοι που συνήθως ελέγχουν τα παιδιά τους, χωρίς όμως να τους δείχνουν στοργή. Δίνουν μεγάλη αξία στην υπακοή και τη συμμόρφωση, ενώ ταυτόχρονα δεν ενθαρρύνουν την αυτονομία του εφήβου. Από την άλλη πλευρά οι διαλεκτικοί είναι περισσότερο στοργικοί, συζητούν με τα παιδιά τους για τα προβλήματα της καθημερινότητας, τους παρέχουν λύσεις και συμβουλές και θέτουν τα δικά τους όρια. Η τρίτη κατηγορία με τους ανεκτικούς-παραχωρητικούς γονείς περιλαμβάνει εκείνους που ναι μεν δεν τιμωρούν τα παιδιά τους και τα δέχονται όπως είναι, ωστόσο απουσιάζει ο έλεγχος. Τέλος, οι αδιάφοροι γονείς ή αλλιώς αμέτοχοι, δεν ενδιαφέρονται σχεδόν καθόλου να ενημερωθούν για το τι βιώνουν τα παιδιά τους και δεν αφιερώνουν πολύτιμο χρόνο σε αυτά.

Τα παιδιά και οι έφηβοι που μεγαλώνουν με διαλεκτικούς γονείς και αναπτύσσουν συναισθηματικούς δεσμούς μαζί τους τείνουν να έχουν θετικά αποτελέσματα σε πολλούς τομείς της ζωής τους, αφού έχουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση και θέληση στο να δημιουργήσουν δεσμούς με άλλα πρόσωπα. Αντίθετα, εκείνα που μεγάλωσαν με αδιάφορους γονείς εμφανίζουν αντικοινωνικές συμπεριφορές και συχνά δεν έχουν την αίσθηση του κινδύνου. Τα τρία στοιχεία της συμπεριφοράς που ενυπάρχουν στη διαλεκτική γονική πρακτική, ώστε να εξασφαλίζονται θετικές επιδόσεις για τους εφήβους είναι η ζεστασιά των γονέων, τα όρια που θέτουν σε εκείνους και η ενθάρρυνση της ατομικότητας των παιδιών τους με τη στήριξη για αυτονομία. Παρόλο που πολλοί γονείς προσπαθούν και αποκτούν τέτοιου είδους στάσεις και συμπεριφορές είναι πολύ δύσκολο να τις διατηρήσουν, διότι σε ένα μεγάλο ποσοστό εκείνες μεταβάλλονται ανάλογα με τις συνθήκες και τη

συμπεριφορά του ίδιου του παιδιού. Πρόκειται για μία αμφίδρομη κατεύθυνση της επίδρασης, η οποία παρουσιάζεται και σε άλλες πρακτικές, όπως για παράδειγμα στον έλεγχο από τους γονείς. Οι Stattin και Kerr (οπ. αναφ. στο Coleman, 2013:153) έφτασαν στο συμπέρασμα πως για να μπορέσει η οικογένεια να ασκήσει εποπτεία στον έφηβο, θα πρέπει εκείνος πρώτα να της έχει αποκαλύψει πληροφορίες για τον εαυτό του, κάτι που συνδέεται με την επικοινωνία των δύο, όπως θα αναλυθεί σε άλλο κεφάλαιο της εργασίας μας.

Καταλήγοντας, ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς στην αναπτυξιακή του πορεία μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το φύλο του παιδιού αλλά και με την αναπτυξιακή φάση, στην οποία βρίσκεται (Storvoll and Wichstrom,2003: 424-425). Κατά τον Bowlby (οπ. αναφ. στο Παντούλη, 2012: 17) και τα δύο φύλα έχουν ίσες πιθανότητες ως προς την ανάπτυξη ασφαλούς δεσμού, ενώ στον ανασφαλή τα κορίτσια συνήθως εκδηλώνουν προσκόλληση τύπου αποφυγής, ενώ τα αγόρια τύπου αμφιθυμίας. Ωστόσο, σε έρευνα των Buist και συνεργατών (οπ. αναφ. στο Μακρή-Μπότσαρη,2005:91) τα κορίτσια παρουσίασαν πιο ασφαλή προσκόλληση απ' ότι τα αγόρια. Στην ίδια έρευνα η φιγούρα του πατέρα ενδυνάμωσε την υιοθέτηση των κατάλληλων συμπεριφορών ανάλογα με το φύλο. Στα αγόρια, για παράδειγμα, διαπιστώθηκε θετική συσχέτιση ανάμεσα στην προσκόλληση με τον πατέρα και την εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών. Στην εφηβεία τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια παρουσίαζαν ως κυρίαρχη φιγούρα προσκόλλησης το πρόσωπο της μητέρας, ενώ για τα κορίτσια ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα εμφάνισε χαμηλότερα επίπεδα ασφάλειας (Μακρή-Μπότσαρη,2005:99). Στις διαπροσωπικές σχέσεις από την άλλη, τα κορίτσια με ανασφαλή- αποφευκτικό δεσμό εκδήλωσαν ανικανότητα συμμετοχής σε κοινές δραστηριότητες και δυσκολία στην προσαρμογή, κάτι που δεν επιβεβαιώθηκε για τα αγόρια. Επιπροσθέτως, τα κορίτσια που είχαν ανασφαλή-αμφιθυμικό δεσμό δεν μπόρεσαν να δείξουν στοργή, σε αντίθεση με τους συντρόφους τους (Κυργερίδου,2013:117). Επίσης σε έρευνα από τους Matsuoka και συνεργάτες (2005:28) σε ενήλικες, διαπιστώθηκε πως για τους άνδρες η πατρική στοργή ήταν πιο σημαντική από τη μητρική. Ακόμη η μητρική στοργή σε εκείνους δεν φάνηκε να λειτουργεί ως προβλεπτικός παράγοντας για μία ασφαλή προσκόλληση, σε αντίθεση με την προστασία της μητέρας, που επιτελεί τη λειτουργία αυτή.

Αναφορικά με την ψυχοπαθολογία στην εφηβεία, στην ίδια έρευνα (Matsuoka et al.,2005:28) τα αποτελέσματα έδειξαν πως η ανάπτυξη διαταραχών άγχους οφειλόταν, για τα αγόρια, στη σωματική και συναισθηματική κακοποίηση που λάμβαναν από τη μητέρα τους, ενώ για τα κορίτσια στην κακομεταχείριση τους από τον πατέρα. Αντίθετα, η κατάθλιψη συνδέθηκε, για τα αγόρια, με τη συναισθηματική κακοποίηση και από τους δύο γονείς ,ενώ για τα κορίτσια με τη συναισθηματική και σωματική κακοποίηση από τον πατέρα και μονάχα με τη σωματική κακοποίηση από τη μητέρα. Στην έρευνα του Rice (1990:533)

επιβεβαιώθηκε για ακόμη μία φορά η υπεροχή του ποσοστού των κοριτσιών με ασφαλή δεσμό σε σύγκριση με εκείνου των αγοριών. Στην περίπτωση αυτή, τα κορίτσια επέδειξαν πολύ μεγαλύτερα ποσοστά αυτοεκτίμησης και μία θετική εικόνα για τον εαυτό τους. Τέλος, παρόμοια αποτελέσματα έδειξε και η έρευνα των Song Thompson και Ferrer (2009:1279), όπου για τα αγόρια όλες οι σχέσεις επιδρούσαν ισοδύναμα στην αυτο-αξιολόγησή τους, σε αντίθεση με τα κορίτσια, όπου η μητρική σχέση υπερτερούσε σε ισχύ.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να πει κανείς πως κατά την εφηβεία εκπληρώνεται σε έναν βαθμό η αυτονομία του παιδιού από τους γονείς του, αλλά ο δεσμός συνεχίζει να αναβιώνει μέσα από την επικράτηση μίας καλής σχέσης των δύο. Επιπλέον, ενώ υπάρχουν αρκετές εντάσεις και συγκρούσεις, οι σχέσεις στην πλειονότητά τους παραμένουν θετικές, πράγμα που επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό από την επικοινωνία. Η φροντίδα, η υπόδειξη ορίων και η ενίσχυση για αυτονομία από τους γονείς αποτελούν τρεις βασικούς παράγοντες, ώστε να μπορέσει ο νέος να μεταβεί με ευκολία σε αυτό το νέο αναπτυξιακό φάσμα και να δημιουργήσει ένα κοινωνικό status. Επιπροσθέτως, ο ρόλος του πατέρα δεν θα πρέπει να παραμένει στο περιθώριο, καθώς η σημασία του για τον έφηβο είναι μεγάλη και ένα τυχόν ελλειμματικό μοντέλο πατρικής πρακτικής μπορεί να τον οδηγήσει σε υιοθέτηση προβληματικών συμπεριφορών, ακόμη και στην ενήλικη ζωή του. Το φύλο των εφήβων επίσης παίζει τον ρόλο του και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, για να κατανοεί κανείς καλύτερα τη συμπεριφορά του εκάστοτε εφήβου. Τέλος, αφού η επίδραση των γονέων είναι τόσο σημαντική ως δυάδα αλλά και ως μονάδα, εξαιτίας της θεώρησης πως συγκεκριμένες σχέσεις της εφηβικής ή ενήλικης ζωής εδραιώνονται στη βάση των αρχικών σχέσεων προσκόλλησης, θα ήταν καλό να μελετάται ισάξια (Coleman,2013: 169-170 · Weiss,1982:67).

1.2.3 Η ηλικία και η χώρα καταγωγής ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας των σχέσεων

Η ηλικία είναι επίσης ένας παράγοντας, που ακόμη και αν βρισκόμαστε στο ίδιο στάδιο, π.χ της εφηβείας, οι διαφορές ανάμεσα στην πρώιμη φάση του σταδίου και στην ύστερη έχουν σημαντικές διαβαθμίσεις ως προς την ποιότητα του δεσμού. Για τον Bowlby (1980) τα εσωτερικά μοντέλα με το πέρασμα του χρόνου έχουν την τάση να σταθεροποιούνται και αυτό διαπιστώθηκε και στην έρευνα των Schneider Atkinson και Tardif (2001:95) συγκριτικά με τον συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς και τους φίλους. Η σταθερότητα βέβαια δεν είναι σίγουρο πως θα έχει πάντοτε αντίκτυπο και στις σχέσεις της προσκόλλησης. Στην εφηβεία, για παράδειγμα, ενώ παρατηρείται πως στα αρχικά της στάδια τα παιδιά έχουν έντονες συγκρούσεις με τους γονείς τους και είναι εγωκεντρικά, στην πιο ώριμη φάση της, ακόμα δηλαδή και μετά από 2 χρόνια, τα ίδια άτομα παρουσιάζουν πολύ χαμηλότερα επίπεδα αυτών των στοιχείων. Το ίδιο συμβαίνει και με τα

καταθλιπτικά συμπτώματα στους εφήβους, τα οποία μειώνονται με το πέρασμα του χρόνου, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο λόγο (Allen, McElhanev, Kuperminc and Jodl, 2004:1801-1802). Με το πέρασμα από την παιδικότητα στην εφηβεία, η σχέση, περισσότερο μεταξύ της μητέρας και του παιδιού, μοιάζει να βελτιώνεται. Αυτό συμβαίνει διότι οι νέοι, μέσω της ανεξαρτητοποίησής τους, έρχονται σε επαφή με τους ρόλους που θα πρέπει να αναλάβουν ως ενήλικες. Έτσι, καλλιεργούνται τα αισθήματα της κατανόησης και του σεβασμού ανάμεσα σε εκείνους και στους γονείς τους (Thornton, Orbuch and Axinn, 1995:560). Η παραπάνω συνθήκη, της βελτιστοποίησης της σχέσης, έχει αντίκτυπο φυσικά και στην ποιότητα της. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Barber, Ball και Armistead (2003:370) σε παιδιά μέσης και ύστερης εφηβείας αναδείχθηκε πως στην ύστερη εφηβεία τα ποσοστά της ποιότητας της γονικής προσκόλλησης ήταν αρκετά πιο υψηλά από εκείνα της μέσης. Ακόμη, η αποξένωση με τους γονείς ήταν πιο έντονη στις ηλικίες 14-17 απ' ό τι στις 18-20 (Joo, 2005:97). Από την άλλη, οι Van der Vost, Engels, Meeus, Dekonick και Vermlust (2006:114-115), μελετώντας τον αλκοολισμό παρατήρησαν πως ο δεσμός με τους γονείς μοιάζει να μειώνεται με την είσοδο στην εφηβική ζωή.

Ο τύπος του δεσμού είναι ακόμη ένα στοιχείο που επηρεάζεται από το πέρασμα του χρόνου. Συγκεκριμένα, ο ανασφαλής-αποφευκτικός δεσμός φαίνεται να σταθεροποιείται ολοένα και περισσότερο στην εφηβεία σε σχέση με τους άλλους τύπους. Αυτό συμβαίνει καθώς, όπως υποστηρίζει ο Weiss (οπ. αναφ. στο Ammaniti, van IJzendoorn, Speranza and Tambelli, 2000:340) τα ενεργά μοντέλα προσκόλλησης είναι πολύ πιθανό να μορφοποιηθούν από τις δυσκολίες της περιόδου, ώστε να ενισχύσουν με την σειρά τους τις στρατηγικές απόρριψης. Ενώ δηλαδή ήδη από την παιδική ηλικία μπορεί να έχουν ενσωματωθεί οι στρατηγικές αυτές, με την όλη διαδικασία θα αποκτήσουν σταθερή υπόσταση στην εφηβεία. Κλείνοντας, σε άλλη έρευνα από τους Bosmans, Braet, Van Leeuwen και Beyers (2006:380), ο αυστηρός έλεγχος από τους γονείς, μονάχα όμως στη μέση εφηβεία, φάνηκε να συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση προβληματικών συμπεριφορών, κάτι το οποίο δεν συνέβη στην πρώιμη εφηβεία και υποχώρησε στην ύστερη.

Οι μελέτες που προαναφέρθηκαν αποδεικνύουν με ποικίλους τρόπους πως στην κάθε περίπτωση η ηλικία παίζει διαφορετικό ρόλο και ασκεί άλλη επιρροή στο υποκείμενο, ανάλογα με την περίσταση, τις φιγούρες προσκόλλησης, αλλά και τη ψυχосύνθεσή του. Με την ίδια ή και παραπάνω ένταση λειτουργεί και ο τόπος καταγωγής των υποκειμένων στον συναισθηματικό δεσμό. Όταν οι άνθρωποι μεταναστεύουν, τίθενται σε μια διαδικασία εσωτερίκευσης κανόνων συμπεριφοράς μιας άλλης κουλτούρας, διαδικασία που ονομάζεται επιπολιτισμοποίηση. Η αλλαγή που πρόκειται να επέλθει στη ζωή τους επηρεάζει άμεσα τη ψυχολογική τους προσαρμογή στο νέο και άγνωστο κοινωνικό περιβάλλον. Η χώρα υποδοχής, στο σημείο αυτό, δεν παραμένει αμέτοχη, καθώς οι εμπειρίες των μεταναστών και οι

σχέσεις που αναπτύσσονται σε αυτή δημιουργούν ένα νέο κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο (Χρυσόχοου,2005). Εάν το πλαίσιο αυτό δεν είναι και τόσο ευνοϊκό για το άτομο, όπως και συνηθίζεται, λόγω οικονομικών και κοινωνικών δυσχερειών, τότε η μετανάστευση κατά τους Arredondo και Dowd (οπ. αναφ. στο Van Ecke, Chorp and Emmelkamp,2005:670) μπορεί να αποβεί τραυματική. Επιπλέον, σύμφωνα με τους Abouguendia και Noels (οπ. αναφ. στο Παντούλη,2012:19), τα παιδιά των μεταναστών, ως μετανάστες δεύτερης γενιάς, επωμίζονται, σε μεγάλο βαθμό, το βάρος που φέρει ο επιπολιτισμός στους γονείς τους και κατά συνέπεια και στους ίδιους.

Η κοινωνική θέση, οι αξίες που χαρακτηρίζουν μία κουλτούρα, η δομή της κοινωνίας και οι διαπροσωπικές διαδικασίες αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία στη συζήτηση περί εθνοτήτων και επιδρούν με τον ανάλογο βαθμό στη ζωή των υποκειμένων. Όπως αναφέρουν οι Brown και Mounts (2007:3-6), ένα απλό παράδειγμα για να καταλάβουμε τα παραπάνω είναι η διαφορετική θέση που μπορεί να έχει η οικογένεια στις διάφορες κοινωνίες ή ακόμη και οι προκατειλημμένες ιδέες σχετικά με την επισύναψη σχέσεων με πρόσωπα ποικίλων εθνοτήτων. Ο μετανάστης, λοιπόν, ανάλογα με τη χώρα υποδοχής, έχει να αντιμετωπίσει μία άγνωστη ως τώρα στάση, που αναμένεται να λάβει από τα γηγενή άτομα, όπως εκείνη έχει διαμορφωθεί από το κοινωνικό τους πλαίσιο, ενώ ταυτόχρονα θα φέρει μαζί του και ένα κομμάτι από τον δικό του πολιτισμό.

Για να έρθουμε στο θέμα της προσκόλλησης τώρα, και μόνο η αρχική ιδέα της μετανάστευσης, με τον συνεχή αποχωρισμό και την απώλεια, μπορεί να προκαλέσει στο άτομο ανικανότητα επισύναψης σταθερών δεσμών. Στην έρευνα των Van Ecke και συν. (2005:670) σε ντόπιους και μετανάστες ενήλικες της California, σημειώθηκε υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στην καταγωγή και τον ανεπίλυτο τύπο δεσμού (unresolved). Όσοι είχαν γεννηθεί εκεί δεν εκδήλωσαν αυτόν τον τύπο δεσμού, παρά μόνο εκείνοι που είχαν έρθει από κάποια άλλη περιοχή. Τα άτομα με ανεπίλυτο τύπο δεσμού εύρισκαν ευχαρίστηση μονάχα στη δουλειά τους, ενώ η προσκόλληση έκανε εντονότερο το αίσθημα του κινδύνου και οι ίδιοι εκδήλωναν ταραχώδεις συμπεριφορές, κυρίως ως προς την αποξένωση και την απώλεια. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τον Bowlby (οπ. αναφ. στο Van Ecke,2007:440), έχει να κάνει με την παρατήρηση των προσώπων σε μία ξένη χώρα, καθώς όπως υποστηρίζει, αν βρίσκονταν στη χώρα καταγωγής τους ίσως να μπορούσαν να επιλύσουν τα αισθήματα του κινδύνου.

Τα παραπάνω σχήματα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως αποτελούν προάγγελο των σχέσεων που θα επέλθουν στη συνέχεια μεταξύ των μεταναστών και των παιδιών τους. Όπως είχαμε δει και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, οι σχέσεις των γονιών και οι δεσμοί που διαμορφώνουν είναι αντίστοιχοί, στις περισσότερες περιπτώσεις, με εκείνους που θα υιοθετήσουν και στην ανατροφή

των παιδιών τους. Αν, λοιπόν, διακρίνονται από έναν ανεπίλυτο και ακαθόριστο τύπο δεσμού, είναι πολύ πιθανό να δημιουργήσουν εξίσου μία μη ασφαλή σχέση.

1.3 Συζήτηση

Στο παρόν κεφάλαιο έγινε μία προσπάθεια παρουσίασης των βασικών σημείων του συναισθηματικού δεσμού και της μεταγενέστερης εξέλιξης της μορφής του κατά την περίοδο της εφηβείας. Οι Bowlby και Ainsworth, όντας βασικοί θεμελιωτές της θεωρίας προσκόλλησης, κατάφεραν να συνδυάσουν τα ενδιαφέροντα τους σχετικά με την απώλεια της μητέρας και τη θεωρία της ασφάλειας, ώστε μέσα από την εμπειρική έρευνα να προκύψει τελικά η σπουδαιότητα του συναισθηματικού δεσμού. Η φύση του δεσμού με τη μητέρα, το άγχος του αποχωρισμού αλλά και ο θρήνος της απώλειας λειτουργούν με διαφορετική ένταση στο άτομο και διαμορφώνουν τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική του ταυτότητα. Έτσι μέσα από τις πρώιμες αυτές σχέσεις και εμπειρίες θα αναδειχθούν άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά εσωτερικά μοντέλα προσκόλλησης που θα ορίσουν και τις μετέπειτα σχέσεις των προσώπων. Με άλλα λόγια οι τύποι του δεσμού, όπως συντάχθηκαν από τη *Συνθήκη του Ξένου*, με την ελάχιστη μεταβλητότητά τους στον χρόνο θα καθορίσουν τις προσδοκίες του υποκειμένου από το κοινωνικό του περιβάλλον, ανάλογα με το πρόσωπο προσκόλλησης που έχουν ως ορμητήριο στην κάθε περίπτωση. Το πρόσωπο αυτό, αξίζει να σημειωθεί, πως δεν είναι πάντοτε η μητέρα αλλά μπορεί το παιδί να βρίσκει την εμπιστοσύνη και την ασφάλεια σε κάποιο άλλο άτομο, του οικογενειακού ή μη πλαισίου. Τέλος, υπάρχει η δυνατότητα πολλαπλών προσκολλήσεων, οι οποίες δεν δρουν όλες με την ίδια ένταση, όμως επιδρούν σε διαφορετικές πτυχές της ζωής του ατόμου, λόγω της ποικιλότητας των επιπέδων του δεσμού.

Επιπλέον, στο δεύτερο υποκεφάλαιο έγινε μία προσπάθεια παρουσίασης της εφηβείας, υπό το πρίσμα του συναισθηματικού δεσμού. Πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις και μοντέλα έχουν διατυπωθεί και συνεχίζουν να διατυπώνονται μέχρι και σήμερα για το στάδιο αυτό. Οι περισσότερες συγκλίνουν στην άποψη πως πρόκειται για μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από έντονες αλλαγές στη ζωή του νέου, καθώς με την είσοδό του στον κόσμο των ενηλίκων αλλάζουν οι προτεραιότητες του και καλείται να αναλάβει συγκεκριμένες ευθύνες. Οι γονείς βρίσκονται πάντα εκεί για να βοηθήσουν, όμως χάνουν αρκετή από την επιρροή τους, διότι τα παιδιά έχουν πλέον ως νέο «σύμμαχο» τους φίλους τους. Οι φίλοι λειτουργούν διαφορετικά από το οικογενειακό πλαίσιο, καθώς επιλέγονται από το άτομο βάσει του χαρακτήρα και άλλων εσωτερικών ή εξωτερικών στοιχείων που μπορεί να ταιριάζουν σε εκείνο. Έτσι, φέρουν μεγαλύτερες πιθανότητες στο να αναπτυχθεί μία ποιοτική σχέση, κατά την οποία ο νέος θα μπορεί να βασιστεί σε κάποιο πρόσωπο, όμως ταυτόχρονα θα εξασφαλίζει και την ανεξαρτησία του. Παρόλα αυτά η επιρροή των γονέων φυσικά δεν εκλείπει. Περισσότερο στα

κορίτσια η επίδραση της μητέρας σε θέματα επικοινωνίας μεγαλώνει, εφόσον στρέφονται αρκετά συχνά σε εκείνη για συμβουλές. Τέλος, η ηλικία και η χώρα καταγωγής αποτελούν αναπόσπαστα κομμάτια αυτής της συζήτησης, καθώς δίνουν με τη σειρά τους στοιχεία για τη σταθερότητα των σχέσεων και την έκβαση που μπορεί να έχουν.

2. Η ποιότητα της φιλίας και ο συναισθηματικός δεσμός

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η φιλία και η δυναμική της εξέλιξη σε συναισθηματικό δεσμό. Αρχικά, στο πρώτο υποκεφάλαιο αναλύεται η έννοια της φιλίας και η αναπτυξιακή της προοπτική, από τη βρεφική ως την εφηβική ηλικία. Στη συνέχεια, σκιαγραφείται η επιρροή του φύλου στις πολύπλευρες μορφές που μπορεί να πάρει μία φιλική σχέση, ενώ τέλος, διατυπώνονται τα στοιχεία που συντελούν στην ανάπτυξη μίας φιλίας με θετική ή αρνητική ποιότητα. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο αποτυπώνεται μία πιο στενή σύνδεση της γονικής και της φιλικής προσκόλλησης, με την πρώτη να αποτελεί προάγγελο της δεύτερης. Ειδικότερα, μελετάται η αναπτυξιακή προοπτική του συναισθηματικού δεσμού και τα γνωρίσματα που θα πρέπει να φέρει, ώστε να ευδοκιμήσει η κάθε σχέση. Μέσα από έρευνες παρουσιάζεται η μεγάλη επιρροή τόσο της οικογένειας, όσο και των φίλων, αλλά και των ερωτικών συντρόφων στην προσωπικότητα και την καθημερινότητα των εφήβων. Κλείνοντας, αναλύεται ο συναισθηματικός δεσμός, όπως διαπλάθεται στην εφηβεία, με τους φίλους, αυτή τη φορά, να έχουν τον ρόλο του συνοδοιπόρου και του υποστηρικτή στη νέα περίοδο της ζωής του νέου. Τέλος, πραγματώνεται η συζήτηση.

2.1 Φιλία

2.1.1 Η έννοια της φιλίας

Η φιλία αποτελεί μία κοινωνική σχέση, η οποία εμφανίζεται ήδη από το 4^ο έτος της ζωής του παιδιού, αλλά αλλάζει διαρκώς, ως προς το περιεχόμενο της, ανάλογα με την αναπτυξιακή περίοδο. Εννοιολογικά είναι πολύ κοντά στην αρέσκεια, δηλαδή στην ιδέα ότι έλκομαι από κάποιον που νιώθει το ίδιο για εμένα και απολαμβάνω την παρέα του (Bukowski, Newcomb and Hartup, 1996:1). Η πρώτη επαφή, λοιπόν, μπορεί να είναι εφήμερη, ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου μπορεί να γίνει πιο στενή και να εξελιχθεί σε συναισθηματικό δεσμό. Σαν δεσμός είναι ελεύθερος αλλά και σταθερός, αφού δεν καταπιέζει τα άτομα να συμμετάσχουν σε εκείνον, αλλά από την ένταξη τους και έπειτα δύσκολα αποφασίζουν να τον εγκαταλείψουν (Παναγιωτάκη, 2010:24). Κατά τον Hartup (οπ. αναφ. στο Βαϊράμη, 2005:20), βασικά συστατικά της φιλίας αποτελούν η οικειότητα και η αμοιβαιότητα, τα οποία

διασφαλίζουν μία ισοτιμία ανάμεσα στα πρόσωπα που τη στελεχώνουν. Σε έρευνα του Sullivan (οπ. αναφ. στο Berndt, Hawkins and Hoyle, 1986: 1294) διαπιστώθηκε πως τα συγκεκριμένα στοιχεία προάγουν επιπλέον τη διάρκεια των φιλικών σχέσεων και η απουσία τους συνδέεται με την αποδυνάμωση των σχέσεων αυτών. Στην παιδική φιλία εμφανίζεται επίσης και ένας νέος παράγοντας, αυτός της υποστήριξης (Βουλγαρίδου, 2014:21). Το παιδί, περίπου στο τέλος της προσχολικής ηλικίας, καταφέρνει να αποστασιοποιηθεί, εν μέρει, από τη στενή διαπροσωπική σχέση με τους γονείς και να αντιληφθεί τη δυνατότητά του να ενταχθεί και σε άλλες ομάδες, οι οποίες θα το εφοδιάσουν με κοινωνικές και διαπροσωπικές αρετές και θα παίξουν, σε πολλές περιπτώσεις, τον υποστηρικτικό ρόλο που είχε ως τότε μονάχα η οικογένεια (Γαλανάκη, 2011:157).

Τόσο η φιλοσοφία όσο και η ψυχολογία, αλλά και πολλές ακόμη επιστήμες, ασχολήθηκαν και συνεχίζουν να ασχολούνται με τις ποικίλες εκφάνσεις της φιλίας. Ήδη από την αρχαία Ελλάδα σε κάθε φιλοσοφική σχολή υπήρχε και μία διαφορετική θεώρησή της. Για τον Πλάτωνα η έννοια αυτή εκλαμβάνεται ως μία σύνδεση που δεν έχει να κάνει με τις φυσικές σχέσεις, αλλά με την αναγνώριση της δύναμης του ενός στον άλλο, εάν ο ένας υπερέχει κάπου ζωτικά. Έτσι, ο δεύτερος θα είναι σε θέση να απολαύσει τη φροντίδα του. Αυτή η πεποίθηση φαίνεται να μην συνάδει με την εικόνα που έχει καθιερωθεί στη σημερινή εποχή για τις φιλικές σχέσεις, ωστόσο καταπιάνεται με δυαδικές σχέσεις πάνω στη σφαίρα της οικειότητας, που οδηγούν με τη σειρά τους στη βάση των σημερινών κοινοτήτων (Ξυδιάς, 2004: 47). Αλλά και μέσα από την αριστοτελική ηθική αναδύονται διαφορετικές πτυχές της, αφού εκεί δίνεται έμφαση στον ηθικό εαυτό, ο οποίος εξαιρείται και εξασφαλίζει ευδαιμονία για την πολιτεία (Παναγιωτάκη, 2010:5).

Για την ψυχολογία, η μελέτη της φιλίας ξεκινάει από τη βρεφική ηλικία και φτάνει μέχρι και το τέλος της ζωής του ανθρώπου. Κυρίως μελετάται σε σχέση με τις κοινωνικές ικανότητες, την ενδυνάμωση της επικοινωνίας και της ενσυναίσθησης μέσα από τη γνωστική, κοινωνική και αναπτυξιακή της προοπτική (Παναγιωτάκη, 2012:24). Η ιδιοσυγκρασία των βρεφών είναι αυτή που τοποθετεί τα θεμέλια των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, και άρα των ενδεχόμενων διαπροσωπικών σχέσεων. Αυτά τα σχεδόν αμετάβλητα χαρακτηριστικά έχουν να κάνουν κυρίως με δύο κατηγορίες. Η μία δίνει στοιχεία για τη δεκτικότητα του ατόμου σε νέες καταστάσεις, για το εάν δηλαδή τείνει να τις προσεγγίζει ή να τις αποφεύγει και η δεύτερη έχει να κάνει με τη συναισθηματική του εκδήλωση, η οποία μπορεί να είναι είτε θετική είτε αρνητική. Κατά την παιδική ηλικία το χαρακτηριστικό της προσωπικότητας που εξελίσσεται είναι η κοινωνικότητα, δηλαδή η τάση του ατόμου για ουσιαστική επαφή από την οποία όμως θα λάβει και ανταπόκριση. Στοιχεία που ευνοούν την τάση αυτή είναι η διαπροσωπική ευαισθησία και η εξωστρέφεια. Αντίθετα, ο ατομικισμός, ο εγωισμός, η

συναισθηματική αντιδραστικότητα και η εσωστρέφεια την αναστέλλουν (Γαλανάκη,2011:160).

Παρόλα αυτά, εφόσον υπάρχουν δύο ή και παραπάνω υποκείμενα σε μία φιλία, είναι πολύ πιθανό το ένα άτομο να φέρει να μεν τα «ευνοϊκά» στοιχεία που προαναφέρθηκαν, αλλά ταυτόχρονα να απορρίπτεται από την ομάδα των συνομηλίκων, και άρα να εκδηλώσει τελικά αντικοινωνικές συμπεριφορές (Attili, Vermigli and Schneider ,1997:284). Αυτό ακριβώς υποστηρίζει και ο Piaget, όταν αναφέρεται στην κοινωνικότητα και την κοινωνική ωριμότητα ως δύο στοιχεία που ξεπερνάνε την προσωπικότητα του ατόμου και προτείνει να μελετώνται στη βάση της διαπροσωπικής κατανόησης, και όχι της εκάστοτε συμπεριφοράς. Ο άνθρωπος θα είναι σε θέση με τον τρόπο αυτό να ξεπεράσει τον εαυτό του και να αναζητήσει στα χαρακτηριστικά των άλλων κοινά σημεία, ώστε να «οικοδομηθεί» μία νέα, βελτιωμένη εικόνα της ανθρωπότητας. Αυτό θα τεθεί σε εφαρμογή μονάχα εάν παραμερίσει τον εγωισμό του και τον «άλλο», ώστε να προαχθεί το αίσθημα του «συν-ανήκειν» (Youniss,1980:2-3). Πολλοί ψυχολόγοι αλλά και μελετητές, όπως οι Sullivan (οπ. αναφ. στο Παναγιωτάκη,2012:28) και Turner (οπ. αναφ. στο Berndt and Perry, 198: 135) εφάρμοσαν τις ιδέες του Piaget και εντόπισαν πέρα από τις κοινωνικές, και θεραπευτικές λειτουργίες της συνδιαλλαγής αυτής, αφού παρατηρήθηκε μείωση των δυσλειτουργικών σχημάτων και των αγχωτικών καταστάσεων.

2.1.2 Η φιλία στην εφηβεία

Η δημιουργία των διαπροσωπικών σχέσεων, κατά την περίοδο της εφηβείας, είναι μία αρκετά περίπλοκη διαδικασία, από την οποία ξεχωρίζει το αίσθημα της υποστήριξης που αναμένουν να λάβουν οι έφηβοι από τους φίλους τους. Ο έφηβος από τη δημιουργία μίας φιλίας αναμένει να ολοκληρωθεί σε ένα βαθμό, καθώς θα νιώσει ότι ανήκει κάπου και θα αποκτήσει κοινωνική δραστηριότητα, ώστε να γίνει αποδεκτός από τον φιλικό του σύντροφο (Newcomb and Bagwell, 1995:337). Η φιλία και η αποδοχή μπορεί να συνδέονται σε πολλές περιπτώσεις, όμως αποτελούν δύο διακριτές έννοιες. Αυτό έγκειται στην ιδιότητα της πρώτης να στοχεύει στις δυαδικές σχέσεις, ενώ της δεύτερη σε ομαδικές (Γαλανάκη,2011:161-162).

Αυτό που αξίζει να τονιστεί ιδιαίτερα για την αναπτυξιακή φάση της εφηβείας είναι η μετάβαση της αναζήτησης εγγύτητας του εφήβου από τους γονείς στους φίλους. Σε αυτή τη διαδικασία βοηθούν οι νοητικές αναπαραστάσεις των σχέσεων, οι οποίες διαμορφώνονται από τη βρεφική ηλικία και ισχύουν ακόμη και μέχρι την περίοδο αυτή, με την ίδια σύσταση που είχαν. Εκείνες μέσα από τις εμπειρίες και τα βιώματα της ζωής δομούν συγκεκριμένες αναπαραστάσεις προσκόλλησης, βάσει των οποίων τα παιδιά θα επιλέξουν στη συνέχεια τους φίλους τους, αν και εφόσον ταιριάζουν με τα πρότυπα που έχουν βιωθεί.

Η αυτοαποκάλυψη αποτελεί τη βάση των σχέσεων, αφού είναι κάτι που αναμένει να δεχθεί αλλά και να κάνει το άτομο στα πλαίσια μίας φιλίας. Με την ένταξη του σε ομάδες συνομηλίκων ή αλλιώς «κλίκες» θα μπορέσει να λάβει τη συναισθηματική ασφάλεια που του παρείχε ως τότε το οικογενειακό περιβάλλον και να νιώσει αυτοεπιβεβαίωση. Η οικειότητα και η σταθερότητα στη σχέση, η ανταπόκριση του ενός στις ανάγκες του άλλου και ο βαθμός της μεταξύ τους ομοιότητας είναι στοιχεία που προκύπτουν επίσης μέσα από τη συνύπαρξη στις ομάδες αυτές (Berndt, 1982: 1448). Ειδικότερα η οικειότητα, κατά τον Sullivan (οπ. αναφ. στο Berndt, 1982: 1448), αποκτάται μονάχα εάν το άτομο είναι σε θέση να προβεί στην αυτοαποκάλυψη, με το κοινό μοίρασμα προσωπικών και «απόκρυφων» συναισθημάτων και σκέψεών του. Εάν κάτι τέτοιο επιτευχθεί, η σχέση είναι πολύ πιθανό να αποκτήσει και σταθερότητα, αφού έχει υποστηριχθεί, σύμφωνα με έρευνες των Savin-Williams και Berndt (οπ. αναφ. στο Berndt, 1999: 55), πως οι εφηβικές φιλίες τείνουν να διαρκούν από μήνες ως και χρόνια. Από την άλλη πλευρά η ένδειξη αστάθειας στις σχέσεις αυτές και η συχνή αλλαγή φιλικών συντρόφων μπορεί να αποτελούν σημαντικές ενδείξεις ύπαρξης κοινωνικών ή ψυχολογικών προβλημάτων (Hartup, 1993: 5-6). Η σταθερότητα μίας φιλίας, ειδικά στην εφηβεία, ναι μεν έχει πολλές πιθανότητες να διατηρηθεί, όμως συνάμα διατρέχει και μεγάλο κίνδυνο να καταρριφθεί από τις νέες συνθήκες. Ο ανταγωνισμός, που ακμάζει μέσα στις κλίκες, αποτελεί μία τέτοια συνθήκη. Όλοι θέλουν να αποκτήσουν μία ισχυρή θέση μέσα σε αυτή, με αποτέλεσμα να επιδεικνύουν κυριαρχικές τάσεις στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας τους, για να επιβληθούν. Εκείνοι τελικά που καταφέρνουν να αποκτήσουν υψηλότερο status γελοιοποιούν τους πιο αδύναμους και τους φέρονται σαν να είναι υποταγμένοι, ενώ οι πιο αδύναμοι προτιμούν να δεχθούν τα κοροϊδευτικά σχόλια, παρά να αποχωρήσουν από την κλίκα (Brown, 2004: 380-381).

Παρόλα αυτά, από τα πρώιμα κιόλας στάδια της εφηβείας οι σχέσεις θεμελιώνονται τόσο γερά, ώστε οι προ-έφηβοι προτιμούν να καταπνίξουν όποιο αίσθημα θυμού υπάρχει πάνω σε μία κόντρα, παρά να διακινδυνεύσουν να διαταράξουν την ισορροπία αυτών των σχέσεων (Laurson, Hartup and Korlas, 1996: 86). Ιδιαίτερα οι δυαδικές σχέσεις αποκτούν μεγαλύτερο νόημα εδώ, αφού, σύμφωνα με τον Sullivan (οπ. αναφ. στο Erdley, Nangle, Newman and Carpenter, 2001: 10), όταν είναι μεταξύ του ίδιου φύλου ξεπερνούν σε συντροφικότητα ακόμη και τη σχέση του παιδιού με την οικογένεια του. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από συγκεκριμένες λειτουργίες, που εξασφαλίζουν στον προ-έφηβο στοργή, οικειότητα και έναν δεσμό αντίστοιχο με εκείνον της συμμαχίας (Erdley, 2001: 10). Οι στενές φιλίες με τους κολλητούς στα παιδιά 10-17 ετών, κατά τους Horrocks και Thomson (οπ. αναφ. στο Fullerton and Ursano, 1994: 52-53) με την πάροδο του χρόνου παραμένουν αναλλοίωτες. Επιπλέον, οι Austin και Thomson (οπ. αναφ. στο Fullerton and Ursano, 1994: 53) βασιζόμενοι σε μελέτη τους κατέληξαν στο συμπέρασμα πως για την επιλογή του

καλύτερου φίλου μεγάλη έμφαση δίνεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά και σε δεύτερη μοίρα κατατάσσονται τα κοινά συμφέροντα και οι κοινές προτιμήσεις. Τέλος, αρκετές έρευνες έχουν επικεντρωθεί στη συσχέτιση των φιλικών εμπειριών με τον εκπαιδευτικό χώρο, ως προς τη σχολική αποτυχία και επιτυχία, την εγκατάλειψη του σχολείου και το βαθμοθηρικό ανταγωνισμό (Newman, Erdley and Marshall, 2011:219). Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως οι τρεις σκοποί που επιτυγχάνονται τελικά μέσα από το δεσμό με τους συνομήλικους είναι η δημιουργία του κατάλληλου πλαισίου για την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και την ενίσχυση των σχέσεων, η προώθηση της ακεραιότητας του εαυτού και η παροχή ευκαιριών για μάθηση σε ποικίλα επίπεδα, μέσω της μίμησης (Berndt, Hawkins and Jiao, 2005: 13-15· Zabatany, Hartmann and Rankin, 1990: 1077).

Για την ομοιότητα των σχέσεων μίλησαν οι Kandel, Savin Williams και Berndt (οπ. αναφ. στο Berndt, 1999:53-55), για τους οποίους τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ατόμου (φύλο, ηλικία, εθνότητα κ.α), όταν είναι κοινά με εκείνα των μελών της ομάδας ή με κάποιου άλλου προσώπου, δύνανται να οδηγήσουν στην επίτευξη μίας στενής φιλίας, βάσει της εικόνας που έχουν δομήσει οι έφηβοι για τον κοινωνικό τους κόσμο. Αυτό είναι αρκετά λογικό, καθώς για να προκύψει μία φιλία θα πρέπει ταυτόχρονα να υπάρχουν προοπτικές για κοινωνική αλληλεπίδραση. Με άτομα διαφορετικού φύλου, για παράδειγμα, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν μπορείς να μοιραστείς κοινές δραστηριότητες π.χ. τα αγόρια παίζουν ποδόσφαιρο, ενώ τα κορίτσια κάνουν χορό. Η ομοιότητα βέβαια δεν έγκειται μονάχα στα βιολογικά και προκαθορισμένα χαρακτηριστικά των ατόμων, αλλά και στα ενδιαφέροντα και στις απόψεις τους, που βρίσκονται διαρκώς υπό διαμόρφωση. Σύμφωνα με τους Duck και Spencer (οπ. αναφ. στο Duck, 1975:361), μπορεί να υπάρχει μία βάση όμοιων χαρακτηριστικών και πεποιθήσεων, ώστε να εισχωρήσει ο έφηβος στην ομάδα, όμως το υποκείμενο τείνει να γίνεται όλο και πιο όμοιο με εκείνη στο πέρασμα του χρόνου.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των σχέσεων της εφηβείας, όπως προαναφέρθηκε, είναι η εξασφάλιση συγκεκριμένων αναγκών, που προκύπτουν από το αναπτυξιακό αυτό στάδιο, για τις οποίες το υποκείμενο χρειάζεται τόσο τις δυαδικές όσο και τις ομαδικές σχέσεις. Μέσα από την ένταξη του στην ομάδα ο έφηβος θα λάβει αναγνώριση, θα νιώσει ότι ανήκει κάπου και πως γίνεται αποδεκτός ως μέλος μίας μικρής κοινότητας. Με τον τρόπο αυτό θα ενδυναμωθούν οι κοινωνικές του δεξιότητες και θα αναπτυχθεί μία συνεκτική ταυτότητα (La Gaïra, 1979: 210). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως η δημοτικότητα έχει επίσης μεγάλη αξία και δρα συνδυαστικά με τα παραπάνω. Τα δημοφιλή άτομα συνήθως εμφανίζουν αυξημένη αυτοεκτίμηση, και άρα εκδηλώνουν μεγαλύτερη επιθυμία στην επισύναψη νέων κοινωνικών σχέσεων. Παρόλα αυτά η ένταξη τους σε ομάδες πολλές φορές τα κάνει απρόσιτα, διότι πολλοί θεωρούν πως θα απορριφθούν εύκολα από την κλίκα και έτσι δεν επιχειρούν να επισυνάψουν σχέσεις με τα άτομα

που την απαρτίζουν (Coleman,2013:281-282·Eder,1985:160-162). Τέλος, η ανάγκη για συντροφικότητα και οικειότητα μπορεί να καλυφθεί εν μέρει και στα πλαίσια την ομάδας, όμως θα επιτευχθεί στο μέγιστο με τη δημιουργία δεσμού με ένα πρόσωπο, που συνήθως είναι ο καλύτερος φίλος. Σε έρευνα του Claes (1992,51) φάνηκε πως εάν και το μέγεθος του δικτύου φιλίας δεν αλλάζει ιδιαίτερα με τα χρόνια, ο αριθμός των καλύτερων φίλων διαρκώς μειώνεται και τελικά μένει ένα πολύ μικρό ποσοστό. Η τελική δυάδα είναι εκείνη που θα επιφέρει αλλαγές στη ζωή του ατόμου, άλλοτε χρωματισμένες θετικά και άλλοτε αρνητικά. Οι θετικές εμπειρίες μία στενής δυαδικής σχέσης κατοχυρώνουν την κοινωνικοποίηση και την ψυχαγωγία των συμμετεχόντων. Αντίθετα, η ύπαρξη μίας αντικοινωνικής συμπεριφοράς στο ένα μέλος ωθεί σε πολλές περιπτώσεις την υιοθέτηση παρόμοιων τακτικών και από το άλλο, με αποτέλεσμα οι συμπεριφορές αυτές να ενισχύονται διαρκώς και αμφίδρομα (Laird , Pettit, Dodge and Bates,1999: 430-431).

Κλείνοντας το κεφάλαιο για τη φιλία στην εφηβεία δεν θα μπορούσε να μην γίνει αναφορά στην προσαρμογή. Και σε προηγούμενα κεφάλαια είδαμε πως η ένταξη ή η απόρριψη του ατόμου από τη δυάδα ή το σύνολο, είτε αυτό είναι ομάδα είτε είναι κλίκα, λειτούργει άλλοτε με θετικές και άλλοτε με αρνητικές συνέπειες για εκείνο. Σύμφωνα με τους Berndt και Keefe (1995,1325-1326), η ομοιότητα που προκύπτει ανάμεσα στους φίλους, με την υιοθέτηση κοινών συμπεριφορών, προωθεί επιπρόσθετα και την προσαρμοστικότητα του εφήβου. Αυτό συμβαίνει διότι ο ένας αποδέχεται τον άλλο πιο εύκολα με το πέρασμα του χρόνου, αφού αφομοιώνει αρκετά στοιχεία του χαρακτήρα του και τα ενστερνίζεται. Εάν κάτι τέτοιο δεν συμβεί και ο έφηβος απορριφθεί από τους άλλους συνομηλικούς συνήθως αυτό επιδρά και στη δική του προσαρμοστικότητα, καθώς εκδηλώνει στη συνέχεια έντονη επιθετικότητα και δυσπρόσιτο χαρακτήρα. Η επίδραση της απόρριψης δεν μένει μονάχα στις φιλίες, αλλά δρα και στις υπόλοιπες κοινωνικές πτυχές της ζωής του, όπως στη σχολική επίδοση. Τα άτομα αυτά τείνουν να έχουν χαμηλότερους βαθμούς και πλήθος απουσιών (Kupersmidt and Coie,1990: 1358-1359). Κατά τους Wentzel και Erdley (οπ. αναφ. στο Schonert-Reichl, 1999: 256), η κοινωνική συμπεριφορά είναι τελικά εκείνη που διαμεσολαβεί ανάμεσα στην κοινωνική συλλογιστική του ατόμου και στην αποδοχή του από τους άλλους. Αν εκείνη είναι ηθικά αρμονισμένη, τότε και η προσαρμογή του εφήβου θα είναι πολύ πιο εύκολη. Τέλος, η προσαρμογή επεκτείνεται και προς άλλες κατευθύνσεις που συνδέουν τη φιλία με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Στην περίπτωση των έφηβων μεταναστών μία ενδεχόμενη σχέση με άτομα από τη χώρα υποδοχής θα τους βοηθήσει στο να ενταχθούν ευκολότερα στη νέα πραγματικότητα, αφού θα γνωρίσουν, μέσα από την αλληλεπίδραση, τους κανόνες συμπεριφοράς και τους κοινωνικούς ρόλους που αναμένει η κοινωνία να αναλάβουν (Horenczyk and Tatar,1998:70).

2.1.3 Διαφορές φύλου στις φιλικές σχέσεις

Η αντίληψη περί φιλίας δύναται να διαφοροποιηθεί και να λάβει ποικίλες μορφές, ανάλογα με το φύλο των υποκειμένων που απαρτίζουν μία φιλική σχέση. Ωστόσο αποτελεί κοινή παραδοχή και έχει επιβεβαιωθεί από πολλές έρευνες (Hartup, Leaper, Macooby, Buhrmester και Furman κ.α.) το γεγονός ότι οι ομόφυλες φίλιες υπερτερούν έναντι των ετερόφυλων (Γαλανάκη,2011:199) Ο παράγοντας της ηλικίας έχει μεγάλη σπουδαιότητα για αυτή την παραδοχή, αφού σε μικρότερες τάξεις μία ετερόφυλη σχέση μπορεί να θεωρηθεί ταμπού, αλλά με την είσοδο στην εφηβεία οι άμυνες αυτές παύουν να έχουν την ίδια ισχύ (Buhrmester and Furman, 1987:1109-1110). Επιπλέον, σε έρευνα των Sharabany, Gershoni και Hofman (οπ.αναφ. στο Bakken and Romig,1992:304), τα κορίτσια φαίνεται να ξεκινούν νωρίτερα την σύναψη σχέσεων με το άλλο φύλο συγκριτικά με τα αγόρια. Οι διαφορές ανάλογα με το φύλο μπορούν να εξηγηθούν σε ικανοποιητικό βαθμό για ποιο λόγο τα αγόρια αλληλεπιδρούν στις σχέσεις τους με άλλο τρόπο από εκείνον που επιλέγουν τα κορίτσια και το αντίστροφο. Κυρίως οι αποκλίσεις αυτές φαίνονται εντονότερα σε τρεις πτυχές της φιλίας: στο εύρος της, στις δραστηριότητες που περιλαμβάνει και στην ποιότητα της (Γαλανάκη,2011:199).

Σχετικά με το εύρος της φιλίας έχει παρατηρηθεί πως οι φίλιες των κοριτσιών εστιάζουν στη δυάδα, ενώ των αγοριών στην ομάδα (Eder and Hallinan, 1978:247). Σύμφωνα με τους Berenson, Apostoleris και Parnass (οπ. αναφ. στο Γαλανάκη,2011: 199), αυτό συμβαίνει διότι τα κορίτσια επιζητούν το βάθος στις σχέσεις τους, ώστε να μπορέσουν να μοιραστούν πράγματα και να κάνουν συζητήσεις. Θέλουν οι φίλιες τους να έχουν ουσία και διάρκεια, σε αντίθεση με τα αγόρια που εστιάζουν στο μέγεθος, καθώς συνήθως εμπλέκονται σε μεγαλύτερα κοινωνικά δίκτυα, μέσα στα οποία υπάρχουν ήδη διαμορφωμένες σχέσεις και απλά επιζητούν την ένταξη και όχι τόσο την αποκλειστικότητα. Οι δραστηριότητες που κάνουν με τις παρέες τους είναι επιπλέον ένα στοιχείο που κάνει εύλογη αυτή τη διαφορά στα μεγέθη, αν αναλογιστεί κανείς την ομαδικότητα, για παράδειγμα, των αθλημάτων που επιλέγουν. Τα αγόρια κυρίως επιλέγουν παιχνίδια, όπως ποδόσφαιρο, μπάσκετ κτλ., στα οποία κατ' εξοχήν χρειάζεται κάτι μεγαλύτερο της δυάδας, ώστε να πραγματωθούν (Γαλανάκη,2011:199). Από την άλλη πλευρά, στο μεγαλύτερο σύνολό τους, τα κορίτσια αποφεύγουν τις ομαδικές δραστηριότητες και προτιμούν τις συζητήσεις (McNelles and Connolly,1999:156). Η εμπλοκή του σώματος των αγοριών στις ασχολίες τους μπορεί να ευθύνεται εν μέρει και στη διατήρηση των ομόφυλων σχέσεων. Τα κορίτσια όντας ευαίσθητα και λιγότερο δυνατά, δεν θα ήταν σε θέση να συναγωνιστούν το άλλο φύλο, το οποίο με τη σειρά του δεν θα επέλεγε να επισυνάψει σχέσεις με εκείνα, εφόσον προτιμά τις σωματικές δραστηριότητες.

Η τρίτη ειδοποιός διαφορά έγκειται στην ποιότητα των φιλικών σχέσεων. Οι φίλιες των κοριτσιών χαρακτηρίζονται από οικειότητα, ασφάλεια και εγγύτητα (Crockett, Losoff and Petersen, 1984:178). Προωθούν την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, αφού την αποδέχονται όπως είναι και σε ενδεχόμενες συγκρούσεις επιλεγούν τον συμβιβασμό και την επίλυση των προβλημάτων μέσα από τον διάλογο. Οι σχέσεις των αγοριών από την άλλη διαφέρουν ποιοτικά, αφού δεν εμφανίζουν τόσο συχνά δείγματα στοργής και αλληλοϋποστήριξης, αλλά στοιχεία αντιπαλότητας και επιθετικότητας. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με έρευνες των Armsden και Greenberg, Ο'Κoon, Wilkinson, Μακρή-Μπότσαρη, Song και συν. (όπως αναφ. στο Παντούλη,2012:27), τα κορίτσια παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά ασφαλούς προσκόλλησης με τους φίλους τους έναντι των αγοριών, στα οποία όμως εκδηλώνεται μία μεγαλύτερη διακύμανση στην κατανόηση των σχέσεων της φιλίας μέσα στον χρόνο. Τέλος, οι Benenson και Christakos (οπ. αναφ στο Rose and Rudolph,2006:108-110) υποστήριξαν πως οι σχέσεις των κοριτσιών θεωρούνται πιο εύθραυστες και έχουν μικρότερη διάρκεια από εκείνες των αγοριών, διότι εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα ψυχοφθόρων καταστάσεων, όπως παραμέληση από την καλύτερη φίλη και έλλειψη συναναστροφής. Τόσο οι γονείς όσο και η κοινωνία έχουν εμπλακεί, ώστε να προκύψουν αυτοί οι έμφυλοι ρόλοι ακόμη και στις φιλικές σχέσεις, αφού από νωρίς προετοιμάζουν τα κορίτσια να αναζητούν στενές επαφές που θα τους προσφέρουν εγγύτητα και τα αγόρια να είναι αυτόνομα και ικανά να διαχειρίζονται τις καταστάσεις της καθημερινότητας.

2.1.4 Η ποιότητα της φιλίας στην εφηβεία

Η μετάβαση από την παιδική ηλικία στην εφηβεία, όπως είδαμε και νωρίτερα, συνοδεύεται από πολλές αλλαγές στο αναπτυξιακό και στο γνωστικό υπόβαθρο του ατόμου. Οι ιδιότητες της σχέσης, που μπορούν να τη χαρακτηρίσουν ως ποιοτική ή μη, είναι φυσικό και επόμενο να μην παραμένουν ίδιες με το πέρασμα του χρόνου, αλλά να αποκτούν ποικίλες όψεις, ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο. Στα νήπια ο ασφαλής δεσμός με τη μητέρα είναι ένας καθοριστικός παράγοντας για το πόσο απολαυστικές θα βρουν τις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους. Ωστόσο, βάσει της έρευνας των Mendelson και συν. (οπ. αναφ. στο Aboud and Mendelson, 1996:103), ανεξάρτητα από τις προηγούμενες προσκολλήσεις, τα νήπια που ήταν πιο ανήσυχα στην τάξη και εξαιτίας αυτού βρίσκονταν στο κέντρο του ενδιαφέροντος, κατατάσσονταν στις πιο ελκυστικές επιλογές για σύναψη φιλικών σχέσεων μαζί τους. Η αυτοπεποίθηση που στην ηλικιακή αυτή φάση έδινε καλή ποιότητα στη φιλία δεν είναι σίγουρο πως θα εξακολουθήσει να κατατάσσεται ως τέτοιος παράγοντας και στις επόμενες περιόδους. Η ποιότητα, λοιπόν, αλλάζει ανάλογα με τον χρόνο αλλά και με την εκάστοτε σχέση. Για τον λόγο αυτό θα ήταν καλό να μελετάται ως προς τις συναισθηματικές και κοινωνικές αναζητήσεις του ενός και τη δυνατότητα παροχής αυτών από τον άλλο (Aboud and Mendelson,1996:107).

Κατά τη διάρκεια της πρώιμης εφηβείας οι διαπροσωπικές δεξιότητες γίνονται το μέσο της επίτευξης μίας φιλίας. Το γεγονός αυτό εντοπίζεται κυρίως σε εφήβους ηλικίας 13-16 ετών και όχι τόσο σε μικρότερους, καθώς η σύνδεση των δεξιοτήτων με την αλληλεπίδραση, την αυτοαποκάλυψη και την υποστήριξη είναι σε θέση να προβλέψει σε μεγάλο βαθμό την ύπαρξη οικειότητας, βασικό στοιχείο της μετάβασης στην εφηβεία. Η ποιότητα των φιλικών σχέσεων στην περίπτωση αυτή καθορίζεται από τις ατομικές διαφοροποιήσεις ως προς τις δεξιότητες (Buhrmester,1996: 174-175). Τα δημοφιλή παιδιά τείνουν να έχουν πληθώρα τέτοιων δεξιοτήτων, με αποτέλεσμα να αυξάνονται συνεχώς οι ευκαιρίες τους στο να δημιουργήσουν νέες φιλίες, οι οποίες προβλέπεται πως θα έχουν και ποιότητα. Μια ποιοτική φιλία στην εφηβεία δίνει ώθηση στην ευκολότερη προσαρμογή του νέου και τον εφοδιάζει με το αίσθημα της ευεξίας. Επίσης η κοινωνική υποστήριξη από τους φίλους μειώνει το αίσθημα της μοναξιάς και συμβάλλει στην ψυχική και σωματική του υγεία (Bagwell, Bender, Andreassi, Kinoshita, Montarello and Muller, 2005: 237-238). Παρόλα αυτά πολλά παιδιά με υψηλή δημοτικότητα στις δυαδικές τους σχέσεις νιώθουν μοναξιά και άγχος. Αυτό συμβαίνει διότι το αίσθημα συμπερίληψης και προσαρμογής στην ομάδα υπερτερεί έναντι μίας στενής φιλικής σχέσης, ακόμη και αν αυτή παρέχει στο άτομο στοργή, αγάπη και αφοσίωση (Nangle et al.,2003:551-552). Τέλος, από την έρευνα του Eckert (οπ. αναφ. στο Demir and Urberg, 2004:78) δεν διαπιστώθηκε συσχέτιση της δημοτικότητας με την ποιότητα της φιλίας, αφού τα αποτελέσματα έδειξαν πως τα δημοφιλή άτομα δεν είχαν τόσο ποιοτικές φιλίες όσο τα μη δημοφιλή.

Κατά τον Furman (οπ. αναφ. στο Hartup and Stevens,1997:363), για να μπορέσει κανείς να μελετήσει την ποιότητα της φιλίας στα παιδιά και στους εφήβους θα πρέπει να στραφεί προς δύο κατευθύνσεις. Αρχικά να αξιολογήσει τα χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στην κοινωνική αυτή σχέση (συντροφικότητα, οικειότητα, σύγκρουση κτλ), ως προς τη συχνότητα τους και έπειτα να αξιολογήσει κατηγορικά τα πρότυπα και τους οργανισμούς που ενυπάρχουν στην κοινωνική αλληλεπίδραση και προωθούν την προσαρμογή και την κοινωνική ανάπτυξη. Για τους Berscheid, Snyder Omoto και Repinski (οπ. αναφ. στο Hartup and Stevens,1997:363) η ποιότητα στην εφηβεία εντοπίζεται κυρίως στην εγγύτητα και στην αλληλεγγύη και η συχνότητα τους ερευνάται στη βάση των πολυδιάστατων αλληλεπιδράσεων και της συναισθηματικής ανταλλαγής. Στην ίδια συζήτηση για την ανάδειξη των χαρακτηριστικών που κάνουν τελικά μία φιλία ποιοτική, οι Berndt και Perry (οπ. αναφ. στο Berndt,1996:354) με έρευνα τους σε μαθητές διαφόρων βαθμίδων, πρότειναν 6 χαρακτηριστικά, τα οποία συνδράμουν στο να αποκτήσουν ή να μην αποκτήσουν οι σχέσεις αυτές ποιότητα. Αυτά ήταν η οικειότητα, η αφοσίωση, η κοινωνική συμπεριφορά, οι συγκρούσεις, το παιχνίδι ή η συνεργατική σχέση και τέλος, η υποστήριξη της προσκόλλησης και της αυτοεκτίμησης

Σχετικά με την κατηγορική-τυπολογική αξιολόγηση, ο Furman (οπ. αναφ. στο Hartup and Stevens,1997:364) βασίζεται στη θεωρία της προσκόλλησης για να μιλήσει για τα κατηγορικά πρότυπα. Ο ίδιος ασπάζεται την άποψη πως η οργάνωση της συμπεριφοράς στη βρεφική ηλικία, με τις λειτουργίες του αποχωρισμού και της επανασύνδεσης, προβλέπει την προσαρμογή στην εφηβεία. Έτσι, παιδιά και έφηβοι που έχουν ασφαλή προσκόλληση εκδηλώνουν λιγότερα σημάδια δυσφορίας και άγχους, μεγαλύτερη συμμετοχή και κινητικότητα, θετική επίδραση και συχνή επικοινωνία με τους φίλους τους. Ωστόσο, επειδή στη δομή μίας φιλίας μεγαλύτερο ρόλο έχουν οι συμμετρικές-αμοιβαίες σχέσεις και όχι τόσο η ασφάλεια, η οικειότητα θεωρείται πιο «πειστική» στο να καθορίσει την αναπτυξιακή πορεία των σχέσεων αυτών. Στη γενικότερη βιβλιογραφία προτείνονται δύο μοντέλα για την τυπολογική αξιολόγηση της φιλίας. Το πρώτο βασίζεται σε 4 διαλεκτικούς άξονες, που προτάθηκαν από τον Rawlins (οπ. αναφ. στο Hartup and Stevens,1997:364), βάσει των οποίων μπορούν να ταξινομηθούν οι φίλιες και να διαφοροποιηθούν η μία από την άλλη. Αυτοί είναι: η εξάρτηση και η ανεξαρτησία, η ενεργητική και η συναισθηματική εμπλοκή, η κριτική έναντι της αποδοχής και η εκφραστικότητα έναντι της προστατευτικότητας. Το δεύτερο μοντέλο είναι του Shulman (οπ. αναφ. στο Hartup and Stevens,1997:364) και στηρίζεται στο δίπολο εγγύτητας-οικειότητας από τη μία και ατομικότητας από την άλλη. Από το μοντέλο αυτό και τη θεωρία των οικογενειακών συστημάτων, από όπου προέρχεται, προκύπτουν τρεις κατανομές της φιλίας. Η πρώτη είναι η αλληλοεξαρτώμενη και έχει ως χαρακτηριστικά της τη συνεργασία και την αυτονομία. Η δεύτερη βασίζεται στην αποσύνδεση των συντρόφων και η τρίτη στις αλληλένδετες σχέσεις, στις οποίες ενυπάρχει συμφωνία και συνοχή.

Για τον Berndt (1996:355), ο καλύτερος τρόπος για να μάθει κανείς την ποιότητα μιας φιλίας και ίσως να μελετήσει τις τυπολογικές αξιολογήσεις και τη συχνότητα των χαρακτηριστικών είναι να ζητήσει από τα ίδια τα παιδιά ή τους έφηβους να περιγράψουν μόνοι τους τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά που βιώνουν μέσα στις σχέσεις τους. Είναι πολύ πιθανό μέσα στην ίδια φιλιά να εντοπίζονται δύο ή και παραπάνω διαφορετικές ποιότητες, ανάλογα με την οπτική των υποκειμένων (Parker and Asher,1993:620). Οι πιο στενές σχέσεις, όπως αυτή με τον καλύτερο φίλο, συνήθως παρουσιάζουν μεγάλη αύξηση των θετικών έναντι των αρνητικών χαρακτηριστικών. Επιπλέον, αν θεωρείται πρωταρχική η σχέση παίρνει ακόμα πιο θετικό πρόσημο από τη δεύτερη ή την τρίτη στη σειρά.

Η ποιότητα της φιλίας επιδρά είτε αρνητικά είτε θετικά σε δύο κυρίως παράγοντες της ζωής του εφήβου: α) στην αυτοεκτίμηση του και β) στη σχολική του προσαρμογή (Spencer, Bowker, Rubin, Booth-LaForce and Laursen,2013:122). Μία φιλική σχέση υψηλής ποιότητας κάνει το άτομο να εμπλέκεται ενεργά σε όλες τις σχολικές δραστηριότητες και μειώνει τη σχολική διαρροή. Επιπλέον, προβλέπει τον

ρυθμό της ανάπτυξης των κοινωνικών του δεξιοτήτων, αφού η αυτοεκτίμηση αναλαμβάνει κεντρική θέση έναντι άλλων δεικτών που αναφέρονται στα ενδόμυχα προβλήματα. Τα θετικά χαρακτηριστικά που φέρει μαζί της η ποιοτική φιλία, ειδικότερα η φροντίδα και η επιβεβαίωση, συνδέονται στενά με τις θετικές αντιλήψεις της υποστήριξης των συμμαθητών, τα χαμηλότερα ποσοστά άγχους και την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης σε ντροπαλά άτομα (Fordham and Stevenson-Hinde,1999:766 · Rubin, Wojslawowicz, Rose-Krasnor, Booth-LaForce and Burgess, 2006:154). Επίσης, κατά τους Bollmer, Milich, Harris και Maras (2005:708-709), η ποιοτική σχέση με τον καλύτερο φίλο προστατεύει επιπλέον το άτομο από τη θυματοποίηση και τον εκφοβισμό (bullying). Ακόμη όμως και σε μαθητές που εκδήλωναν απομόνωση και κοινωνική απόσυρση εντοπίστηκαν φιλίες καλής ποιότητας, κυρίως στη δυάδα και όχι τόσο στην ομάδα. Αυτό φανερώνει πως το άτομο μπορεί να λειτουργεί διαφορετικά στην ποικιλότητα των σχέσεων του και να έχει τους «πόρους» για να αναπτύξει μία ποιοτική σχέση, απλά να μην μπορεί να τους χρησιμοποιήσει σε όλες τις περιπτώσεις (Schneider,1998:121).

Από την άλλη πλευρά μία φιλία με αρνητικά χαρακτηριστικά μπορεί να βλάψει σε μεγάλο βαθμό το άτομο. Σύμφωνα με έρευνα των Berndt και Keefe (οπ. αναφ στο Berndt,1996:360), οι έφηβοι που είχαν αρνητική αλληλεπίδραση με τους φίλους τους εκδήλωσαν ασταθείς συμπεριφορές και με το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Είχαν την τάση να καυγαδίζουν και να θέλουν να κάνουν πάντα εκείνο που έκριναν οι ίδιοι σωστό, μέσω του διαπληκτισμού, καθώς η απόρριψη, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η μοναξιά είναι στοιχεία που ευνοούν την ανάπτυξη επιθετικών συμπεριφορών, αλλά και άλλων διαταραχών (Hartup,2005:390-391· Kupersmidt and Coie,1990: 1358-1359). Επιπλέον σε άλλη έρευνα από τους Nangle και συνεργάτες (2003:552-553) οι δυσκολίες που προέκυπταν στην επισύναψη σχέσεων με τους συνομήλικους ήταν ένας σημαντικός παράγοντας εκδήλωσης καταθλιπτικών συμπεριφορών, αφού επιδρούσαν στη γενικότερη εικόνα των εφήβων για το κοινωνικό τους περιβάλλον.

Συμπερασματικά, η ποιότητα της φιλίας συγκροτείται από το περιεχόμενο των αλληλεπιδράσεων των μελών της και τις ποιότητες αυτής της συνδιαλλαγής, οι οποίες πηγάζουν από τις πρώτες σχέσεις με τη μητέρα και τον πατέρα (Lieberman, Doyle, Markiewicz,1999:209). Καθώς οι απόψεις των μελών πολλές φορές δεν συμφωνούν, θα ήταν καλό να εξετάζονται και οι δύο πλευρές, ώστε να χαρακτηρίζεται η φύση της σχέσης όσο το δυνατόν πιο εμπειριστωμένα. Η θεωρία της προσκόλλησης αναδύεται και σε αυτό το θέμα, αφού η μητρική στοργή και η ασφάλεια με το πρόσωπο του δεσμού θα κάνουν το άτομο δοτικό και πρόθυμο να παρέχει από τη μεριά του φροντίδα και εγγύτητα σε μία φιλική σχέση, μετατρέποντάς τη σε ποιοτική. Αντίθετα, ο ανασφαλής δεσμός θα το μετατρέψει σε άβουλο ον, το οποίο θα αναμένει την απόρριψη και είτε θα απομονωθεί είτε θα εκδηλώσει προβληματική συμπεριφορά στη συνδιαλλαγή του (Kerns,1996:139-

143). Σε έρευνα των Asher, Hymel και Renshaw (οπ. αναφ στο Kerns,1996:149) σε εφήβους επαληθεύτηκε η σύνδεση της θετικής ποιότητας με την ασφαλή προσκόλληση, αφού τα παιδιά που είχαν λάβει ασφάλεια από τις φιγούρες του δεσμού, αντιμετώπιζαν καλύτερα τις συγκρούσεις με τους φίλους τους, μιλούσαν θετικά για τις σχέσεις τους και ένιωθαν πλήρεις. Η θεωρία του δεσμού, όπως και άλλοι επίσης παράγοντες δίνουν στην ποιότητα της φιλίας άλλοτε αρνητικό και άλλοτε θετικό πρόσημο, με αποτέλεσμα να παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση τόσο του εαυτού όσο και της οπτικής του άλλου.

2.2 Η μετατόπιση του συναισθηματικού δεσμού

2.2.1 Από την οικογένεια στη φιλία

Η μελέτη του συναισθηματικού δεσμού, όπως είδαμε και σε προηγούμενα κεφάλαια, επικεντρώνεται στη σχέση της μητέρας με το βρέφος της. Ωστόσο, παρά την αρχική θεωρία του Bowlby, αργότερα η μελέτη επικεντρώθηκε και σε άλλα πρόσωπα που μπορούν να αποτελέσουν φιγούρες προσκόλλησης αλλά και σε διαφορετικά αναπτυξιακά στάδια πέρα από τη βρεφική ηλικία, όπως στην εφηβεία και στην ενήλικη ζωή. Η αναπτυξιακή προοπτική της θεωρίας προσκόλλησης κάθε φορά διαφοροποιείται, ανάλογα με το στάδιο της ζωής του ατόμου και εστιάζει σε άλλες λειτουργίες. Στη βρεφική ηλικία μελετάται ως προς τη συμπεριφορική της διάσταση, με έμφαση στην υποστήριξη και την εγγύτητα. Άλλη μία διάσταση της θεωρίας που παρουσιάζεται πιο έντονα στην εφηβική και την ενήλικη ζωή είναι η γνωστική. Τα εσωτερικά μοντέλα της προσκόλλησης διαμορφώνονται βάσει των γνωστικών δεξιοτήτων του ατόμου και αποτελούν αναπαραστάσεις του εαυτού, δομημένες σε καθημερινές του εμπειρίες με άλλα άτομα. Στην εφηβεία έχει καθιερωθεί η εικόνα του μετριασμού της αρχικής προσκόλλησης με τους γονείς και η άνοδος των συγκρούσεων με εκείνους (Buist et al.,2002:167-168). Παρόλα αυτά η σχέση προσκόλλησης, όντας αναπτυξιακή και πάλι διαφέρει ανάλογα με τη φάση της εφηβείας, αφού, σύμφωνα με τον Colin (οπ. αναφ στο Buist et al.,2002:168), καθώς περνάνε τα χρόνια η ωριμότητα διαφοροποιεί τη στάση του νέου απέναντι στην οικογένειά του.

Γενικότερα, για να ευδοκιμήσει μία προσκόλληση, ανεξάρτητα από το στάδιο της ζωής του ατόμου, θα πρέπει να έχει τα εξής γνωρίσματα: να λειτουργεί ως βάση ασφάλειας, από την οποία θα αντλείται προστασία, να διατηρεί την εγγύτητα και να είναι πηγή υποστήριξης, ενδυνάμωσης και οικειότητας. Στη βρεφική ηλικία και οι τρεις παράγοντες εξασφαλίζονται από τους γονείς. Στην παιδική ηλικία μονάχα η εγγύτητα εντοπίζεται στις φιλικές σχέσεις, ενώ στην πρώιμη εφηβεία η φιλία γίνεται και πηγή υποστήριξης, ενδυνάμωσης και οικειότητας. Στην εφηβεία οι γονείς παρατηρείται να χάνουν όλα τα παραπάνω γνωρίσματα, τα οποία μεταφέρονται στις σχέσεις με τους συνομηλίκους (Hazan and Shaver,1994:4-9). Η αντιστροφή των ρόλων και η ελαχιστοποίηση της παρέμβασης της οικογένειας στη ζωή του παιδιού,

σύμφωνα με τους Gaertner, Fite και Colder (2010:106), παρατηρείται κυρίως στις ηλικίες των 9-12 ετών, όπου και ξεκινά η μετάβαση από την παιδικότητα στην εφηβεία. Την περίοδο αυτή, η αυτονομία που αναζητά ο νέος και η έντονη επιθυμία του για σύναψη σχέσεων με συνομήλικα άτομα αλλάζουν τη θέση της οικογένειας στην ιεραρχία της διασφάλισης των παραπάνω αγαθών. Μπορεί, μέχρι τότε, οι πρώτες σχέσεις να ήταν το ορμητήριο του παιδιού και υπεύθυνες για την οικοδόμηση των νέων σχέσεων, όμως οι τελευταίες είναι εκείνες που έχουν τη δυνατότητα να ανακατασκευάσουν ακόμη και την εικόνα και την αντίληψη του για τους πρώτους αυτούς δεσμούς (Kerns, Klepac and Cole,1996:464).

Με άλλα λόγια οι τύποι του δεσμού, που οικοδομούνται με τους γονείς και ορίζουν ποικίλες πτυχές της συμπεριφοράς του ατόμου, βρίσκουν αντίκρισμα πλέον σε άλλες σχέσεις του, όπως στις ερωτικές και στις φιλικές. Τα εσωτερικά μοντέλα του δεσμού είναι υπεύθυνα για αυτή τη σύνδεση, καθώς ανάλογα με την ποιότητα της αρχικής προσκόλλησης διαμορφώνεται μία καθοδηγούμενη συμπεριφορά στη συνδιαλλαγή με τους φίλους ή τους ερωτικούς συντρόφους (Card and Hodges,2003:24-25· Dykas and Cassidy,2007:50-51). Από έρευνες των Kerns, Kerns, Klepac και Cole και των Park και Waters (οπ. αναφ. στο Card and Hodges,2003:25) έχει προκύψει πως τα παιδιά με ασφαλείς προσκολλήσεις κάνουν ευκολότερα φίλιες, οι οποίες είναι αρμονικές, με λιγότερες συγκρούσεις και υψηλής ποιότητας. Η φιλία υψηλής ποιότητας με τη σειρά της τα εφοδιάζει με ευεξία, καλύτερη σχολική προσαρμογή, ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, χαμηλότερα επίπεδα μοναξιάς και εύκολη διαχείριση του άγχους (Corsano, Majorano and Champretavy,2006:350 · Cooper, Shaver and Collins,1998:1392). Σύμφωνα με τον Helsen (οπ. αναφ. στο Ciairano , Rabaglietti, Roggero, Bonino and Beyers, 2007:540), η υποστήριξη που μπορεί να λάβει ο έφηβος από τους φίλους του, όπως έχουμε αναφέρει ξανά, γίνεται εξίσου σημαντική με εκείνη που του παρείχαν ως τότε οι γονείς του.

Πολλές υποθέσεις και έρευνες έχουν γίνει για να αναδείξουν την επιρροή των γονιών και των φίλων στην κρίσιμη αυτή περίοδο. Κάποιες από αυτές, όπως των Grotevant και Kooper (οπ.αναφ. στο Ciairano et al.,2007:540), υποθέτουν πως οι καλές σχέσεις με τους γονείς ωθούν τους νέους στο να αναπτύξουν μηχανισμούς που θα τους βοηθήσουν να ανεξαρτητοποιηθούν. Επίσης οι Meeus και συν. (οπ.αναφ. στο Ciairano et al.,2007:541) υποστήριξαν πως η επιρροή τόσο των γονιών όσο και των φίλων υφίσταται αλλά εστιάζει σε διαφορετικές πτυχές της ζωής του ατόμου. Υπάρχει μία σύνδεση μεταξύ τους, η όποια προέρχεται από τις παραδοχές της θεωρίας της προσκόλλησης, με τις αρχικές σχέσεις να ανακατασκευάζονται για να δημιουργήσουν τις επόμενες. Για τους Bowlby και Ainsworth (οπ. αναφ. στο Freeman and Brown,2001:666) υπάρχουν τρεις πιθανότητες που μπορεί να συμβούν κατά τη διάρκεια της εφηβείας, ώστε ο δεσμός με τους φίλους να γίνει εξίσου σημαντικός με εκείνον των γονέων. Η πρώτη είναι η ταυτόχρονη μεταχείριση των προσκολλήσεων από τους έφηβους ως ίσης αξίας. Η

δεύτερη έχει να κάνει με την πιθανότητα αντικατάστασης της γονικής φιγούρας από τη φιλική, στην ιεραρχία της συναισθηματικής υποστήριξης και τέλος, η τρίτη αφορά τη θέση της μητέρας, η οποία παραμένει στο κέντρο της προσκόλλησης και η φιλία αναλαμβάνει δευτερεύοντα ρόλο.

Κατά τους Dekonic και Meeus (1997:172), για να μπορέσει να μελετηθεί αυτή η σύνδεση των δύο, θα πρέπει, σε πρώτο στάδιο, να γίνει αντιληπτή η δυσπόστατη φύση της φιλίας. Οι σχέσεις με συνομήλικα άτομα χαρακτηρίζονται από την εμπλοκή των προσώπων σε αυτές, μέσα από κοινές δραστηριότητες, ώστε να προκύψει στην εκάστοτε περίπτωση μία διαφορετική ποιότητα. Το αίσθημα ευεξίας και αυτοπεποίθησης φαίνεται να ενδυναμώνεται μονάχα σε σύγκριση με μία θετική ποιότητα (Paterson, Pryor and Field, 1995:372). Αντίθετα, στην εμπλοκή τους τα άτομα φανερώνουν συχνά αισθήματα κατωτερότητας και απόρριψης. Με παρόμοιο τρόπο επενεργεί και η ποιότητα της προσκόλλησης με τους γονείς μονάχα στο ένα μέρος της φιλίας, δηλαδή στην ποιοτική της αξία. Στην έρευνα των Parkers και Waters (οπ. αναφ. στο Dekonic and Meeus, 1997: 172) δεν βρέθηκαν ιδιαίτερες συσχετίσεις ανάμεσα στον ασφαλή ή μη δεσμό και στην εμπλοκή του εφήβου στις δραστηριότητες. Αντίθετα, στην έρευνα των Dekonic και Meeus (1997:172) η θετική ποιότητα των σχέσεων με τους γονείς, όσον αφορά την αποδοχή και την εμπλοκή τους, έδρασε ως άμεσος παράγοντας για τη δημιουργία στενών σχέσεων με τους φίλους. Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως οι γονείς των εφήβων αυτών γνώριζαν αρκετά στοιχεία για τη ζωή των παιδιών τους και δεν επέλεγαν την απόσυρση της αγάπης τους, όταν ήθελαν να τα τιμωρήσουν.

Παρόμοια ευρήματα προέκυψαν και από την έρευνα των Furman, Simon, Shaffer και Bouchev (2002,250-252) για τη σύνδεση της γονικής προσκόλλησης, όχι μόνο με τις φιλικές σχέσεις των εφήβων αλλά και με τις ερωτικές. Η υποστήριξη από τους γονείς λειτουργούσε ως κίνητρο για το παιδί, ώστε να αναπτύξει παρόμοια τακτική και το ίδιο στις σχέσεις του. Έτσι προωθούνταν η επικοινωνία και το μοίρασμα. Ωστόσο στην ίδια έρευνα, όπως επίσης και σε εκείνη των Nickerson και Nagle (2005:241), αναδείχθηκε ένα ποσοστό που αν και είχε αρνητικές προσκολλήσεις με τους γονείς, οι σχέσεις με τους φίλους και τους ερωτικούς συντρόφους διακρίνονταν από ασφάλεια. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε πολλούς λόγους. Ένας από αυτούς έχει να κάνει με την αντίληψη των νέων πως οι γονείς τους δεν είναι διαθέσιμοι για εκείνους και ούτε νοιάζονται για αυτούς, άρα ψάχνουν να βρουν σε άλλα πρόσωπα ικανοποίηση. Στρέφονται έτσι, συνήθως, στις φιλικές και στις ερωτικές σχέσεις, διότι από εκεί περιμένουν να λάβουν θετικές εμπειρίες. Ένας άλλος λόγος πηγάζει από τη δυνατότητα της επιλογής που δίνεται στον έφηβο, ώστε να βρει τα άτομα που του ταιριάζουν καλύτερα και άρα να έχει περισσότερες πιθανότητες να βιώσει θετικότερες εμπειρίες από εκείνες που είχε με τους γονείς του. Κατά τους Furman και Flanagan (οπ.αναφ. στο Furman et al.,2002:252), όλα τα παραπάνω καθορίζονται επίσης από το ενδιαφέρον που μπορεί να προκύψει στην

κάθε σχέση. Για παράδειγμα, ο αριθμός των ερωτικών σχέσεων φαίνεται να αυξάνεται στην εφηβεία, επειδή προσφέρονται νέες προκλήσεις και δυνατότητες στο παιδί, κάτι που συνέβαινε με τις φιλικές σχέσεις στην παιδική ηλικία. Τέλος, άλλοι παράγοντες, όπως το φύλο, η ηλικία, η καταγωγή κτλ., μπορεί να είναι υπεύθυνοι για τις διαφορές αυτές ανάμεσα στις σχέσεις προσκόλλησης.

Σε γενικότερο επίπεδο ο συναισθηματικός δεσμός που μπορεί να δομηθεί στην εφηβεία με τους φίλους και τους ερωτικούς συντρόφους και αυτός που έχει ήδη διαμορφωθεί με τους γονείς, επηρεάζουν ποικίλες πτυχές της ζωής του εφήβου και τον εφοδιάζουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, με θετικά χαρακτηριστικά. Μία στενή σχέση φροντίδας με τους γονείς ωθεί τον νέο στο να αναπτύξει υψηλή αυτοπεποίθηση, αίσθημα ευεξίας και να διαμορφώσει την προσωπική του ταυτότητα (Booth-La Force, Rubin, Rose-Krasnor and Burgess, 2005:279· Greenberg, Siegel and Leitch, 1983:383 · Laible, Carlo and Roesch ,2004:711-712). Η ικανότητα προσαρμογής είναι επιπλέον ένα εφόδιο που λαμβάνει ο ίδιος από την ασφαλή προσκόλληση με το οικογενειακό και το φιλικό του περιβάλλον, στοιχείο που αναδείχθηκε στην έρευνα των Gauze, Bukowski, Aquan-Assee και Sippola, (1996:2213) αλλά και σε εκείνη του Wilkinson (2004:489). Η καμπή, η οποία δύναται να επέλθει στην ποιότητα μίας φιλικής σχέσης και η αναγνώριση του ατόμου ως φιλικό ή μη, σχετίζεται άμεσα με την προσαρμογή του ίδιου στην οικογένεια. Το γεγονός αυτό φανερώνει τη σπουδαιότητα του ρόλου των γονέων, οι οποίοι καλούνται να προετοιμάσουν το παιδί τους για την επαφή με νέα πρόσωπα, εκτός του δικού τους πλαισίου. Έτσι, η κάθε περίπτωση επισύναψης σχέσεων στην εφηβική ηλικία είναι λογικό να διαφέρει.

Ο δεσμός με τους γονείς και εκείνος με τους φίλους λειτουργούν με την ίδια ένταση ως προς την ένταξη του εφήβου στη δυάδα-ομάδα. Εάν υπάρχει στενή σχέση ασφάλειας και στους δύο αυτούς δεσμούς, επιτυγχάνεται η μέγιστη προσαρμογή, κατά την οποία οι πιθανότητες για εκδήλωση επιθετικής και καταθλιπτικής συμπεριφοράς μειώνονται στο ελάχιστο, ενώ παράλληλα η συμπάθεια μεταξύ των ατόμων κορυφώνεται (Laible, Carlo and Rafaelli, 2000:54-55). Σύμφωνα με έρευνα των Markiewicz, Doyle και Brendgen (2001:440-441), η ασφαλής σχέση συγκεκριμένα με τη μητέρα, και όχι με τον πατέρα, είναι εκείνη που λειτουργεί ως εφελτήριο για μία εξίσου μελλοντική σχέση ασφάλειας με τους φίλους. Η πατρική φιγούρα δεν λειτούργησε στους εφήβους ως τέτοιος παράγοντας, καθώς ενώ αναφέρθηκε από τους ίδιους πως οι δραστηριότητες με εκείνον ήταν πιο απολαυστικές σε σύγκριση με τη μητέρα, φαίνεται πως με το πέρασμα του χρόνου μεγαλώνει η συναισθηματική απόσταση μεταξύ τους. Τα ίδια αποτελέσματα προήλθαν και από την έρευνα των Youngblade, Park και Belsky (1993:583) σε νήπια αυτή τη φορά, όπου ακόμη και αν είχαν ασφαλή δεσμό με τον πατέρα τους, ήταν απρόθυμα στο να συνεργαστούν με τα υπόλοιπα παιδιά και να επισυνάψουν φιλίες σε δυαδικό επίπεδο. Επιπλέον, η έρευνα των Markiewicz και συν. (2001:440-441)

έδειξε πως ο ασφαλής δεσμός με τους φίλους συνδέεται με την ποιότητα της φιλίας, όπου στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν θετικά φορτισμένη. Τέλος, κατά τον Laible και συνεργάτες (2000:55-56) για συγκεκριμένες καταστάσεις, όπως η επιθετικότητα, η συμπάθεια και η κατάθλιψη, ο φιλικός δεσμός μοιάζει να έχει μεγαλύτερη επιρροή στην προσαρμογή απ' ότι τον οικογενειακό. Ταυτόχρονα, παρότι ως τώρα η προσκόλληση στους γονείς όριζε τις μετέπειτα αναπαραστάσεις των σχέσεων του παιδιού, στην εφηβεία η φιλική προσκόλληση λαμβάνει μερίδιο και λειτουργεί συμπληρωματικά και σε αυτή την περίπτωση.

Άλλες έρευνες που ασχολήθηκαν με την επίδραση της γονικής προσκόλλησης στην ποιότητα των φιλικών σχέσεων εστίασαν σε θέματα που αφορούσαν την ικανοποίηση από τη ζωή, τη μοναξιά, τη ρύθμιση του συναισθήματος, τη δημοτικότητα αλλά και τις κοινωνικές δεξιότητες (Allen, Moore, Kuperminc and Bell, 1998 · Kerns and Stevens, 1989 · Nickerson and Nagle, 2004 · Zimmermann, 2004). Το φύλο εμπλεκόταν σε όλα τα παραπάνω και έδινε διαφορετική χροιά στα ευρήματα. Αρχικά παρατηρήθηκε πως η προσκόλληση μεταξύ ατόμων ίδιου φύλου, π.χ αγοριού με πατέρα και κοριτσιού με μητέρα, ήταν πιο ποιοτική από ό,τι ατόμων διαφορετικού φύλου (Buist et al., 2002:173-174). Επιπρόσθετα, σε έρευνα των Paterson, Field και Pryor (1994:595) φάνηκε πως τα κορίτσια, όσο προχωρούσαν προς την ώριμη εφηβεία, συνήθιζαν να αποκτούν πιο στενές σχέσεις με τις μητέρες τους και να επικοινωνούν περισσότερο με εκείνες, κάτι που δεν συνέβαινε με τα αγόρια. Αντίθετα, και τα δύο φύλα παρουσίασαν μείωση της αλληλεπίδρασης με τον πατέρα, όπως επίσης μείωση προέκυψε και στην ποιότητα επιρροής του σε εκείνους. Ειδικότερα για τα αγόρια, η έλλειψη επικοινωνίας και η αποστασιοποίηση από τον πατέρα μπορούσε να οδηγήσει στην ώριμη πλέον ηλικία, σε ανικανότητα επαφής και συνδιαλλαγής με άλλα άτομα. Σύμφωνα με τους West, Rose, Spreng, Sheldon-Keller και Adam (1998:670), τα κορίτσια στην εφηβεία τείνουν να απορροφώνται περισσότερο από την εκάστοτε προσκόλληση και ταυτόχρονα να αναπτύσσουν επιθετικές συμπεριφορές και εντάσεις ως προς τις φιγούρες του δεσμού. Στις σχέσεις με τους φίλους τα κορίτσια παρουσίασαν για ακόμη μία φορά μεγαλύτερα ποσοστά στην επικοινωνία και την εμπιστοσύνη συγκριτικά με τα αγόρια, στοιχεία που φανερώνουν την ύπαρξη θεμελιωμένης προσκόλλησης (Nada Raja, McGee and Stanton, 1992:483). Η ποιότητα της φιλίας στα αγόρια ήταν άμεσα συνδεδεμένη με θέματα απόρριψης και θυματοποίησης, ενώ στα κορίτσια αποδείχθηκε πως ακόμη και μία φίλια μέτριας ποιότητας μπορεί να ενισχύσει, κατά πολύ, το αίσθημα της αυτοπεποίθησής τους και των αντιλήψεων περί κοινωνικής ικανότητας (Rubin, Dwyer, Kim and Burgess, 2004:348-350).

2.2.2 Ο συναισθηματικός δεσμός των εφήβων με τους φίλους

Η μετάβαση από την παιδικότητα στην εφηβεία, όπως είδαμε και νωρίτερα, τροποποιεί εν γένει τις σχέσεις μεταξύ του ατόμου και του κοινωνικού του περιγύρου, ώστε να επέλθουν ποικίλες αλλαγές στα «θέλω» του και στις υποστηρικτικές δομές που θα τα πραγματώσουν. Με άλλα λόγια ο έφηβος εκδηλώνει μεγαλύτερη προσκόλληση στους φίλους από ό,τι στους γονείς, δεδομένου ότι ψάχνει να βρει υποστήριξη. Σύμφωνα με τους Furman και Buhrmester (1992:108), αυτό συμβαίνει εξαιτίας συγκεκριμένων αλλαγών που τελούνται στη φάση αυτή. Μία πρώτη περίπτωση είναι τα προνόμια που προσφέρουν οι γνωστικές ικανότητες για μελέτη του εαυτού. Τα άτομα αναζητούν να βρουν φίλους της ίδιας ηλικίας που και εκείνοι με τη σειρά τους να έχουν ως στόχο την εξερεύνηση του εαυτού τους, ώστε να μπορούν να μοιράζονται κοινές εμπειρίες. Οι μεταβολές στη σεξουαλικότητα και την εξωτερική εμφάνιση είναι επιπρόσθετα στοιχεία που ωθούν τους νέους στους συνομηλίκους τους, αφού με εκείνους θα νιώσουν άνετα να κάνουν συζητήσεις για τα συγκεκριμένα θέματα. Ένας τρίτος παράγοντας που ευνοεί της φιλικές σχέσεις, τη δεδομένη περίοδο, εντοπίζεται στη γένεση συμφερόντων και ανησυχιών που δεν έχουν να κάνουν με το οικογενειακό περιβάλλον και άρα δεν μπορούν να συζητηθούν με άτομα από αυτό. Τέλος, ο τέταρτος παράγοντας έχει να κάνει με την αυτονόμηση του εφήβου από την οικογενειακή εστία και άρα την αναζήτηση υποστήριξης στις φιλικές σχέσεις, λόγω των εντάσεων που θα προκύψουν από το γεγονός αυτό.

Κατά τους Main, Carlan και Cassidy (οπ. αναφ. στο Carliniati, 2001: 5-6), η σημαντικότερη διαφορά της θεωρίας της προσκόλλησης στην παιδική ηλικία, όπως την περιέγραψε ο Bowlby, σε σχέση με την εφηβεία, είναι ότι η ασφάλεια πλέον δεν εντοπίζεται στην ποιότητα της σχέσης της προσκόλλησης, αλλά στη δυνατότητα του ατόμου να συλλέξει πληροφορίες από τα γεγονότα της καθημερινότητας και να διαμορφώσει βάσει αυτών τις προσκολλήσεις του. Οι έφηβοι μοιάζει να επιθυμούν ταυτόχρονα την εγγύτητα αλλά και τη διασφάλιση της ατομικότητάς τους. Ο Baxter (οπ. αναφ. στο Bauminger, Finzi-Dottan, Chason and Har-Even, 2008:413) διατυπώνει αυτή την άποψη με όρους του εαυτού. Αναφέρει πως η ισορροπία ανάμεσα στα δύο πραγματώνεται με την ύπαρξη ενός αυτόνομου εαυτού και ενός εαυτού, ο οποίος συνδιαλέγεται με τον κοινωνικό του περίγυρο, είτε σε αυτόν ενυπάρχουν φίλοι, είτε γονείς, είτε και οι δύο. Έτσι αναπτύσσεται στην τελική ένας εαυτός που φέρει την ομοιότητα αλλά και τη διαφοροποίηση και αντικατοπτρίζεται μέσα από τα μάτια των άλλων. Όταν τα παιδιά ξεφύγουν από την παιδικότητα, η εικόνα του εαυτού που προαναφέρθηκε, θα τα παραπέμψει στην επισύναψη δεσμών προσκόλλησης με συνομήλικα άτομα, τα οποία θα τα αποδεχτούν αλλά θα σεβαστούν και την προσωπική τους ταυτότητα.

Σπουδαίο ρόλο για την αναζήτηση των κατάλληλων συντρόφων διαδραματίζουν οι εμπειρίες που είχαν τα παιδιά με τους γονείς τους. Όπως υποστήριξε ο Bowlby, μέσα από την καθημερινότητα και τα κοινά βιώματα δημιουργούνται συγκεκριμένες αναπαραστάσεις για τα πρόσωπα της οικογένειας (εσωτερικά μοντέλα προσκόλλησης), οι οποίες μεταβιβάζονται και αναζητούνται και στα πρόσωπα των μετέπειτα σχέσεων (Marusic,2010: 1120-1121). Σύμφωνα με τους Dodge και συνεργάτες (οπ. αναφ. στο Cassidy, Kirsh, Scolton and Parke,1996:900-901), η ύπαρξη θετικών αναπαραστάσεων για τους γονείς θα οδηγήσει στη θετική συμπεριφορά των νέων ως προς τις παρέες τους και στην ευημερία των νεοδομημένων σχέσεων. Επιπλέον, η αποδοχή από τους γονείς και η ανάπτυξη της προσαρμοστικότητας του εφήβου είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει και τους φίλους τους στην υιοθέτηση παρόμοιων συμπεριφορών. Τέλος, και οι ίδιοι οι νέοι θα προτιμήσουν να αφομοιώσουν συμπεριφορές που στο παρελθόν είδαν πως ήταν ωφέλιμες για εκείνους και τους βοήθησαν στο να γίνουν πιο εύκολα αποδεκτοί.

Βάσει των εσωτερικών μοντέλων της προσκόλλησης θα προκύψει μία αμφίδρομη σχέση, όπου τα ενδιαφέροντα και η προσωπικότητα του εφήβου θα επηρεάζουν την επιλογή των φίλων του, ενώ παράλληλα οι φίλοι μεταξύ τους θα επιδρούν ο ένας στα ενδιαφέροντα και στις συμπεριφορές του άλλου (Coleman, 2013:284). Οι φίλοι θα λειτουργούν πλέον ως σύντροφοι, οι οποίοι θα συμβουλεύουν, θα υποστηρίζουν και θα καθοδηγούν τον έφηβο, ο οποίος με τη σειρά του θα ανατροφοδοτεί τις συμπεριφορές αυτές. Στις δυαδικές σχέσεις των νέων η ύπαρξη θετικών μοντέλων προσκόλλησης και από τις δύο πλευρές προάγει αυτόματα τη σύνδεση μεταξύ τους και την καλύτερη επικοινωνία. Αυτό συμβαίνει διότι δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο σύνολο παρά στο άτομο και η λειτουργία του συνόλου δρα για το συμφέρον και των δύο πλευρών (Weimer, Kerns and Oldenburg,2004:116). Η προσκόλληση με τον καλύτερο φίλο στην εφηβεία, πέρα από τη διασφάλιση της οικειότητας και της συντροφικότητας, αποτελεί και παράγοντα πρόληψης ψυχολογικών προβλημάτων. Σε έρευνα του Wilkinson (2010:715) τα αποτελέσματα έδειξαν πως ναι μεν η μητρική φιγούρα προσκόλλησης έχει τη μεγαλύτερη επιρροή στην προσαρμογή των εφήβων, όμως η αύξηση στις αγχώδεις και απορριπτικές προσκολλήσεις με τους φίλους λειτουργούσε ως προβλεπτικός παράγοντας της αύξησης των καταθλιπτικών συμπεριφορών. Ακόμη και στην εκπαιδευτική διαδικασία φαίνεται η απήχηση του συναισθηματικού δεσμού με τους φίλους, αφού κατά τους Berndt και Keefe (οπ. αναφ. στο Carlivati, 2001:9) τα αρνητικά χαρακτηριστικά της φιλίας κάνουν το άτομο να εκδηλώσει διαταραχές του εαυτού, οι οποίες με τη σειρά τους οδηγούν στην ελαχιστοποίηση της συμμετοχής του στις σχολικές δραστηριότητες. Επιπλέον, η επιρροή των αρνητικών χαρακτηριστικών που μπορεί να προκύψουν σε μια φίλια είναι μεγαλύτερη και καλύπτει ακόμη και τα θετικά χαρακτηριστικά που ίσως να είχε δημιουργήσει ο έφηβος μέσω της σχέσης αυτή. Αντίθετα, εάν οι νέοι έχουν προσκολλήσεις ασφάλειας με τους γονείς και κατ' επέκταση με τους φίλους

έρχονται αντιμέτωποι με πολύ λιγότερες δυσκολίες στην προσπάθεια για σχολική επιτυχία (Carlivati, 2001:32).

Μπορεί, λοιπόν, η εξάρτηση από τους γονείς να παραμένει και άρα τα αισθήματα αγάπης, αποδοχής και φροντίδας να πηγάζουν κυρίως από αυτή, όμως κατά την περίοδο της εφηβείας οι νέες ανάγκες που προκύπτουν, τοποθετούν τους φίλους σε ένα εξίσου υψηλό βάθρο (Buhrmester,1992:25). Είναι αρκετά πιθανό η στενή σύνδεση με ένα συγκεκριμένο φιλικό πρόσωπο, στη βάση των δυαδικών αλλά και των ομαδικών σχέσεων, να προκαλέσει τόσο δυναμικό δεσμό, όπου το πρόσωπο αυτό να θεωρηθεί μοναδικής αξίας και αναντικατάστατο (Ainsworth,1991:44). Σύμφωνα με έρευνα του Youniss (οπ. αναφ. στο Ainsworth,1991:45), ο ουσιαστικός δεσμός με τους φίλους αποτελεί αναπτυξιακό κατασκεύασμα, αφού σε μικρότερες ηλικίες κυρίως τα άτομα αναζητούν απλά έναν σύντροφο για παιχνίδι ή μία «χείρα βοήθειας» και έτσι νοηματοδοτούν τις σχέσεις τους. Αντίθετα, στις ηλικίες των 12-14 οι έννοιες της αμοιβαιότητας, της εμπιστοσύνης και της συνεργασίας δίνουν ποιότητα πλέον στον δεσμό αυτό.

2.3 Συζήτηση

Η φιλία αποτελεί ένα σταθμό-ορόσημο, όχι μόνο για τον έφηβο αλλά και για το κάθε υποκείμενο, σε όποια ηλικιακή φάση της ζωής του και αν βρίσκεται. Οι φίλοι συμπληρώνουν στην πραγματικότητα τα κενά του υποκειμένου, ως προς τα πράγματα που δεν είναι ικανό να αποκτήσει μόνο του. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο της εφηβείας οι φίλοι βρίσκονται εκεί, κυρίως, για να τονώσουν συναισθηματικά και ψυχολογικά το άτομο στις δύσκολες αποφάσεις της ζωής του. Τα κορίτσια με μεγαλύτερη οικειότητα και εγγύτητα αναλαμβάνουν τον ρόλο αυτό, ενώ τα αγόρια προτιμούν να αποφεύγουν τις τόσο προσωπικές σχέσεις και απλά επιλέγουν να μετέχουν στο σύνολο. Η αποδοχή από το σύνολο έχει ύψιστη αξία ως προς την προσαρμοστικότητα τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια. Ο ασφαλής και ο ανασφαλής δεσμός με τους γονείς είναι εκείνος που θα δώσει θετική ή αρνητική κατεύθυνση στην επιρροή της εκάστοτε φιλίας, καθώς έχει τη δυνατότητα να ορίσει την ποιότητα των σχέσεων. Μία φιλία με θετική ποιότητα εξασφαλίζει στο άτομο αρετές όπως εμπιστοσύνη, ενσυναίσθηση, καλή επικοινωνία και δημοτικότητα. Αντίθετα, μία αρνητική ποιότητα μπορεί να το ωθήσει στην αποξένωση, τη δυσπιστία και την εκδήλωση ψυχοπαθολογίας. Επιπρόσθετα, ο συναισθηματικός δεσμός με τους φίλους ακμάζει κατά την περίοδο της εφηβείας, έχοντας ως πρότυπο τις αρχικές φιγούρες προσκόλλησης. Τα κοινά εξωτερικά χαρακτηριστικά και η ομοιότητα με τα συνομήλικα άτομα δίνουν στους νέους την εντύπωση πως σε αυτά τα πρόσωπα θα βρουν κοινές εσωτερικές αναζητήσεις, με αποτέλεσμα να προβαίνουν ευκολότερα στην αυτό-αποκάλυψη τους, κάτι που δεν θα επέλεγαν να κάνουν στους γονείς τους. Έτσι δημιουργείται μία στενή σχέση άλλοτε σε ατομικό και άλλοτε σε ομαδικό επίπεδο, η οποία επιδρά σε πολλές πτυχές της ζωής του

προσώπου, όπως στη σχολική του επίδοση, στην ψυχοπαθολογία του, στη σεξουαλικότητά του κτλ.

3. Οι διαστάσεις του συναισθηματικού δεσμού

Στο 3^ο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται αναφορά στις τρεις βασικές διαστάσεις του συναισθηματικού δεσμού: την επικοινωνία, την εμπιστοσύνη και την αποξένωση. Αρχικά περιγράφονται οι μορφές της επικοινωνίας από τη βρεφική μέχρι και την εφηβική ηλικία, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στην εγγύτητα και τη σύγκρουση. Επίσης αναλύεται και η θεραπευτική της ιδιότητα, μέσω της ανακατασκευής των εσωτερικών μοντέλων προσκόλλησης. Στη συνέχεια ακολουθεί το δίπολο εμπιστοσύνης-δυσπιστίας, όπως αναλύθηκε στο πρώτο στάδιο της ψυχοκοινωνικής θεωρίας του Erikson. Στο υποκεφάλαιο αυτό μεγάλη έμφαση δίνεται στους παράγοντες που νοηματοδοτούν την εμπιστοσύνη σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο. Έπειτα παρουσιάζεται η αποξένωση μέσα από οικογενειακά και φιλικά βιώματα και τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συζήτηση.

3.1 Η επικοινωνία στην εφηβεία

Από τη βρεφική κιόλας ηλικία ξεκινάει η αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον γύρω του, εξαιτίας των έμφυτων-εγγενών χαρακτηριστικών του. Μέσα από την έμφυτη διυποκειμενικότητα, όπως υποστηρίχθηκε από τον Trevarthen (1979:321-330), τα βρέφη αντιλαμβάνονται πλήρως τη διαφορά ανάμεσα στον εαυτό τους και στον άλλο, κάτι που ήταν αμφίβολο σε παλαιότερα χρόνια. Ο εαυτός, ήδη από τη γέννηση, είναι προικισμένος με ένα έμφυτο κίνητρο συντροφικότητας και συνεργατικότητας. Από τους 12 κιόλας πρώτους μήνες τα βρέφη έχουν αναπτύξει μία πλήρη γκάμα με κοινωνικές συμπεριφορές, τις οποίες εκφράζουν με ποικίλους τρόπους, ώστε να εγείρουν το ενδιαφέρον του εκάστοτε συνομιλητή και να προβούν στην επικοινωνία (Παναγιωτάκη,2012:39).

Πιο αναλυτικά, οι ανάγκες που θέλουν να καλύψουν τα βρέφη, όπως το φαγητό, ο ύπνος κτλ., τα ωθούν στο να αναπτύξουν μία μη λεκτική επικοινωνία με τη μητέρα τους. Η βλεμματική επαφή, το κλάμα, οι μορφασμοί αλλά ακόμη και οι κραυγές του μωρού αποτελούν στοιχεία αυτής της αλληλεπίδρασης και της δημιουργίας ενός δυναμικού διαλόγου. Ο θηλασμός, όπως ακριβώς και το κλάμα, έχει ένα συγκεκριμένο ρυθμό, με παύσεις και εξάρσεις, μέσα στις οποίες παρεμβάλλεται και η μητέρα. Στις στιγμές της έξαρσης, η μητέρα παραμένει σιωπηλή και ήρεμη, ενώ αντίθετα, στις παύσεις δράττεται της ευκαιρίας να μιλήσει στο βρέφος της και να παίξει μαζί του. Η διαδικασία αυτή είναι αμφίδρομη, με εναλλασσόμενους ρόλους, αφού κατά την διάρκεια του ταΐσματος το παιδί είναι ο πρωταγωνιστής και η

μητέρα ο θεατής, ενώ στις παύσεις συμβαίνει το αντίθετο. Αυτή η αλληλεπίδραση δεν συμβαίνει μονάχα όμως κατά τη διάρκεια του θηλασμού. Τα βρέφη στην ηλικία των 6-9 μηνών είναι σε θέση να βγάλουν συγκεκριμένους ήχους, ώστε να μπορέσουν να τραβήξουν το ενδιαφέρον της μητέρας, η οποία θα ανταποκριθεί στα καλέσματα τους. Έτσι σε κάθε ήχο του μωρού, η μητέρα ακούει προσεκτικά και μόλις εκείνο σταματάει, αναλαμβάνει τον ρόλο του ομιλητή. Το ίδιο συμβαίνει και όταν εκείνη σταματάει, αφού το μωρό αρχίζει εκ νέου το βάβισμα. Με τον τρόπο αυτό, αν και το βρέφος δεν είναι ακόμη σε θέση να αποτελέσει έναν ικανό συνομιλητή, ωστόσο, δημιουργείται η εικόνα ενός υποτιθέμενου διαλόγου και μιας κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως και οι δύο πλευρές των συνομιλητών θα πρέπει να είναι πρόθυμες στο να συνδιαλεχθούν, καθώς εάν η χρονική οργάνωση της συμπεριφοράς του βρέφους είναι διαταραγμένη και η ευαισθησία των ενηλίκων περιορισμένη, τότε ο διάλογος δεν θα μπορέσει να ευδοκιμήσει (Bowlby,1988:6-8 · Schaffer,1984/1996:23-26).

Το πρόσωπο της μητέρας και οι εκφράσεις της μπορούν να ερμηνευτούν από το βρέφος ως στοιχεία διαλόγου, κυρίως στα μέσα του πρώτου έτους και όχι νωρίτερα, όπως δηλώνει ο Oster (οπ. αναφ. στο Camras,1985:142). Σύμφωνα με τους Kreutzer και Charlesworth (οπ. αναφ. στο Camras,1985:142), τότε είναι η περίοδος που και το παιδί χρησιμοποιεί τις εκφράσεις του προσώπου του αλλά και ηχητικές επεμβάσεις για να επικοινωνήσει. Το δείξιμο με το χέρι και η κατεύθυνση του βλέμματος αποτελούν επίσης βασικές διόδους για την κοινωνική αλληλεπίδραση. Η φύση της επικοινωνίας, ωστόσο, δεν μένει σταθερή. Καθώς περνάνε τα χρόνια κάνει την εμφάνισή της η γλώσσα. Αν και τα βρέφη δεν έχουν την ικανότητα ούτε να ερμηνεύσουν αλλά ούτε και να μιλήσουν τη γλώσσα, ωστόσο, πολύ συχνά οι μητέρες, και όχι μόνο, συνομιλούν μαζί τους, τους απευθύνουν ερωτήσεις και τους δίνουν εντολές. Με άλλα λόγια, ενώ γνωρίζουν πως όσα ζητάνε από το βρέφος δεν θα πραγματοποιηθούν, εκείνες συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τον μητρικό λόγο χωρίς να έχουν προσδοκίες. Ο μητρικός λόγος διαφέρει από τις καθημερινές συνομιλίες με το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο, αφού έχει τα εξής χαρακτηριστικά: υπερβολή, ήρεμο και αργό ρυθμό, απλοποίηση των λέξεων και φράσεων και επανάληψή τους. Πέρα από τη μητέρα και όλοι οι υπόλοιποι ενήλικες θα χρησιμοποιήσουν τα ίδια μοτίβα για να απευθύνουν τον λόγο τους σε ένα μωρό. Εκείνο μπορεί να μην καταλαβαίνει ως τότε την ανθρώπινη ομιλία, όμως η επαφή αυτή θα το βοηθήσει στη συνέχεια να κατανοήσει την γλώσσα πιο εύκολα (Schaffer,1984/1996:27-30).

Από την ηλικία των 4 ετών το παιδί μπορεί να αναγνωρίσει σωστά τις θετικές εκφράσεις, ενώ στην ηλικία των 5-6 ετών το ίδιο συμβαίνει και με τις αρνητικές, τις οποίες νωρίτερα μπέρδευε. Για να μπορέσει βέβαια να γίνει όλη αυτή η διαδικασία της αναγνώρισης, σημαντικό ρόλο έχουν οι εμπειρίες του παιδιού στο κοινωνικό του περιβάλλον, με πρωταγωνιστή για ακόμα μία φορά τη μητέρα. Τα εσωτερικά μοντέλα της προσκόλλησης, που διαμορφώνονται στη βρεφική ηλικία και ο τύπος

του δεσμού, που αναπτύσσεται ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος, καθορίζουν όχι μόνο τη επικοινωνία των δύο, αλλά και την επικοινωνία των παιδιών με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Bretherton,1990:241). Σύμφωνα με την έρευνα των Daly και συνεργατών (οπ. αναφ. στο Camras,1985:144), οι μητέρες που είχαν την ικανότητα να κωδικοποιούν τα μηνύματα που θέλουν να περάσουν στα βρέφη τους μέσα από τις εκφράσεις, βοηθούσαν τα παιδιά τους, με τον καιρό, να είναι ικανά να κάνουν μόνο τους τις αποκωδικοποιήσεις. Σε αντίστοιχη έρευνα από τους Camras και συνεργάτες (οπ. αναφ. στο Camras,1985:144) σε κακοποιημένα παιδιά ηλικίας 3 ½ και 6 ½ ετών παρατηρήθηκε πως δεν μπορούσαν εύκολα να ταυτίσουν συγκεκριμένες φωτογραφίες που τους είχαν δοθεί με το συναίσθημα του απεικονιζόμενου προσώπου, σε αντίθεση με τα μη κακοποιημένα παιδιά. Και σε αυτή την περίπτωση διαφαίνεται για ακόμη μία φορά το εύρος της επιρροής της οικογένειας και του κοινωνικού περιβάλλοντος στη ζωή του ατόμου.

Με την είσοδο του ατόμου στην εφηβεία, στην οποία εστιάζεται και η παρούσα μελέτη, οι σωματικές και ψυχολογικές μεταβολές που τελούνται επηρεάζουν άμεσα τον ίδιο και έμμεσα την οικογένειά του. Η ποιότητα των σχέσεων δύναται να αλλάξει, καθώς οι γονείς θα πρέπει να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα και να λειτουργήσουν ως πηγή ψυχοσυναισθηματικής υποστήριξης για τον έφηβο, μέσα από κοινές τους δραστηριότητες και τη συνομιλία μαζί του. Η επικοινωνία των δύο αποτελεί σημαντικό δείκτη των σχέσεων, όπως εκείνες έχουν διαμορφωθεί και συνεχίζουν να διαμορφώνονται (Κοκκέβη, Κίτσος και Φωτίου,2000:8). Η έντονη ανάγκη των νέων για αυτονομία και η τάση των γονιών για διατήρηση του δεσμού και της οικειότητας, στελεχώνουν τα θέματα προς συζήτηση, που αφορούν το στάδιο αυτό. Θα μπορούσε να πει κανείς πως η επικοινωνία λειτουργεί στην ουσία σαν μέσο για τη δημιουργία μίας νέας σχέσης, η οποία θα χαρακτηρίζεται από λιγότερο έλεγχο και ισοτιμία. Κατά τους Steinberg και Silverberg (οπ. αναφ. στο Keijsers and Poulin,2013:2302), πέρα από την αυτονομία, η τάση για εξατομίκευση των νέων τους ωθεί επιπλέον στην απόκρυψη πολλών στοιχείων της ζωής τους από τους γονείς, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μεγαλύτερο χάσμα στη συνδιαλλαγή. Το στοιχείο αυτό είναι πολύ σημαντικό, αν σκεφτεί κανείς πως οι συζητήσεις των γονέων με τα παιδιά τους σε θέματα που αφορούν την συμπεριφορά μειώνουν τις πιθανότητες ανάπτυξης παραβατικών τάσεων και επιβαρυντικών κινδύνων για την υγεία (Κοκκέβη και συν.,2000:8).Η ποιότητα της επικοινωνίας, λοιπόν, όπως διαμορφώνεται στο σπίτι, δεν παραμένει μονάχα σε εκείνο το πλαίσιο αλλά εμφανίζεται και επιδρά σε πολλές πτυχές της ζωής και της προσωπικότητας του νέου. Ο ποιοτικός διάλογος μεταξύ του εφήβου και των γονιών του συνδέεται με την ισχυροποίηση του αισθήματος της αξίας του ατόμου και της ικανοποίησης για την οικογενειακή του ζωή. Αποτέλεσμα των παραπάνω αποτελεί η ενίσχυση των κοινωνικών του ικανοτήτων, όπως της αυτοεκτίμησης, της κοινωνικής υποστήριξης και της ευεξίας (Jackson, Bijstra, Oostra and Bosma,1998:318-319).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Bowlby (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:336), η συμπεριφορά του ατόμου στην επικοινωνία του με τα άλλα πρόσωπα αποτελεί ένα συνονθύλευμα γνωστικών αναπαραστάσεων, οι οποίες έχουν αποκτηθεί από προγενέστερες συνδιαλλαγές και εμπειρίες. Η άποψη αυτή στηρίζει το επιχείρημα της σταθεροποίησης των σχέσεων προσκόλλησης σε βάθος χρόνου και άρα και της επικοινωνίας, καθώς οι αναπαραστάσεις που προαναφέρθηκαν δύναται να παραμείνουν αμετάβλητες. Ωστόσο, ο Youniss (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:336) υποστηρίζει πως ναι μεν κάποια μοτίβα επικοινωνίας μπορεί να μεταφέρονται από τους γονείς και να έχουν αυτή τη συνέχεια, όμως η γνωστική εξέλιξη είναι εκείνη που κάνει τους εφήβους να αντιληφθούν πως η αμοιβαιότητα και η κοινωνική ανταλλαγή διαφέρει ανάλογα με το πρόσωπο που έχουν απέναντί μας, π.χ. φίλους ή γονείς. Για τις αναπαραστάσεις των σχέσεων με τους γονείς, δύο παράγοντες έχουν μεγάλη βαρύτητα: η εγγύτητα και η σύγκρουση.

Η εγγύτητα αντικατοπτρίζει την ουσιαστική επαφή των ατόμων, όπου ο ένας επηρεάζει και επηρεάζεται από τον άλλο. Βασικά της γνωρίσματα, κατά τους Collins και Repinski (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:337), είναι η εμπιστοσύνη, η οικειότητα, η αλληλεξάρτηση, η συνοχή, η αγάπη και η συντροφικότητα. Οι μορφές που μπορεί να πάρει είναι ποικίλες και διαφέρουν ανάλογα με τις σχέσεις, τα πρόσωπα, την ηλικία, το φύλο, τον τόπο καταγωγής κτλ. Ένα απλό παράδειγμα για να γίνει αντιληπτή η αλλαγή αυτή είναι η εικόνα της οικειότητας στην παιδική ηλικία και στην εφηβεία. Στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, οι γονείς με τις αγκαλιές και τα παιχνίδια διατηρούν την επαφή με εκείνο. Στην εφηβεία όμως η οικειότητα μετατοπίζεται και εντοπίζεται στις συζητήσεις με τους εφήβους, κυρίως για τα προβλήματα που τους απασχολούν. Κατά τους Collins, Maccoby, Steinberg, Hetherington και Bornstein (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:336), η επιρροή του γονέα είναι μεγαλύτερη από όλες τις άλλες φιγούρες προσκόλλησης και επιδρά σε όλες τις άλλες σχέσεις, σε θέματα λήψης αποφάσεων και επιλογών. Ειδικότερα η επίβλεψη των νέων από εκείνους δίνει μεγαλύτερη σταθερότητα στην επικοινωνία μεταξύ τους, αφού οι γονείς με τον τρόπο αυτό δηλώνουν πως είναι παρόντες, νοιάζονται πραγματικά και μπορούν να συμβουλέψουν τα παιδιά τους για καταστάσεις που γνωρίζουν. Στην ύστερη εφηβεία, ωστόσο, ο χρόνος που περνάνε οι γονείς με τα παιδιά τους μειώνεται όλο και περισσότερο και έτσι χάνεται η ευκαιρία για διεξαγωγή δραστηριοτήτων που προάγουν την εγγύτητα, όπως έγινε αντιληπτό και στην έρευνα των Reis, Collins και Berscheid (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:339). Σε αυτή τη δύσκολη περίοδο θα γίνει φανερό εάν οι γονείς καταφέρουν να επωφεληθούν από την εφηβική ωριμότητα και ενώ υπάρχει περιορισμένος χρόνος, εκείνοι να διατηρήσουν την ψυχολογική εγγύτητα, ώστε να μη διαταραχθεί η συνέχεια της επικοινωνίας. Σύμφωνα με τους Steinberg και Silk (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:339), πολλές οικογένειες δεν είναι ικανές να αντιληφθούν τις νέες ανάγκες που προκύπτουν και κατά συνέπεια να

προσαρμοστούν σε αυτές, με αποτέλεσμα να εκδηλώνονται διαταραχές και παρανοήσεις στην επικοινωνία.

Η σύγκρουση από την άλλη πλευρά ενυπάρχει και πάλι σε όλες τις σχέσεις, όμως εντοπίζεται κυρίως στο οικογενειακό περιβάλλον. Η μητέρα είναι η πηγή των περισσότερων συγκρούσεων, καθώς οι έφηβοι εκδηλώνουν πιο πολλές διαφωνίες με εκείνη παρά με τους φίλους και τους πατεράδες τους, όπως διαπιστώνεται από τους Laursen και Collins,1994 (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:340). Αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω της ανικανότητας της μητρικής φιγούρας να λειτουργήσει ως μέσο συμβιβασμού. Από την άλλη και οι έφηβοι μέσα από τις συγκρούσεις αναμένουν να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο της οικογένειας, ο οποίος στηρίζεται, κατά βάση, στο πρόσωπο της μητέρας, οπότε πιθανότατα να βρίσκεται εκεί τελικά η αιτία. Σε γενικότερο πλαίσιο, για να υπάρξει μία σύγκρουση θα πρέπει τουλάχιστον δύο συνομιλητές να έχουν διαφορετικές απόψεις πάνω σε ένα θέμα, να υπάρχει μία επιλογή στη συζήτηση, η οποία καταλήγει στην κρίση και τέλος, ένα αποτέλεσμα. Η ένταση και το μέγεθος των συγκρούσεων φέρουν διαφορετικά αποτελέσματα στην αλληλεπίδραση των συνομιλητών. Σε έρευνα του Smentana (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:340) διαπιστώθηκε πως οι παροδικές συγκρούσεις δεν διαταράσσουν τη συνοχή των σχέσεων, όμως οι χρόνιες μπορούν να προκαλέσουν εφηβικές δυσλειτουργίες. Επιπλέον, από άλλη έρευνα των Laursen, Coy και Collins (1998:825) φάνηκε να ακολουθείται μία φθίνουσα πορεία του μεγέθους των συγκρούσεων από την πρώιμη στην ύστερη εφηβεία.

Οι έφηβοι, περισσότερο από τους γονείς, είναι σε θέση να καταλάβουν καλύτερα τις αρνητικές εκφάνσεις των σχέσεών τους και να βρουν το βαθύτερο νόημα σε αυτές. Τόσο η σωματική ωρίμανση όσο και το φύλο, το οποίο θα αναλύσουμε στη συνέχεια, λειτουργούν προβλεπτικά για την εξέλιξη των συγκρούσεων που επιτελούνται στις σχέσεις αυτές. Για τους Hills και Steinberg (οπ. αναφ. στο Laursen and Collins,2004:342) η πατρική φιγούρα καταφέρνει να διατηρήσει την κυριαρχία του ρόλου της σε όλο αυτό το «παιχνίδι εξουσίας», αφού έχει τον τελευταίο λόγο στη σύγκρουση με τους εφήβους. Από την άλλη η μητέρα, στις περισσότερες περιπτώσεις, δείχνει ανίκανη να επιβληθεί στη διαμάχη με το παιδί της, η οποία αντικατοπτρίζει έναν αγώνα για το ποιος θα υπερτερήσει έναντι του άλλου. Έτσι, χάνει σταδιακά την επιρροή της θέσης της. Παρόλα αυτά οι συγκρούσεις τελικά μπορούν να επιφέρουν αρκετά οφέλη στη σχέση με τα παιδιά, αν βέβαια οι γονείς είναι σε θέση να τις διαχειριστούν κατάλληλα. Μέσα από εκείνες αναθεωρούνται οι προσδοκίες και γίνεται επαναδιαπραγμάτευση των ρόλων και των ευθυνών του κάθε συμμετέχοντα της συζήτησης. Τα υγιή πρότυπα επικοινωνίας, αν έχουν δομηθεί σωστά από τους γονείς, θα μπορέσουν να διαχειριστούν τις νέες προκλήσεις, ώστε να προκύψει τελικά μία νέα εποικοδομητική συζήτηση. Αντίθετα, οι οικογένειες που δεν καταφέρνουν να αντιμετωπίσουν τις νέες προκλήσεις

διατρέχουν τον κίνδυνο να χάσουν, όχι μόνο την εγγύτητα, αλλά και την τυπική επαφή με τα παιδιά τους (Laurson and Collins, 2004:342-343).

Πέρα από την εγγύτητα και τις συγκρούσεις όμως, η διαβάθμιση και οι εκφάνσεις της επικοινωνίας μορφοποιούνται κατά πολύ, όπως είδαμε και νωρίτερα, ανάλογα με το φύλο του ατόμου, την ηλικία, αλλά και το κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο, παράγοντες που μελετώνται σχεδόν σε κάθε έρευνα σχετική με το θέμα. Παρακάτω θα αναφερθούμε σε συγκεκριμένα αποτελέσματα που υποστηρίζουν τη μεταβλητότητα της αλληλεπίδρασης, ανάλογα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του ανθρώπου.

Σχετικά με το φύλο, στην έρευνα των Keijsers και Roulin, (2013:2305) τα αγόρια παρουσίασαν μία σταθερότητα στην επιθυμία τους να μην αποκαλύπτουν πολλά στοιχεία της ζωής τους. Επίσης, αναφορικά με την ηλικία, η μυστικότητα που φαίνεται να διατηρούσαν για διάφορα περιστατικά παρέμενε αμείωτη από την πρώιμη εφηβεία μέχρι και την μέση. Από την άλλη πλευρά τα κορίτσια, ενώ στην αρχή είχαν και εκείνα δισταγμούς ως προς την αλληλεπίδραση, στη συνέχεια θέλησαν να συζητήσουν για όλο και περισσότερες πληροφορίες της καθημερινότητάς τους και να λάβουν συμβουλές για θέματα που τα απασχολούσαν. Το γεγονός αυτό επαληθεύει και δίνει νόημα στην άποψη πως οι σχέσεις των κοριτσιών με τα άτομα της προσκόλλησης διακρίνονται από μεγαλύτερη ωριμότητα από ότι εκείνες των αγοριών. Έτσι επιτυγχάνεται και η αυτονομία τους, αλλά και η διατήρηση του δεσμού. Στην ύστερη εφηβεία η ανεξαρτησία των αγοριών φάνηκε ακόμα πιο έντονη, με μεγαλύτερη αποστασιοποίηση και αποξένωση από το οικογενειακό περιβάλλον.

Σε άλλη έρευνα από τους Jackson και συνεργάτες (1998:318) σχετικά με την οπτική των εφήβων στην επικοινωνία τους με τους γονείς διαπιστώθηκε να μην υπάρχει κάποια διαφορά των φύλων σε σχέση με τη μητέρα, ενώ τα αγόρια ανέφεραν λιγότερη δυσκολία και μεγαλύτερη άνεση στην επικοινωνία με τον πατέρα, κάτι που δεν συνέβη με τα κορίτσια. Ακόμη από τους Κοκκέβη και συν. (2008:10-12) στη μελέτη παιδιών ηλικίας 11-15 και 14-18 ετών φάνηκε μεγαλύτερη ευκολία στην επικοινωνία με τους γονείς στο μικρότερο, ηλικιακά, γκρουπ. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες ήταν ικανοποιημένοι από τη σχέση τους, κυρίως με τη μητέρα, ενώ υπήρχαν διαφορές, ανάλογα με το φύλο, στη σχέση με τον πατέρα. Σημαντικό στοιχείο της μελέτης αυτής ήταν και η επικοινωνία με τα αδέρφια, όπου και για τα δύο φύλα η συνδιαλλαγή με εκείνα χαρακτηριζόταν από ευκολία. Κλείνοντας, ο Burleson (1982:1585-1586), αναφερόμενος στις «ανακουφιστικές» ικανότητες της επικοινωνίας στη μελέτη του, συμπέρανε πως με την ωρίμανση του παιδιού οι ικανότητες διαχείρισης προβληματικών καταστάσεων αυξάνονται στον αριθμό, έναντι εκείνων της πρώιμης ηλικίας. Έτσι ένας έφηβος έχει την ικανότητα να κατανοήσει τα συναισθήματα του συνομιλητή του και να μπει στη θέση του,

αναπτύσσοντας στρατηγικές που στοχεύουν ακριβώς στην επίλυση των προβλημάτων που έχουν αναδυθεί. Τα μικρότερα παιδιά από την άλλη συνήθως αγνοούν τα συναισθήματα του συνομιλητή και εκφράζουν μία άρνηση ως προς την ενσυναίσθηση. Τέλος, τα κορίτσια, ειδικά στις δυτικές κοινωνίες, μοιάζουν να είναι αυθεντίες στην κατανόηση των συναισθημάτων και της ψυχολογικής κατάστασης του άλλου, με αποτέλεσμα να έχουν μεγαλύτερη γκάμα επικοινωνιακών ικανοτήτων κατευνασμού από τα αγόρια.

Για τις θεραπευτικές ιδιότητες της επικοινωνίας μίλησε και ο Bowlby στο έργο του σχετικά με τις κλινικές εφαρμογές της θεωρίας προσκόλλησης. Ο ίδιος εστίασε την προσοχή του στη σχέση μεταξύ θεραπευτή και θεραπευόμενου, η οποία αποκτά νόημα μονάχα εάν το άτομο κατορθώσει να εξερευνήσει τις αναπαραστάσεις του εαυτού του και των άλλων, με βάση τις εμπειρίες του σήμερα και την επικοινωνία του με τον θεραπευτή. Ο τελευταίος θα λειτουργήσει ως πηγή ασφαλείας, από την οποία θα μπορέσει ο θεραπευόμενος να νιώσει ανακούφιση και να προβεί στη συζήτηση γεγονότων που μέχρι τώρα των απασχολούσαν. Τελικός στόχος της συνδιαλλαγής αυτής είναι να αντιληφθεί το άτομο πως πολλά από τα γεγονότα που του προκαλούσαν πόνο και στεναχώρια ήταν συνδεδεμένα με εμπειρίες του παρελθόντος και ίσως να διαστρεβλώνονταν και να έπαιρναν μεγαλύτερη αρνητική ένταση από αυτή που είχαν στην πραγματικότητα. Με τον τρόπο αυτό θα μπορέσει, λοιπόν, να αναθεωρήσει και να ανακαλύψει νέες εναλλακτικές αντιμετώπισης των καταστάσεων, οι οποίες, αυτή τη φορά, θα ταιριάζουν καλύτερα στη ζωή του στο παρόν (Bowlby,1988:138-140).

Πολλές φορές οι ασθενείς δεν μπορούν να αισθανθούν άνετα και να εξωτερικεύσουν τις σκέψεις τους για τα ζητήματα που τους απασχολούν, καθώς η οικογένεια έχει περάσει σε εκείνους, από μικρή ηλικία, την ιδέα πως ότι συμβαίνει μέσα στο σπίτι θα πρέπει να παραμένει εκεί. Επίσης σε άλλες περιπτώσεις νιώθουν πως μέσα από την επικοινωνία μπορεί να λάβουν απόρριψη και κριτική, στοιχεία που συνδέονται με τους αρνητικούς τύπους προσκόλλησης, με αποτέλεσμα να αποφεύγουν τελικά κάθε είδους συνδιαλλαγής. Οι γονείς έχουν και εδώ, λοιπόν, σπουδαίο ρόλο, διότι στην πραγματικότητα εκείνοι είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία αυτών των πρώιμων εσωτερικών σχημάτων που θα προάγουν ή θα καταστείλουν την κοινωνική αλληλεπίδραση των παιδιών τους. Οι απειλές εγκατάλειψης ή αποστέρησης της αγάπης, που πολλές φορές χρησιμοποιούν για να επαναφέρουν το παιδί στην τάξη, αποβαίνουν τελικά μοιραίες τόσο για την προσωπική όσο και για την κοινωνική του ανάπτυξη (Bowlby,1988:142-150). Με τη συναισθηματική επικοινωνία, ο θεραπευτής θα προσπαθήσει να ανακατασκευάσει τα εσωτερικά δυσλειτουργικά μοντέλα που διαμορφώθηκαν από τον κοινωνικό περίγυρο, ώστε το παιδί, ο έφηβος ή ο ενήλικας να μπορέσει και πάλι να αισθανθεί ασφάλεια στις σχέσεις του, ώστε να εκφράζεται με άνεση και χωρίς ενοχές για τα συναισθήματά του (Bowlby,1988:154-157).

Αντίστοιχο ρόλο με εκείνον του θεραπευτή βλέπουμε να παίζουν στη ζωή του ατόμου και οι φίλοι. Ήδη από πολύ μικρή ηλικία τα παιδιά επικοινωνούν με τις εκφράσεις του προσώπου τους, όχι μόνο με τα άτομα της οικογένειας, αλλά και με άλλα παιδιά, από τα οποία λαμβάνουν και ανταπόκριση. Με αφορμή τη μελέτη των εκφράσεων του προσώπου, ως στοιχείο επικοινωνίας, η Camras (1985:150-151) σε έρευνα της έδωσε σε νήπια ένα κουτί με ζωάκια, το οποίο θα είχε κάθε φορά ένα άτομο και στη συνέχεια θα το έδινε και στους υπόλοιπους. Όταν κάποιο παιδί επιχειρούσε, χωρίς να είναι η σειρά του, να πάρει τα κουτί, ο κάτοχος χρησιμοποιούσε συγκεκριμένες εκφράσεις, όπως κατεβασμένα φρύδια ή σουφρωμένα χείλη για να αντισταθεί. Τα ερεθίσματα αυτά λειτουργούσαν ως αντίδραση στο άλλο παιδί, που τελικά οπισθοχωρούσε και δεν απειλούσε και πάλι το άτομο, ωστόσο να περάσει κάποια ώρα. Η μη λεκτική επικοινωνία με συνομήλικους, όπως είδαμε σε αυτό το παράδειγμα, μπορεί να διαφέρει από μία αντίστοιχη με τους γονείς. Αυτό συμβαίνει διότι στην κάθε περίπτωση χρησιμοποιούνται κοινές αλλά και νέες εκφράσεις, τις οποίες το άτομο αντιλαμβάνεται και συνδέει διαφορετικά στο μυαλό του.

Η μη λεκτική επικοινωνία, εκτός του ότι είναι ο μοναδικός τρόπος που μπορεί να εκφραστεί το παιδί στα πρώτα χρόνια της ζωής του, καταλαβαίνουμε ότι αποτελεί επιπροσθέτως και ένα μέσο άσκησης κοινωνικού ελέγχου, όχι μόνο στα άλλα άτομα, αλλά και σε μικρές ομάδες. Όσο διατηρείται η μορφή αυτής της επικοινωνίας, η κοινωνική συμπεριφορά παραμένει πιο απλή και φυσική (Skynner, 1976/1987:222-224). Η έκφραση των συναισθημάτων διαμέσου της γλώσσας από την άλλη μπορεί να μοιάζει πιο απλή υπόθεση, όμως το εύρος των μηνυμάτων και η στάση του πομπού αλλά και του δέκτη την καθιστούν ολοένα και πιο περίπλοκη. Σε κάθε περίπτωση η γλώσσα μορφοποιείται ανάλογα με τη δήλωση που θέλει να κάνει ο ομιλητής. Για παράδειγμα, ο λόγος μπορεί να είναι άλλοτε περιγραφικός και άλλοτε επιτακτικός και αυτό καθορίζεται από το θέμα, τη σχέση με τον συνομιλητή και την ψυχική κατάσταση του ίδιου του πομπού (Camras,1985:153-154).

Η ευχέρεια του λόγου στην εφηβική ηλικία επιτυγχάνεται κυρίως όταν υπάρχει για συνομιλητής ένας φίλος. Σύμφωνα με τον Selman (οπ. αναφ. στο Kafka and London,1991:595), η φύση της φιλίας που έχει ο έφηβος με τον εκάστοτε συνομιλητή διαμορφώνει το πλαίσιο αλλά και τα όρια της εξωτερίκευσης των συναισθημάτων, διαμέσου της γλώσσας. Επιπλέον ο ρόλος που μπορεί να έχει ο φίλος κάθε φορά λειτουργεί διαφορετικά ως προς τη συνδιαλλαγή μαζί του. Από την άλλη πλευρά ο εξουσιαστικός ρόλος, που φαίνεται να υιοθετούν αρκετοί γονείς στις σχέσεις τους με τα παιδιά, διαφοροποιεί το περιεχόμενο μίας «ανοιχτής» συζήτησης, καθώς οι νέοι δεν μπορούν με την ίδια ευκολία να τους μιλήσουν είτε για θέματα που νιώθουν ντροπή (ερωτικές σχέσεις), είτε για παραβατικές τους συμπεριφορές, είτε και για πιο απλά θέματα της καθημερινότητας, τα οποία είναι εκτός οικογενειακού πλαισίου. Στην έρευνα των Kafka και London (1991:594-596)

διαπιστώθηκε να υπάρχει μεγάλη σύνδεση ανάμεσα στη χρήση ουσιών από νέους και στην επικοινωνία τους με τους φίλους, κάτι που ήταν αντιστρόφως ανάλογο για την επικοινωνία με τους γονείς. Ενώ κάποια άτομα σχολίασαν την πίεση από τους συνομηλίκους ως παράγοντα έναρξης της χρήσης ουσιών, ωστόσο κάτι τέτοιο δεν διαπιστώθηκε από την έρευνα. Αυτό που προέκυψε ήταν ένα περισσότερο εγωκεντρικό μοντέλο, κατά το οποίο η χρήση ουσιών είχε να κάνει με την εικόνα του ατόμου ως προς το σύνολο, αν δηλαδή θα γινόταν αποδεκτός από την ομάδα και θα μπορούσε να ενσωματωθεί σε εκείνη. Κανείς όμως από τους χρήστες ουσιών δεν ανέφερε ότι πείστηκε για να το κάνει, αλλά ότι επρόκειτο για μία προσωπική επιλογή.

Συμπερασματικά, λοιπόν, θα λέγαμε πως η επικοινωνία μπορεί να πάρει πολλές μορφές και να αλλάξει με την πάροδο του χρόνου. Ξεκινάει από τη βρεφική ηλικία και συνεχίζει να διαμορφώνεται μέχρι και το τέλος της ζωής του ατόμου. Στην εφηβεία, η εγγύτητα και η σύγκρουση αποτελούν τα θεμέλια του διαλόγου ανάμεσα στην οικογένεια και το παιδί. Αν οι γονείς είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι για τις νέες ανάγκες που θα προκύψουν στους νέους, θα έχουν στα χέρια τους τη δύναμη να ανατρέψουν την κάθε διαμάχη σε εποικοδομητική συζήτηση, η οποία θα ενισχύει τον δεσμό μεταξύ τους. Αν κάτι τέτοιο δεν συμβεί, το άτομο θα «κουβαλάει» τις αρνητικές εμπειρίες σε κάθε του προσπάθεια για ουσιαστική επικοινωνία. Ο θεραπευτής ίσως να έχει την ικανότητα να βοηθήσει, ώστε να ανατραπουν τα συγκεκριμένα εσωτερικά μοντέλα και το άτομο να αποκτήσει και πάλι άνεση στις συζητήσεις του. Παρόμοιο ρόλο με τον θεραπευτή παίζουν και οι φίλοι, καθώς επηρεάζουν αλλά και επηρεάζονται ο ένας από τον άλλο και διαμορφώνουν κοινές εμπειρίες, που άλλοτε προάγουν την ψυχική και σωματική υγεία και άλλοτε μπορεί να δράσουν αρνητικά ως προς τα ήδη διαμορφωμένα εσωτερικά μοντέλα. Τέλος, το φύλο και η ηλικία λειτουργούν σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας με τη δική τους ένταση και φέρουν διαφορετικά αποτελέσματα, ανάλογα με τον συνομιλητή και το περιεχόμενο της συζήτησης.

3.2 Η εμπιστοσύνη στην εφηβεία

Για τη μελέτη της εμπιστοσύνης στην εφηβεία θα ξεκινήσουμε τη συζήτηση μας από το έργο του Erikson (1950/1976) «Παιδική ηλικία και κοινωνία», στο οποίο ο ίδιος περιγράφει τις οκτώ κύριες κρίσεις του Εγώ, όπως διαμορφώνονται μέσα από τα εξελικτικά στάδια που καλύπτουν όλη την πορεία ζωής, από τη βρεφική μέχρι τη γεροντική ηλικία. Το στάδιο που μας ενδιαφέρει στην προκειμένη περίπτωση είναι το πρώτο, το οποίο ονομάζει ως στάδιο της εμπιστοσύνης και της δυσπιστίας, το οποίο ξεκινάει με τη γέννηση του παιδιού και ολοκληρώνεται στους 12 μήνες της ζωής του.

Στο στάδιο αυτό το βρέφος αποκτά τις πρώτες του εμπειρίες με το άμεσο περιβάλλον. Το παιδί λαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της ευχαρίστησής του με

βιολογικό τρόπο και συγκεκριμένα με το στόμα του. Το φαγητό, ο ύπνος και η χαλάρωση των εντέρων είναι οι αρχικές ενδείξεις της εμπιστοσύνης. Η εμπιστοσύνη έγκειται στην εικόνα της μητέρας και την προσπάθεια του βρέφους να ελέγξει το υπερβολικό άγχος, όταν την αποχωρίζεται. Η ικανότητα αυτή οδηγεί σε μια σχέση εξωτερική αλλά και εσωτερική και καταλήγει στην αξιοπιστία που προσδίδεται στον εαυτό του βρέφους. Η απουσία της βασικής εμπιστοσύνης, από την πλευρά της ψυχοπαθολογίας, μπορεί να μελετηθεί στη νηπιακή σχιζοφρένεια, αλλά και σε καταθλιπτικές καταστάσεις της ενήλικης ζωής. Η αλληλεπίδραση που ασκούν οι εμπειρίες και το περιβάλλον στο παιδί οδηγεί στη σύγκρουση μεταξύ εμπιστοσύνης και δυσπιστίας, καθώς κυριαρχεί το ερώτημα-στόχος «Μπορώ να εμπιστευτώ τον κόσμο;». Αν οι ανάγκες του βρέφους καλύπτονται και το άμεσο περιβάλλον του εξασφαλίσει αγάπη, τότε θα νιώσει και αυτό με τη σειρά του εμπιστοσύνη και ασφάλεια. Η εμπιστοσύνη αυτή έχει άμεση σχέση με τη μητέρα και πολύ σημαντική δεν είναι μόνο η ποσότητα αλλά και η ποιότητα της. Η υπερβολική δυσπιστία από την άλλη πλευρά οδηγεί στην υπερβολική επιφυλακτικότητα, όπως και η υπερβολική εμπιστοσύνη δημιουργεί αφέλεια. Με αυτό τον τρόπο το άτομο δεν θα ξέρει τι θα πρέπει να επιτελέσει και τι όχι για την εξέλιξή του (Παρασκευόπουλος,1984).

Τα παραπάνω στοιχεία θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό τη θεωρία της προσκόλλησης και συγκεκριμένα τη σχέση μητέρας-βρέφους, αναφορικά με τον δεσμό, τον αποχωρισμό και την απώλεια. Σύμφωνα με τους Holmes και Zanna (οπ αναφ. στο Mikulincer,1998:1209), για να θεωρεί μία διαπροσωπική σχέση ως σχέση εμπιστοσύνης θα πρέπει να έχει τρία συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αρχικά τα μέλη της θα πρέπει να διακρίνονται από αξιοπιστία και να είναι προβλέψιμα, με την έννοια πως διατηρούν μία σταθερή στάση απέναντι στα πράγματα. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι το ενδιαφέρον για τα προβλήματα του συντρόφου και το αίσθημα πως ο ένας θα μπορέσει να λειτουργήσει ως στήριγμα για τον άλλο. Τέλος, πολύ βασικό είναι και η ίδια η δυναμική της σχέσης να εμπνέει το αίσθημα της εμπιστοσύνης. Η αξιοπιστία και η πίστη είναι τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά που αναζητούν τα υποκείμενα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις και συνδέονται άμεσα με την εμπιστοσύνη. Ο τύπος της ασφαλούς προσκόλλησης περιλαμβάνει, θα μπορούσαμε να πούμε, όλα τα γνωρίσματα που προαναφέρθηκαν, αφού αποτελείται από μία στενή σχέση, όπου ο ένας ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στις επιθυμίες του άλλου, καθώς και είναι άμεσα διαθέσιμος. Κατά τους Shaver και Hazan (οπ. αναφ στο Mikulincer,1998:1209),τα στοιχεία αυτά στελεχώνουν και τον βασικό κορμό των εσωτερικών μοντέλων της προσκόλλησης στα άτομα που έχουν αναπτύξει θετικές εμπειρίες με τον κοινωνικό τους περίγυρο. Έρευνες από τους Brennan και Shaver, Collins και Read, Keelan και Dion και Dion (οπ. αναφ. στο Mikulincer,1998:1210) έχουν υποστηρίξει τη σύνδεση του τύπου της προσκόλλησης με το επίπεδο της εμπιστοσύνης που έχει το άτομο στις διαπροσωπικές του σχέσεις,

τη γενίκευση σε πολλές περιπτώσεις του αισθήματος αυτού και σε άλλες πτυχές της ζωής και τη σταθερότητα των επιπέδων της εμπιστοσύνης στον χρόνο. Ωστόσο, η έννοια της εμπιστοσύνης δύναται να διαφέρει τόσο ως προς τη σημασιολογία της από τα άτομα, όσο και ως προς την αντίληψη των συναισθημάτων που μπορεί να περιλαμβάνει. Για τους λόγους αυτούς η κάθε περίπτωση θα πρέπει να μελετάται εξατομικευμένα.

Οι αναμνήσεις είναι ένας μη αμελητέος παράγοντας στη συζήτηση περί εμπιστοσύνης. Για τα ασφαλή άτομα, όπως αναφέρουν οι Collins και Read (οπ. αναφ. στο Mikulincer,1998:1210), η διαθεσιμότητα της ανάκλησης θετικών εμπειριών υπερτερεί έναντι των αρνητικών περιστατικών, κάτι που δεν συμβαίνει με τα άτομα που έχουν ανασφαλή τύπο δεσμού. Τα θετικά εσωτερικά μοντέλα που έχουν διαμορφωθεί για τους άλλους δίνουν τη δυνατότητα μίας πιο ξεκάθαρης εικόνας των αναμνήσεων, όπου οι φροντιστές ήταν δοτικοί και υπεύθυνοι. Στα ανασφαλή άτομα τα αρνητικά εσωτερικά μοντέλα λειτουργούν αντίστροφα, μπλοκάροντας στην ουσία τις αναμνήσεις, οι οποίες έρχονται κυρίως στην επιφάνεια σαν γεγονότα προδοσίας και παραμέλησης.

Επίσης, ένας δεύτερος παράγοντας που καθορίζει την αξία της εμπιστοσύνης είναι οι προσωπικές φιλοδοξίες του ατόμου, ως προς τις κοινωνικές του συνδιαλλαγές. Οι Collins και Read (οπ. αναφ. Mikulincer,1998:1210-1211) υποστηρίζουν με τη σειρά τους την ύπαρξη επικοινωνίας μεταξύ των τύπων δεσμού και της κατεύθυνσης των προσδοκιών. Σε μία ασφαλή προσκόλληση, οι άνθρωποι έχουν συνηθίσει να αισθάνονται οικειότητα και εγγύτητα με τα πρόσωπα του δεσμού. Για τον λόγο αυτό επιζητούν από τις νέες σχέσεις που θα προκύψουν είτε με φίλους είτε με ερωτικούς συντρόφους, να έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά, ώστε να νιώσουν πως ανταμείβονται από τη συνδιαλλαγή και πως βρίσκονται στο επίκεντρο. Αντίθετα, οι σχέσεις που αναπτύσσουν τα μη ασφαλή άτομα με φροντιστές απόμακρους, οι οποίοι δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες τους, τα εφοδιάζουν με την αίσθηση του ανικανοποίητου και της δυσαρέσκειας, με αποτέλεσμα να αναπτύσσουν άμυνες απέναντι στα άγχη που προκύπτουν και άλλοτε να αναζητούν μανιωδώς την αίσθηση ασφάλειας (αμφιθυμική προσκόλληση) , ενώ άλλοτε να επιλέγουν την αυτονομία (αποφευκτική προσκόλληση).

Το οικογενειακό περιβάλλον λειτουργεί ως πρόδρομος για τη μετέπειτα εικόνα που θα σχηματίσουν τα παιδιά σχετικά με τον κόσμο και τους ανθρώπους γύρω τους. Ανάλογα με τον δεσμό που έχει δημιουργηθεί ως τότε, θα μπορέσουν είτε να εμπιστευτούν είτε να εκδηλώσουν δυσπιστία ως προς τα γεγονότα και τα δρώντα πρόσωπα. Η πρώιμη κοινωνική συμπεριφορά θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την όποια στάση τους απέναντι στην εμπιστοσύνη. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Rotenberg, Fox, Green και Slater (2005:2287-288) σε παιδιά ηλικίας 5-10 ετών φάνηκε μεγάλη συσχέτιση ανάμεσα στην εμπιστοσύνη προς τους γονείς και

την παροχή βοήθειας στους συμμαθητές. Τα παιδιά που λάμβαναν οικειότητα και θαλπωρή από τη μητέρα αλλά και τον πατέρα τους είχαν την τάση να διοχετεύουν αυτά τα συναισθήματα και στις άλλες σχέσεις τους, με αποτέλεσμα να γίνονται με τη σειρά τους δρώντα πρόσωπα και να συμπεριφέρονται με στοργή και αγάπη στους συμμαθητές τους. Επιπλέον από την ίδια έρευνα προέκυψε σύνδεση μεταξύ της παροχής βοήθειας στους φίλους και της εμπιστοσύνης στο πρόσωπο των δασκάλων. Στην ουσία αυτή η συμπεριφορά των παιδιών προς τους συμμαθητές τους μπορεί να κατευθυνόταν τελικά από το κίνητρο για αποδοχή από τον δάσκαλο.

Συγκεκριμένα στην εφηβεία το θέμα της εμπιστοσύνης για τους γονείς γίνεται ολοένα και πιο κρίσιμο, καθώς δεν μπορούν να έχουν πλέον την πλήρη εποπτεία των παιδιών τους, πράγμα το οποίο σε πολλές περιπτώσεις οδηγεί στην υιοθέτηση ριψοκίνδυνων συμπεριφορών από τους νέους. Τόσο η εμπιστοσύνη που δείχνουν προς τα παιδιά τους, όσο και η εμπιστοσύνη των εφήβων προς τους γονείς τους διαμορφώνουν το πλαίσιο δράσης των υποκειμένων μέσα στην αμφίδρομη αυτή σχέση. Ωστόσο, για την οικοδόμηση της εμπιστοσύνης στην κάθε περίπτωση συντρέχουν διαφορετικές λειτουργίες, αφού τα δρώντα πρόσωπα δεν έχουν την ίδια εξουσία και εξάρτηση και βέβαια ούτε κοινές προγενέστερες εμπειρίες σχετικά με το θέμα (Kerr, Stattin and Trost,1999:737-738).

Η γνώση της συμπεριφοράς του εφήβου στο πριν και στο σήμερα μπορεί να αποτελέσει ένα προνόμιο για τους γονείς στην αναζήτηση της αμοιβαιότητας και στην κατάκτηση της εμπιστοσύνης. Για παράδειγμα θα ήταν καλό να γνωρίζουν εάν το παιδί τους είχε εκδηλώσει ποτέ τάσεις παραβίασης των κανόνων. Επίσης να έχουν μία εικόνα για τα συναισθήματα και τις ανησυχίες των νέων, μέσα από τα οποία αναδύονται οι στάσεις και οι αξίες του ατόμου. Επιπλέον η γνώση για τις καθημερινές δραστηριότητες θα έδινε στους γονείς τη δυνατότητα να αντιληφθούν τα πράγματα που ενδιαφέρουν τα παιδιά τους και το κατά πόσο υπεύθυνα είναι προς αυτά που τα αφορούν. Έτσι όσο μεγαλύτερη γνώση και εποπτεία υπήρχε για τα παραπάνω ζητήματα τόσο πιο εύκολα θα έδειχναν και εμπιστοσύνη στους νέους. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε από την έρευνα των Kerr και συν. (1999:749), κυρίως ως προς την παρατήρηση της συμπεριφοράς και των εξωσχολικών δραστηριοτήτων.

Από την άλλη πλευρά οι έφηβοι μπορούν να νιώσουν εμπιστοσύνη για τους γονείς τους, αν οι αλληλεπιδράσεις με εκείνους διακρίνονται από ζεστασιά, υποστήριξη και αξιοπιστία. Η εμπιστοσύνη αυτή θα διοχετευτεί μέσα από τα εσωτερικά μοντέλα, όπως υποστήριξε ο Bowlby (οπ. αναφ. στο Callina ,Johnson, Buckingham and Lerner,2014:871), στις σχέσεις τους και με άλλα πρόσωπα. Έτσι, από τις αναπαραστάσεις που θα δημιουργηθούν για τον κόσμο γύρω τους, οι νέοι θα έχουν τη δυνατότητα να θέσουν συγκεκριμένους στόχους και ελπίδες για το μέλλον τους. Η υποστηρικτική σχέση με τους γονείς θα τους κάνει να αποκτήσουν

αυτοπεποίθηση και να πιστέψουν πραγματικά πως ότι θελήσουν θα μπορέσει να επιτευχθεί.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η σπουδαιότητα της μεταστροφής των κοινωνικών τους ικανοτήτων στην όλη διαδικασία της πραγμάτωσης της εμπιστοσύνης. Σύμφωνα με τους Martin και συν. (οπ. αναφ. στο Van den Bos Westenberg, Van Dijk and Crone,2010:90), ενώ μέχρι την παιδική ηλικία οι ικανότητες αυτές ήταν προσαρμοσμένες στο να προωθούν τον ανταγωνισμό και την ατομικότητα, στην εφηβεία αλλάζουν πορεία και πλέον στοχεύουν στην κοινωνικοποίηση και την καλύτερη γνώση του εαυτού, του άλλου και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η εμπιστοσύνη και η αμοιβαιότητα είναι τα θεμέλια αυτής της πρώτης κοινωνικής συνδιαλλαγής, πάνω στα οποία χτίζονται οι σχέσεις. Στην έρευνα των Fett, Schergill, Gromann, Dumontheil, Blakemore, Yakub και Krabbendam (2014:181) σε νέους ηλικίας 13-18 ετών παρατηρήθηκε να υπάρχει μεγάλη συσχέτιση μεταξύ της εικόνας του άλλου και της κοινωνικής εξέλιξης του ατόμου. Σε μία δυάδα, εάν ο ένας είχε αποβάλλει κάθε στοιχείο εγωκεντρισμού και ήταν συνεργάσιμος, τότε και ο άλλος εκδήλωνε υψηλά επίπεδα συμμετοχικότητας στην αλληλεπίδραση. Ταυτόχρονα, στην περίπτωση αυτή, εμφανίστηκε μείωση της πιθανότητας υιοθέτησης άδικων συμπεριφορών και σταθερότητα του επιπέδου της εμπιστοσύνης.

Η κοινωνική εμπιστοσύνη, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε πως δρα ως φίλτρο των κοινωνικών συνδιαλλαγών του ατόμου και διαμορφώνει τη στάση του απέναντι σε ολόκληρη την ανθρωπότητα. Συγκεκριμένα, η πρώιμη εφηβεία είναι η περίοδος που τελούνται οι πρώτες αυτές συνδιαλλαγές μέσα από τις φιλίες με τους συνομηλικούς. Η επαφή με εκείνους σηματοδοτεί και την είσοδο του ατόμου στον κοινωνικό κόσμο. Η διαπροσωπική εμπιστοσύνη με τους φίλους και η επικοινωνία με οικεία πρόσωπα θα διαπλάσει τις πεποιθήσεις των νέων για την ευρύτερη κοινωνική τους εμπιστοσύνη (Flanagan and Stout,2010:750). Η δυνατότητα των εφήβων να μιλήσουν στους φίλους τους για προβλήματα που τους απασχολούν και να πάρουν συμβουλές, χωρίς να δεχθούν κριτική, θα τους βοηθήσει στο να μπορέσουν να εκμυστηρεύονται πράγματα για τη ζωή τους, να νιώσουν αποδοχή και ασφάλεια. Αντίθετα, η αποκάλυψη ενός μυστικού και η συζήτηση για εκείνους εν αγνοία τους θεωρούνται σημάδια προδοσίας σε μία φίλια και άρα κλονίζουν την εμπιστοσύνη τους (Rawlins and Holl, 1987:353-355). Τέλος και ο σχολικός θεσμός λειτουργεί επίσης ως πρόδρομος της κοινωνικής εμπιστοσύνης, αφού μέσα από αυτόν τα παιδιά θα αισθανθούν πως ανήκουν σε ένα σύνολο. Ακόμη θα μάθουν να σέβονται και να εμπιστεύονται τα άτομα που είναι σε πιο υψηλή ιεραρχία και θα αντιληφθούν το νόημα της αλληλεγγύης και της δημοκρατίας (Flanagan and Stout,2010:751).

Κατά την Mitchell (1990:847), τα άτομα που εκδηλώνουν έλλειψη εμπιστοσύνης στις σχέσεις τους, συνήθως διακρίνονται από μειωμένη αυτοπεποίθηση, ανασφάλεια, χαμηλή δημοτικότητα και μοναχικότητα. Η ανάπτυξη της διαπροσωπικής εμπιστοσύνης, όπως είδαμε και στο πρώτο στάδιο της ψυχοκοινωνικής θεωρίας του Erikson, αποτελεί πρόδρομο της μετέπειτα εξέλιξης του ανθρώπου, καθώς σε κάθε στάδιο θα πρέπει να λύνεται η κρίση που προκύπτει για να μπορέσει να γίνει η μετάβαση στο επόμενο. Η έλλειψη εμπιστοσύνης μπορεί να οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες. Συνήθως έχει να κάνει με κάποιο τραυματικό επεισόδιο που σημάδεψε το παιδί ή με μία γενικότερη προβληματική κατάσταση που επικρατούσε. Για να μπορέσει να λυθεί η κρίση αυτή και να ξεφύγει κανείς από τη δυσπιστία, αρκεί να αναλογιστεί τα αρνητικά χαρακτηριστικά που φέρει εκείνη μαζί της. Αρχικά με τη δυσπιστία η ψυχοκοινωνική ικανότητα του ατόμου μειώνεται, με αποτέλεσμα να αισθάνεται απομονωμένος και προδομένος, με την αίσθηση της απόρριψης να τον κατακλύζει. Επίσης αφού δεν έχει μάθει να εμπιστεύεται τους άλλους δυσκολεύεται στο να εμπιστευτεί και τον ίδιο του τον εαυτό και έτσι χάνει τόσο την αυτοπεποίθηση όσο και την αυτοεκτίμησή του. Ένα τρίτο στοιχείο είναι η κατάρρευση της ψυχικής του υγείας, καθώς δεν εξωτερικεύει τα αρνητικά του συναισθήματα και βρίσκεται μόνος, αντιμέτωπος με τα προβλήματά του. Τέλος, δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στην εκάστοτε ομάδα και συνήθως επιλέγει την αποξένωση.

Το αίσθημα της εμπιστοσύνης μπορεί να αναπτυχθεί μέσα από τη συνεργασία του νέου με κάποιον ειδικό, όπως τον σχολικό σύμβουλο. Αν το άτομο ή ο έφηβος, στην προκειμένη φάση, καταφέρει να αφοσιωθεί σε μία σχέση, η αυτό-αποκάλυψη του και το αμοιβαίο μοίρασμα στοιχείων του εαυτού θα ενθαρρύνουν την εμπιστοσύνη και την αίσθηση της αξιοπρέπειας. Η αυτοπεποίθηση επίσης θα ενισχύσει τους δύο αυτούς παράγοντες, ώστε ο νέος, με την παρατήρηση και τον αυτοέλεγχο, να μπορέσει τελικά να αντιληφτεί πότε θα πρέπει να είναι δύσπιστος απέναντι σε μία κατάσταση και πότε όχι. Συνήθως η εμπιστοσύνη θα αναζητηθεί σε άτομα από το οικείο περιβάλλον. Τα επιθυμητά χαρακτηριστικά μιας τέτοιας σχέσης είναι η σταθερότητα, η αφοσίωση και η επίδειξη των καλύτερων στοιχείων των υποκειμένων. Επίσης είναι πολύ πιθανό σχέσεις εμπιστοσύνης να προκύψουν και στον εργασιακό χώρο. Τέλος, ακόμη και ανυπόφορες συμπεριφορές, που μπορεί να προβάλλουν το άτομο ως αναξιόπιστο, δύναται να αλλάξουν με την βοήθεια της θεραπείας (Mitchell,1990:848).

3.3 Η αποξένωση στην εφηβεία

Η εφηβική περίοδος, όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενα κεφάλαια, χαρακτηρίζεται από αναδιαμορφωτικές 'κρίσεις' σε βιολογικό, συναισθηματικό, γνωστικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι έφηβοι ενίοτε αισθάνονται αποκομμένοι από το περιβάλλον αλλά και από τον ίδιο τους τον εαυτό. Στις περισσότερες περιπτώσεις

δρουν σαν να είναι απλοί παρατηρητές των γεγονότων που βιώνουν και όχι σαν δράστες των πράξεών τους. Με άλλα λόγια, συχνά θεωρούν πως δεν μπορούν να μετέχουν στην οικοδόμηση αυτού του νέου και άγνωστου κόσμου που ξεδιπλώνεται μπροστά τους, με αποτέλεσμα να οδηγούνται στην αποξένωση. Το γεγονός που κάνει όλο και πιο δελεαστική την ιδέα της απομόνωσης και της φυγής είναι το αίσθημα του ανικανοποίητου, το οποίο «τρέφεται» από την απώλεια της παιδικότητας και την αναζήτηση του νέου ρόλου που καλούνται να αναλάβουν (Cobb,1995:537).

Οι νέες εμπειρίες που φέρει μαζί του το στάδιο αυτό είναι άγνωστες για τα άτομα και δύσκολες ως προς τη διαχείρισή τους. Σε μερικές περιπτώσεις η εγκατάλειψη της παιδικότητας συνοδεύεται από κρίσεις θυμού, άγχους και θλίψης. Ακόμη στην προσπάθειά τους να ορίσουν νέες αξίες και στόχους, οι νέοι απομακρύνονται όλο και περισσότερο από την οικογένειά τους και από τα ως τότε «πιστεύω» και «θέλω» τους. Πρόκειται για μία τεράστια και ριζική αλλαγή, η οποία τους αναγκάζει να οριστούν ως ενήλικες, χωρίς όμως να έχουν στην πραγματικότητα τα ίδια πλεονεκτήματα με εκείνους. Είναι σαν να εγκαταλείπουν ένα κομμάτι του εαυτού τους, για την απώλεια του οποίου πρέπει να θρηνήσουν και ταυτόχρονα να πρέπει η θέση αυτή να αντικατασταθεί από κάτι μη οικείο και ξένο. Μία τέτοια ενέργεια άλλοτε καταλήγει σε κρίσεις θυμού και άλλοτε στην άμυνα (Cobb,1995:538).

Εκτός όμως από την ατομική της διάσταση, η αποξένωση έχει αντίκτυπο και στην κοινωνία. Μπορεί να αποτελεί ένα προσωπικό φαινόμενο, όμως το φαινόμενο αυτό δεν παραμένει εσωτερικευμένο. Με τη βοήθεια της γλώσσας και της επικοινωνίας εξωτερικεύεται, διαδίδεται και επηρεάζει επίσης τον κοινωνικό περίγυρο. Η κάθε κρίση αποξένωσης που προκύπτει, λοιπόν, εξετάζεται από την κοινωνία, όχι μόνο ως προς το άτομο, αλλά και ως προς την κατάσταση, στα πλαίσια της οποίας εκδηλώθηκε. Ο σχολικός χώρος, για παράδειγμα, είναι ένα πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνονται αρκετά συχνά τέτοιου είδους συμπεριφορές. Η κατάθλιψη, οι τάσεις αυτοκτονίας, η χρήση ουσιών και άλλες παρόμοιες συμπεριφορές συνδέονται εν μέρει με τον σχολικό αποκλεισμό και τη σχολική αποτυχία. Σύμφωνα με τον Alschuler (οπ. αναφ. στο Calabrese and Schumer,1986:676), τα γεγονότα που είναι υπεύθυνα για αυτή την έκβαση και σχετίζονται με τη σχολική κοινότητα είναι: 1) η αδυναμία της τελευταίας να προάγει το αίσθημα της ευθύνης στους μαθητές της, 2) η έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών και της κοινωνίας των ενηλίκων, ώστε να μπορέσει να γίνει μία πρώτη επαφή και σύνδεση, 3) η έλλειψη εκπαιδευτικών προγραμμάτων που να προλαμβάνουν τη μαθητική αποξένωση και τέλος, 4) η αδυναμία λήψης αποφάσεων από τους εφήβους. Στην έρευνα των Calabrese και Schumer (1986:685) υποστηρίζεται πως με την ανάπτυξη των κοινωνικών ικανοτήτων και τη συμμετοχή στις κοινωνικές υπηρεσίες υπάρχει η δυνατότητα μείωσης των όποιων επιπέδων αποξένωσης έχουν δημιουργηθεί. Επιπροσθέτως η συνεργασία με ενήλικες θα συνεισφέρει ακόμα περισσότερο στην ενίσχυση της

αυτοπεποίθησης και της σιγουριάς στους νέους. Έτσι, μέσα από την επικείμενη συναναστροφή των μαθητών με τους καθηγητές τους, σε πρώτο επίπεδο, θα είναι δυνατό να προβλεφθούν παραβατικές συμπεριφορές και ψυχολογικές αστάθειες.

Ωστόσο, τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Το οικογενειακό περιβάλλον, εάν δεν είναι σε θέση να αναλάβει τις ευθύνες του και να λειτουργήσει υποστηρικτικά σε όλη αυτή την προσπάθεια του εφήβου για να βρει τον εαυτό του είτε μέσω της επικοινωνίας με τον ίδιο είτε έμμεσα μέσα από το σχολείο και τους φίλους, υποβοηθά σε μεγάλο βαθμό την ενίσχυση του αισθήματος της αποξένωσης. Και σε αυτή την περίπτωση τα εσωτερικά μοντέλα της προσκόλλησης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, καθώς, όπως υποστήριξε και ο Bowlby (οπ. αναφ. στο Simons, Paternite and Shore, 2001:183), η πρώτη σχέση μητέρας-βρέφους είναι εκείνη που θα διαμορφώσει τελικά μία θετική ή αρνητική εικόνα για τις εμπειρίες μας με τους άλλους αλλά και για τον ίδιο μας τον εαυτό. Αν δεν υπάρχει ασφάλεια στον δεσμό, το άτομο κινδυνεύει να υιοθετήσει αντικοινωνική συμπεριφορά, αφού, σύμφωνα με τον Greenberg (οπ. αναφ. στο Simons et. al., 2001:184), καταπνίγεται με αισθήματα θυμού, δυσπιστίας και ανασφάλειας. Η αρνητική θέαση που δίνουν τα εσωτερικά μοντέλα στις προθέσεις των άλλων κάνουν τους νέους όλο και πιο απόμακρους, με αποτέλεσμα να επιθυμούν την εγκατάλειψη της οικογενειακής εστίας και την ανεξαρτησία τους.

Το προφίλ των ατόμων που επιλέγουν την απομάκρυνση από την οικογενειακή εστία είτε λόγω παραμέλησης είτε λόγω γενικότερων συνθηκών κακομεταχείρισης, παρουσιάζει συνήθως τα εξής χαρακτηριστικά: χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση, έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων, ανασφάλεια, άγχος και αδυναμία ελέγχου καταστάσεων. Η εγκατάλειψη της κατοικίας δεν αποτελεί λύση στο πρόβλημα, αντίθετα, φανερώνει την αδυναμία του υποκειμένου να ανταπεξέλθει στα γεγονότα. Η ώθηση δίνεται από τα οικεία πρόσωπα, τα οποία ως τότε προσέφεραν μόνο αρνητικές εμπειρίες και διαθέσεις στο άτομο που τρέπεται προς φυγή. Η ζωή στο σπίτι θεωρείται χαοτική και τα προβλήματα δεν περιορίζονται σε ένα μικρό χρονικό διάστημα, αλλά έχουν διάρκεια στον χρόνο. Ειδικότερα για τους νέους, από την έρευνα του Farber (οπ. αναφ. στο Cobb, 1995:542) αναδείχθηκε πως ένα μεγάλο ποσοστό, της τάξεως του 78%, που τρέπεται σε φυγή, έχει δεχθεί ταυτόχρονα και φυσική κακομεταχείριση.

Η σεξουαλική κακομεταχείριση, ήδη από τα χρόνια της προ-εφηβείας, όπου κάνει συχνά την εμφάνιση της, αποτελεί επίσης έναν παράγοντα που ωθεί τους νέους να τραπούν σε φυγή. Κατά τον Finkelhor (οπ. αναφ. στο Cobb, 1995:545) υπάρχουν δύο τύποι οικογένειας που έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν στο εσωτερικό τους τέτοια χαρακτηριστικά. Η μία είναι εκείνη που δεν εκδηλώνει κανένα ενδιαφέρον και ούτε επιβλέπει τις εξωτερικές δραστηριότητες του παιδιού και η άλλη είναι εκείνη που μετρά ήδη στο ενεργητικό της περιστατικά σωματικής

και λεκτικής βίας. Τα περισσότερα θύματα είναι κοπέλες και συνήθως οι κόρες της οικογένειας, οι οποίες κακομεταχειρίζονται είτε από τον ίδιο τον πατέρα ή πατριό είτε από κάποιο άλλο συγγενικό πρόσωπο. Συχνό φαινόμενο αποτελεί η απόκρυψη της κακομεταχείρισης από τα θύματα, διότι νιώθουν εν μέρει υπεύθυνα και θέλουν να αποφύγουν μία ενδεχόμενη διαταραχή της ισορροπίας των σχέσεων. Η υιοθέτηση αυτής της συμπεριφοράς μπορεί να οδηγήσει σε κατάθλιψη, δυσπιστία απέναντι στον εαυτό και τους άλλους, ντροπή και απομόνωση (Cobb,1995:545-550).

Εκτός βέβαια από τους ψυχολογικούς παράγοντες και οι κοινωνικοί είναι σε θέση να προάγουν το αίσθημα της αποξένωσης στους νέους και όχι μόνο. Στην πρώιμη εφηβεία ο χρόνος που οι έφηβοι περνάνε εκτός σπιτιού αυξάνεται ραγδαία, ενώ ταυτόχρονα αυξάνεται και η επαφή με τους φίλους. Τα παιδιά έχουν πλέον την ικανότητα να δικτυωθούν πέρα από το οικογενειακό πλαίσιο, κάτι που δεν είναι καθόλου ευχάριστο για τους γονείς, οι οποίοι αντιλαμβάνονται πως χάνουν τη δύναμη του ελέγχου τους, αναφορικά με τις δραστηριότητες και τις αποφάσεις των νέων. Έτσι ξεκινάει ένα έντονο ενδιαφέρον, από πλευράς της οικογένειας για τα άτομα με τα οποία συναναστρέφονται οι έφηβοι, το κοινωνικό τους status, τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και γενικότερα τα στοιχεία του χαρακτήρα τους. Αν κάποιο άτομο δεν ταιριάζει με τις δικές τους αξίες ή επιδιώξεις θα προσπαθήσουν να το απομακρύνουν από τη ζωή του παιδιού τους με τη χρήση αρνητικού σχολιασμού ή επιτακτικότητας, πρακτικές που θα καταλήξουν σε σύγκρουση (Newman and Newman,1976:266-267).

Για παρόμοιους λόγους αλλά και για τα δεδομένα της ηλικίας, οι νέοι θα επιλέξουν να ενσωματωθούν σε μία ομάδα με άτομα που ταιριάζουν, τους καταλαβαίνουν και αισθάνονται άνετα μαζί τους. Θα απομακρυνθούν αρκετά από το οικογενειακό πλαίσιο και θα διαμορφώσουν μία νέα κοινωνική ταυτότητα. Μέσα από το γκρουπ θα αναζητήσουν τη θέση τους στην κοινωνία, τις αρμοδιότητες τους αλλά και τα «θέλω» τους, ώστε να αυτό-προσδιοριστούν.

Όλη αυτή η διαδικασία μπορεί να λειτουργήσει τόσο θετικά όσο και αρνητικά, ως προς το αίσθημα της αποξένωσης. Η θετική της πλευρά έγκειται στο γεγονός της αποδοχής του ατόμου, της ενίσχυσης των κοινωνικών του ικανοτήτων και της ενίσχυσης του αισθήματος του «συνανήκειν». Τα παραπάνω αποτελούν εφόδια και ενθαρρύνουν τον έφηβο στην αναζήτηση της αλληλεπίδρασης και της συντροφικότητας (Newman and Newman,1976:267-268). Από την άλλη πλευρά υπάρχουν πολλές πιθανότητες ενίσχυσης της αποξένωσης, εάν το άτομο νιώσει άβολα ή μη αποδεκτό από τη συμμετοχή του στην ομάδα. Ένας λόγος που μπορεί να συμβεί αυτό είναι εάν οι ίδιοι οι γονείς του άσκησαν πίεση στο να επιλέξει συγκεκριμένες φιλίες, οι οποίες ταίριαζαν στους ίδιους αλλά όχι σε εκείνον. Στην περίπτωση αυτή το παιδί θα βιώσει την απόλυτη μοναξιά, αφού δεν θα συμβαδίζει ούτε με τα θέλω της οικογένειας, αλλά ούτε και με εκείνα της παρέας. Επιπλέον

μπορεί να υπάρχει η θέληση από τη μεριά του ατόμου να ενσωματωθεί στα νέα δεδομένα, όμως το σύνολο να μην είναι δεκτικό, λόγω των εξωτερικών χαρακτηριστικών του προσώπου, της δημοτικότητάς του κτλ. Και εδώ τα κοινωνικά πρότυπα θα δράσουν καταλυτικά στις ψυχολογικές διεργασίες του ατόμου, που θα το απομακρύνουν από το σύνολο. Τέλος, η αποξένωση μπορεί να επέλθει επίσης μέσα από μία αέναη προσπάθεια ενσωμάτωσης των προτύπων της ομάδας στην ατομική του ταυτότητα ή στην εικόνα του εαυτού, τα οποία όμως ταυτόχρονα να έρχονται σε αντιδιαστολή με τις προσωπικές του πεποιθήσεις. Ο έφηβος, από την διαδικασία αυτή, θα βιώσει μεγάλη ένταση και εσωτερικές συγκρούσεις, που θα τον οδηγήσουν στην αντίληψη για ανικανότητα σύνδεσης με κοινωνικές ομάδες και στην αποξένωση από στενές διαπροσωπικές σχέσεις (Newman and Newman, 1976:268-269).

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως, για να μπορέσει τελικά το υποκείμενο να διατηρήσει μία καλή σχέση με το οικογενειακό και με το κοινωνικό του περιβάλλον, ώστε να μην επιλέξει την αποξένωση, θα πρέπει τόσο οι γονείς και οι εμπειρίες με εκείνους να του έχουν δημιουργήσει, από νωρίς, θετικές εσωτερικές διεργασίες, οι οποίες θα προωθούν την επικοινωνία και την εμπιστοσύνη, όσο και οι φίλοι να ενισχύουν τις δύο αυτές παραμέτρους με τη συντροφικότητα και την υποστήριξή τους.

5.4 Συζήτηση

Η ποιότητα της επικοινωνίας, η αμοιβαία εμπιστοσύνη και η αποξένωση σε μία σχέση έχουν ιδιαίτερη αξία, καθώς απαρτίζουν τη γνωστική και τη συναισθηματική διάσταση του εκάστοτε συναισθηματικού δεσμού. Η επικοινωνία, όπως διαμορφώνεται μέσα στα χρόνια, αποτελεί το πρώτο βήμα στη δόμηση μίας σχέσης προσκόλλησης. Ήδη από τη βρεφική ηλικία, με τον θηλασμό, η μητέρα και το μωρό κατορθώνουν να επικοινωνήσουν και να αναπτύξουν έναν ισχυρό δεσμό. Με τη λεκτική επικοινωνία η συνδιαλλαγή και η κοινωνική ανταλλαγή του ατόμου με το περιβάλλον του κορυφώνονται και σχηματοποιούνται, έτσι ώστε να εξυπηρετούν τις ανάγκες που προκύπτουν και να δίνουν τη δυνατότητα για πλήρη έκφραση. Στην περίοδο της εφηβείας βασικοί παράγοντες, ώστε να μην υπάρξουν προβλήματα στην επικοινωνία μεταξύ γονέων και παιδιών, λόγω του χάσματος της ηλικίας, είναι η σωστή διαχείριση των συγκρούσεων, από πλευράς των γονιών και ο μετριασμός της εγγύτητας στο σημείο που και το παιδί να νιώθει ελεύθερο. Αν η οικογένεια αντιληφθεί την αλλαγή που τελείται στην ψυχοσύνθεση του νέου ως μία ευκαιρία για αναδιοργάνωση της σχέσης με εκείνον και ενθάρρυνσης των νέων του αναγκών, τότε η πρόσληψη της επικοινωνίας και από τις δύο πλευρές θα είναι θετικά φορτισμένη, με αποτέλεσμα να προάγεται σε γενικότερο επίπεδο ο συναισθηματικός δεσμός. Με τους φίλους τα πράγματα διαφέρουν, αφού ο έφηβος έχοντας κοινές παραδοχές και βιώματα με τους συνομηλίκους του, μπορεί εύκολα

να επικοινωνήσει μαζί τους, να νιώσει ασφάλεια και να ανοιχτεί για θέματα και δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Το φύλο αλλά και η ηλικία λειτουργούν διαφορετικά στην κάθε κατάσταση συνδιαλλαγής και διαμορφώνουν ανάλογα την εκάστοτε σχέση επικοινωνίας.

Στην εμπιστοσύνη επικρατούν περίπου τα ίδια μοτίβα. Και σε αυτή την περίπτωση από την οικογένεια και συγκεκριμένα από το πρόσωπο της μητέρας δίνεται η ώθηση για εμπιστοσύνη ή δυσπιστία απέναντι στο ευρύτερο περιβάλλον. Η εμπιστοσύνη διαπλάθεται από τα βιώματα της καθημερινότητας και ανάλογα με τις θετικές ή αρνητικές πτυχές των ανθρώπων σε άλλες περιπτώσεις κατακτάται και σε άλλες απορρίπτεται. Στην εφηβεία υπάρχει η ανάγκη και από την πλευρά της οικογένειας αλλά και από εκείνη των νέων να αισθανθούν εμπιστοσύνη ο ένας για τον άλλο. Οι γονείς, με το να είναι κοντά στα παιδιά τους και να τα επιβλέπουν σε λογικά βέβαια πλαίσια, έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν πτυχές της καθημερινότητάς του και έτσι να τα εμπιστεύονται ευκολότερα. Από την άλλη πλευρά οι νέοι, με την απομάκρυνσή τους από την οικογενειακή εστία, να μην θέλουν την αυτονομία τους, όμως αναμένουν και επιζητούν να διατηρηθεί η στοργική σχέση φροντίδας με τους γονείς, έτσι ώστε να μη χαθεί και η εμπιστοσύνη. Βέβαια, εκτός από το οικογενειακό πλαίσιο και το κοινωνικό περιβάλλον παίζει μεγάλο ρόλο στη δόμηση της εμπιστοσύνης. Ειδικότερα στις φιλίες τους οι έφηβοι γίνονται εύκολα δύσπιστοι, αν αισθανθούν ότι προδίδονται ή σχολιάζονται εν αγνοία τους. Μέσα από το σχολείο και από άλλους φορείς μπορεί να καλλιεργηθεί το αίσθημα της εμπιστοσύνης ακόμη και σε άτομα που δεν είχαν τα κατάλληλα οικογενειακά πρότυπα, ώστε να το προάγουν.

Κλείνοντας η αποξένωση και το έντονο αίσθημα του θυμού που μπορεί να προκύψει στον νέο είτε για το οικογενειακό του περιβάλλον είτε για το φιλικό του περιβάλλον, αποτελούν άμεσες συνέπειες των εμπειριών του με τα πρόσωπα προσκόλλησης και των τύπων του δεσμού που είχε με εκείνα. Συνήθως άτομα που έχουν δεχθεί λεκτική ή σωματική κακομεταχείριση, ειδικότερα στην εφηβική ηλικία, τρέπονται σε φυγή και προτιμούν την απομόνωση. Οι φιλίες τους με δυσκολία ευδοκιμούν, ενώ η προσαρμοστικότητα τους είναι σε αρκετά χαμηλά επίπεδα είτε εξαιτίας των ίδιων είτε λόγω της στάσης του συνόλου απέναντί τους. Τα άτομα αυτά διακρίνονται από έλλειψη κοινωνικών ικανοτήτων, χαμηλή αυτοεκτίμηση-αυτοπεποίθηση και χαμηλή δημοτικότητα. Τέλος, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι προσκολλήσεις τους με άλλα άτομα είναι ανασφαλείς.

4. Μεθοδολογία

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύονται οι στόχοι της έρευνας, μέσα από τα ερευνητικά ερωτήματα και τις υποθέσεις που θέσαμε, όπως επίσης αναφέρονται πληροφορίες για το δείγμα, τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν, τη διαδικασία συλλογής των δεδομένων και την στατιστική τους ανάλυση.

4.1 Στόχοι, ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις της έρευνας

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να διερευνήσει την πιθανή επιρροή του συναισθηματικού δεσμού στις φιλικές σχέσεις των εφήβων. Συγκεκριμένα, βασικός της σκοπός είναι να καθοριστεί η ποιότητα του δεσμού με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους, ώστε να γίνει αντιληπτό αν υπάρχει επίδραση των πρώτων σχέσεων του παιδιού στις μετέπειτα φιλίες του στην εφηβεία. Όσον αφορά την ποιότητα του δεσμού, αρχικά θέλουμε να μελετήσουμε τον τύπο του δεσμού (ασφαλής-ανασφαλής) που έχει διαμορφώσει ο έφηβος με τα πρόσωπα που προαναφέρθηκαν και στη συνέχεια να δούμε εάν ο τύπος του συναισθηματικού δεσμού σχετίζεται με την ποιότητα της φιλίας

Οι βασικοί στόχοι της μελέτης μας επικεντρώνονται στην αναζήτηση των τρόπων με τους οποίους, ίσως, ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς σχετίζεται με τον συναισθηματικό δεσμό με τους φίλους. Επιπλέον, εξετάζεται εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους αντίστοιχα μπορεί να προβλέψει την ποιότητα φιλίας στην εφηβεία. Τέλος, ως ανεξάρτητες μεταβλητές θεωρήθηκαν η φιλία (σχολική τάξη) και το φύλο των εφήβων.

Πιο συγκεκριμένα, για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας θέσαμε τις παρακάτω ερευνητικές υποθέσεις:

- 1: Υποθέτουμε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, αναφορικά με τους διαφορετικούς δεσμούς προσκόλλησης που μελετώνται (μητέρας, πατέρα, φίλων).
- 2: Υποθέτουμε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των ηλικιακών ομάδων, αναφορικά με τους διαφορετικούς δεσμούς προσκόλλησης που μελετώνται (μητέρας, πατέρα, φίλων).

- 3: Υποθέτουμε ότι στο δείγμα μας θα βρεθούν ομοιότητες μεταξύ των τύπων δεσμού προσκόλλησης που μελετώνται (μητέρας, πατέρα, φίλων).
- 4: Υποθέτουμε ότι οι δεσμοί προσκόλλησης (μητέρας, πατέρα, φίλων) θα συσχετίζονται μεταξύ τους, αλλά και με την ποιότητα της φιλίας.
- 5: Υποθέτουμε ότι η ηλικία (σχολική τάξη) επιδρά στην ποιότητας της φιλίας.
- 6: Υποθέτουμε ότι το φύλο επιδρά στην ποιότητας της φιλίας.
- 7: Υποθέτουμε ότι υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των δεσμών προσκόλλησης (μητέρας-πατέρα-φίλων) και της ποιότητας της φιλίας.
- 8: Υποθέτουμε ότι υπάρχει διαφορά στην ποιότητα της φιλίας μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών.
- 9: Υποθέτουμε ότι υπάρχει διαφορά στις υποκλίμακες ελέγχου ποιότητας της φιλίας (φροντίδα-αναγνώριση, επίλυση συγκρούσεων, σύγκρουση-προδοσία, βοήθεια-καθοδήγηση, παρέα- επανασύνδεση, οικεία ανταλλαγή) μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών.
- 10: Υποθέτουμε ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των υποκλιμάκων ελέγχου του συναισθηματικού δεσμού (εμπιστοσύνη, επικοινωνία, αποξένωση) και της ποιότητας της φιλίας.
- 11: Υποθέτουμε ότι ο συναισθηματικός δεσμός μπορεί να προβλέψει την ποιότητα της φιλίας των εφήβων.

4.2 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η διαδικασία συλλογής δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη διανομή ερωτηματολογίων, όπου τελέστηκε κατά τον μήνα Μάιο του σχολικού έτους 2016-2017. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε μέσα στη σχολική αίθουσα (ομαδική χορήγηση), με τη σύμφωνη γνώμη του διευθυντή και των καθηγητών του σχολείου, όπου σε προηγούμενη συνάντηση είχαν ενημερωθεί για την ταυτότητα της ερευνήτριας και τον σκοπό της έρευνας.

Το θέμα του απορρήτου και της ανωνυμίας αναγραφόταν στο ενημερωτικό σημείωμα της πρώτης σελίδας των ερωτηματολογίων (βλ. Παράρτημα Ι, σελ.134). Επίσης κατά τη διαδικασία διανομής, η ερευνήτρια τόνιζε και πάλι την εχεμύθεια, ώστε οι μαθητές να νιώσουν πλήρη ασφάλεια και να μη διστάσουν να απαντήσουν με ειλικρίνεια στις ερωτήσεις.

Ο χρόνος συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν περίπου 30 λεπτά. Οι διευκρινίσεις που δόθηκαν από την ερευνήτρια ήταν κοινές προς όλα τα υποκείμενα. Σημαντικό ήταν να σκεφτούν για την κάθε πρόταση προσεκτικά και να μη δώσουν απαντήσεις στην τύχη. Ακόμη, καθώς υπήρχαν αρνητικά κατευθυνόμενες ερωτήσεις, η ερευνήτρια ζήτησε την προσοχή των μαθητών και εξήγησε τις διαβαθμίσεις της 5-βάθμιας κλίμακας Likert που χρησιμοποιήθηκε, οι οποίες βέβαια ήταν και έντυπα διατυπωμένες. Τονίζοταν ακόμη στο έντυπο, αλλά και από την ίδια πως δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις και ότι η συμμετοχή των παιδιών ήταν προαιρετική. Επιπλέον, αν κάποιος δεν ήθελε να συνεχίσει να συμμετέχει στην έρευνα, μπορούσε να διακόψει ανά πάσα ώρα ή και να μην συμπληρώσει καθόλου κάποια ερώτηση, αν τον έφερνε σε δύσκολη θέση.

Για τη συμμετοχή των εφήβων δεν δόθηκε κάποια χρηματική ή άλλη ανταμοιβή, παρά μόνο προφορικές ευχαριστίες για τον χρόνο που διέθεταν. Σε κάθε περίπτωση, τόσο οι μαθητές όσο και οι γονείς είχαν ενημερωθεί από νωρίς μέσω επιστολών (βλ. Παράρτημα Ι, σελ.134), οι οποίες είχαν δοθεί από τους υπεύθυνους διδάσκοντες προς τους γονείς, ώστε να δώσουν την συγκατάθεση τους για την συμμετοχή των παιδιών τους, όντας ανήλικα. Στην επιστολή αυτή δίνονταν στοιχεία για την ταυτότητα του ερευνητή και του υπεύθυνου διδάσκοντα, για το περιεχόμενο και τις προσδοκίες της έρευνας, για τον τρόπο και τον χρόνο διεξαγωγής της και φυσικά για την ανωνυμία και την προαιρετική συμμετοχή των παιδιών.

Η διανομή των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε σε Γυμνάσιο αστικής περιοχής του δήμου Ηρακλείου. Συγκεκριμένα, οι καθηγητές επέτρεψαν στην ερευνήτρια να απασχολήσει τους μαθητές του κάθε τμήματος για 5-10 λεπτά, δηλαδή, όσο ήταν απαραίτητο για να διανεμίσει τα ερωτηματολόγια, δίνοντας παράλληλα τις απαραίτητες διευκρινήσεις και επεξηγήσεις σε τυχόν απορίες. Στη διάρκεια αυτού του χρονικού διαστήματος, η ερευνήτρια έκανε την απαιτούμενη συνεννόηση με τους μαθητές και τους καθηγητές για τον ακριβή τόπο, τρόπο και χρόνο, όπου θα έπαιρνε πίσω τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια. Συνήθως, επειδή οι διδάσκοντες δεν ήθελαν να διακόψουν την διδασκαλία τους, άφηναν το χρονικό περιθώριο των 30 λεπτών στο τέλος του μαθήματος και οι ίδιοι συγκέντρωναν τα ερωτηματολόγια και τα παρέδιδαν αμέσως στην ερευνήτρια. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, ο πρόεδρος του τμήματος ή κάποιος άλλος μαθητής ανέλαβε αυτή την αρμοδιότητα. Η ερευνήτρια χρειάστηκε να επισκεφτεί το σχολείο δύο συνεχόμενες μέρες για να ολοκληρώσει τη συλλογή του δείγματος, ωστόσο αν κάποιο ερωτηματολόγιο της επιστρεφόταν εκ των υστέρων, δεν το λάμβανε υπόψη της στο δείγμα, καθώς ίσως είχε συμπληρωθεί εκτός του σχολικού χώρου και μπορεί το παιδί να είχε επηρεαστεί από τρίτα πρόσωπα, ως προς τις απαντήσεις του. Μετά τη συλλογή, οι απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν και αναλύθηκαν με τη χρήση του προγράμματος SPSS (Statistical Package for Social Sciences, version 21.0).

4.3 Δείγμα - Δημογραφικά χαρακτηριστικά του ερευνώμενου πληθυσμού

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας δόθηκαν, σε πρώτο επίπεδο, συνολικά 240 επιστολές ενημέρωσης από την ερευνήτρια στο σχολείο και από τους διδάσκοντες στους γονείς των μαθητών. Οι 120 απευθύνονταν σε γονείς μαθητών της Α΄ Γυμνασίου και οι υπόλοιπες 120 σε γονείς μαθητών Γ΄ Γυμνασίου. Οι τάξεις αυτές επιλέχθηκαν, ώστε να φανεί η αναπτυξιακή προοπτική, ενώ δεν επιλέχθηκε το Λύκειο, διότι το δεύτερο ερωτηματολόγιο που ενδιέφερε την ερευνήτρια (Σύντομη Έκδοση του Αναθεωρημένου Ερωτηματολογίου Ποιότητας Φιλικών Σχέσεων, SV-FQQ-R), ήταν προσανατολισμένο σε μικρότερες ηλικίες. Από τις επιστολές ενημέρωσης επεστράφησαν οι 223, ενώ τελικά δόθηκαν προς συμπλήρωση συνολικά 216 ερωτηματολόγια, καθώς οι 7 μαθητές απουσίαζαν. Στο σύνολο η ερευνήτρια έλαβε συμπληρωμένα 211 ερωτηματολόγια, όπου τα 8 ήταν ελλιπώς συμπληρωμένα και με βάση τις οδηγίες των κατασκευαστών τους θεωρήθηκαν άκυρα. Δεν αποκλείστηκαν από τις αναλύσεις ερωτηματολόγια, τα οποία μπορεί να είχαν αναπάντητες κάποιες ερωτήσεις, που δεν επηρέαζαν όμως το τελικό αποτέλεσμα.

Τελικά, το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 203 έφηβοι ηλικίας 12-17 ετών ($M.O=13,85$, $T.A=1,075$) (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 1). Τα αγόρια ήταν 76 (37%) και τα κορίτσια 127 (62,6%) (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 2). Το δείγμα στα κορίτσια ήταν αρκετά μεγαλύτερο, διότι ο πληθυσμός τους στο συγκεκριμένο σχολείο υπερτερούσε κατά πολύ έναντι των αγοριών. Επίσης και τα 8 ερωτηματολόγια που ήταν ελλιπώς συμπληρωμένα και θεωρήθηκαν άκυρα αξίζει να σημειωθεί πως ήταν από αγόρια. Συνολικά οι μαθητές της Α΄ Γυμνασίου που πήραν μέρος ήταν 104 (51,2%) και της Γ΄ Γυμνασίου 99 (48,8%) (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 3).

Επάγγελμα γονέων: Αναφορικά με το επάγγελμα του πατέρα των συμμετεχόντων, οι 177 (87,2%) ήταν ιδιωτικοί υπάλληλοι και μόνο 26 (12,8%) ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ κανείς δεν αναφέρθηκε ως άνεργος (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 4). Για τις μητέρες αναδείχθηκε επιπλέον η κατηγορία της ασχολίας με τα οικιακά. Οι μισές περίπου από το συνολικό δείγμα, δηλαδή οι 104 (51,2%) ήταν ιδιωτικοί υπάλληλοι. Οι 46 (22,7%) ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, οι 38 (18,7%) ασχολούνταν με τα οικιακά και τέλος οι 15 (7,4%) ήταν άνεργες (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 5).

Αδέλφια: Από τους συμμετέχοντες, οι 26 δήλωσαν πως δεν έχουν αδέρφια, ενώ από τους υπόλοιπους οι 58 (28,6%) είχαν μόνο μεγαλύτερα αδέρφια, οι 82 (40,4%) είχαν μόνο μικρότερα και οι 37 (18,2%) ήταν τα μεσαία παιδιά της οικογένειας (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 6).

Τόπος διαμονής: Η πλειονότητα (97,5%) των εφήβων, δηλαδή τα 198 από τα 203 άτομα διέμεναν στην πόλη του Ηρακλείου. Σε κωμόπολη διέμενε μονάχα 1 άτομο (0,5%) και σε χωριό 4 (2,0%) (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 7).

Εκπαίδευση γονέων: Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί παρουσιάζεται ο αριθμός των πατέρων και των μητέρων των συμμετεχόντων ανάλογα με το επίπεδο της εκπαίδευσής τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Κατανομή γονέων ανά εκπαιδευτική βαθμίδα

	Δημοτικό Συχνότητες (ποσοστά %)	Γυμνάσιο Συχνότητες (ποσοστά %)	Λύκειο Συχνότητες (ποσοστά %)
Πατέρας	9 (4,4%)	28 (13,8%)	166 (81,8%)
Μητέρα	5 (2,5%)	15 (7,4%)	183 (90,1%)

Καταγωγή γονέων: Σχετικά με την καταγωγή του πατέρα των συμμετεχόντων, οι 186 (91,6%) ήταν Έλληνες και μόλις 17 (8,4%) ήταν αλλοδαποί (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 8). Από τις μητέρες οι 183 (90,1%) ήταν Ελληνίδες και 20 (9,9%) αλλοδαπές (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 9). Συνήθως η άλλη χώρα καταγωγής των γονιών που δεν ήταν Έλληνες, ήταν η Αλβανία και σε λιγότερες περιπτώσεις η Βουλγαρία. Επίσης, αναφέρθηκαν δύο περιπτώσεις εφήβων με μητέρες από τη Ρωσία και μία περίπτωση, όπου και οι δύο γονείς ήταν από την Κίνα.

4.4 Ερευνητική διαδικασία - Ερευνητικά εργαλεία

Η τεχνική έρευνας που χρησιμοποιήθηκε ήταν η διανομή και συμπλήρωση ερωτηματολογίου, το οποίο αποτελείται από επτά σελίδες, εκ των οποίων στην πρώτη δίνονται κάποιες οδηγίες και επεξηγήσεις για τον σκοπό και την διαδικασία συμπλήρωσης. Στη δεύτερη σελίδα οι ερωτήσεις αφορούν τα βασικά δημογραφικά και κοινωνικά στοιχεία των συμμετεχόντων όπως : 1) την τάξη που παρακολουθούσαν στο σχολείο, 2) το φύλο τους, 3) την ηλικία τους, 4) το επάγγελμα των γονέων τους, 5) την ύπαρξη και τον αριθμό αδερφών, 6) τον τόπο διαμονής τους και τέλος 7) την εκπαίδευση και τον τόπο καταγωγής των γονέων τους (βλ. Παράρτημα I, σελ.136).

Το πρώτο ερωτηματολόγιο, που χρησιμοποιήθηκε και καλύπτει τις σελίδες 3-6 είναι το Ερωτηματολόγιο για το Δεσμό με τους Γονείς και τους Συνομηλίκους (Inventory of Parent and Peer Attachment, IPPA) των Armsden και Greenberg (1987) (μτφ.-προσαρμογή Παντούλη, 2012), (βλ. Παράρτημα I, σελ.137-140).

Το εν λόγω εργαλείο αποτελεί ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, το οποίο κατασκευάστηκε με βάση τη θεωρία της προσκόλλησης, όπως ορίστηκε από τον Bowlby, αλλά και από άλλους θεωρητικούς (Armsden and Greenberg,1987:428-

429). Οι κατασκευαστές του θέλησαν να απομακρυνθούν από την προσκόλληση της βρεφικής και της παιδικής ηλικίας και επικεντρώθηκαν στην εφηβεία, όπου εκεί, σύμφωνα με τον Weiss (οπ. αναφ. στο Armsden and Greenberg,1987:429-430), συνήθως η συμπεριφορά της προσκόλλησης κατευθύνεται προς μη γονικές φιγούρες, όπως για παράδειγμα προς τους φίλους. Αυτή η ποικιλία των προσώπων προσκόλλησης τους ώθησε στο να θελήσουν να δουν τις αρνητικές και τις θετικές αντιλήψεις που έχουν οι έφηβοι για τις σχέσεις τους με τους γονείς και φίλους τόσο σε συναισθηματικό όσο και σε γνωστικό επίπεδο. Ειδικότερα, αναζήτησαν το κατά πόσο τα πρόσωπα αυτά λειτουργούν ως πηγή ασφάλειας για τους νέους και αν τελικά λαμβάνουν οι νέοι, και σε τι βαθμό, εγγύτητα και υποστήριξη από εκείνα (Greenberg,2009:1).

Η αρχική μορφή του ερωτηματολογίου είχε την ονομασία *Inventory of Adolescent Attachments* (Greenberg και συν., 1983) και περιελάμβανε μία κλίμακα για τον δεσμό με τους γονείς με 28 ερωτήσεις και μία για τους συνομηλικούς (φίλους) με 25 ερωτήσεις. Η αξιολόγηση των ερωτήσεων από τους εφήβους γινόταν με την χρήση 5-βάθμιας κλίμακας Likert και στο τέλος προέκυπταν δύο σκορ για την προσκόλληση. Το συγκεκριμένο εργαλείο ήταν από τα πρώτα που μελετούσαν τον δεσμό στην εφηβική ηλικία, εφόσον τα περισσότερα ακολουθούσαν πιστά τη θεωρία του Bowlby και εστίαζαν στη βρεφική ηλικία. Ωστόσο, σε έρευνα της Armsden (οπ. αναφ. στο Greenberg,2009) φάνηκε να υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις αντιλήψεις των νέων απέναντι στη μητέρα και στον πατέρα και άρα οι κατασκευαστές θεώρησαν πως οι δύο αυτές φιγούρες θα ήταν καλό να διαχωριστούν ως κλίμακες στο ερωτηματολόγιο. Έτσι, προέκυψε η αναθεωρημένη εκδοχή του IPPA (Mother, Father and Peer Version), η οποία αποτελούνταν από τρεις κλίμακες, μία για το κάθε πρόσωπο του δεσμού, με 25 ερωτήσεις για τη μητέρα, 25 ερωτήσεις, με το ίδιο περιεχόμενο, για τον πατέρα και 25 για τους φίλους, στο σύνολό τους δηλαδή 75 ερωτήματα (Greenberg,2009:1).

Τα ερωτήματα αυτά, βάσει των νοημάτων και του περιεχομένου τους, χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: την εμπιστοσύνη (trust), την επικοινωνία (communication) και τέλος την αποξένωση (alienation). Για την εμπιστοσύνη υπάρχουν δέκα ερωτήσεις του τύπου *‘Εμπιστεύομαι τον πατέρα/ την μητέρα/ τους φίλους μου’*, οι οποίες αξιολογούν την εμπιστοσύνη του νέου απέναντι στα πρόσωπα της προσκόλλησης. Η δεύτερη κατηγορία (επικοινωνία) φανερώνει την ποιότητα της αλληλεπίδρασης με τα ίδια πρόσωπα και αποτελείται από εννέα ερωτήσεις, όπως π.χ *‘Μου αρέσει να παίρνω την γνώμη της μητέρας/ του πατέρα/ των φίλων μου για πράγματα που με απασχολούν’*. Πιο συγκεκριμένα, η επικοινωνία φανερώνει αν τελικά οι φιγούρες του δεσμού μπορούν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά στις συναισθηματικές ανάγκες του εφήβου. Η αποξένωση από την άλλη πλευρά, έχοντας αρνητικό φορτίο στην σημασιολογία της, σε αντίθεση με τις άλλες δύο (εμπιστοσύνη και

επικοινωνία), αξιολογεί τις αρνητικές πτυχές του δεσμού, όπως τον θυμό για κάποιον από τα τρία πρόσωπα, την απελπισία και τη συναισθηματική απομόνωση. Η εν λόγω κατηγορία στελεχώνεται από έξι ερωτήματα του τύπου *‘Εύχομαι να είχα διαφορετική μητέρα/ διαφορετικό πατέρα/ διαφορετικούς φίλους’*. Καθώς τα ερωτήματα είναι ίδια διατυπωμένα για τον πατέρα και τη μητέρα και αλλάζουν ελάχιστα για τους φίλους και στις δύο περιπτώσεις ελέγχονται οι ίδιες κατηγορίες, μόνο που ο αριθμός των ερωτήσεων αλλάζει. Στην ενότητα για τους φίλους υπάρχουν 10 ερωτήσεις για την εμπιστοσύνη, 8 για την επικοινωνία και 7 για την αποξένωση. Επίσης, κάποιες ερωτήσεις δεν είναι κοινές, όπως για παράδειγμα η ερώτηση *‘Οι φίλοι μου ακούνε αυτά που έχω να τους πω’* δεν υπάρχει αντιστοίχως διατυπωμένη για την μητέρα ή τον πατέρα αλλά ούτε και η ερώτηση *‘Η μητέρα/ πατέρας μου περιμένει πάρα πολλά από εμένα’* εμπεριέχεται στην ενότητα για τους φίλους (Armsden and Greenberg, 1987:433-434 · Παντούλη, 2012:73-74).

Αφού εξεταστεί η κάθε κατηγορία στο τέλος δίνεται μία συνολική βαθμολογία, με την οποία υπολογίζεται ο βαθμός του δεσμού με καθένα από τα τρία πρόσωπα. Η βαθμολογία καταχωρείται και πάλι σύμφωνα με την 5-βάθμια κλίμακα Likert. Στις ερωτήσεις που είναι αρνητικά κατευθυνόμενες έγινε recoding. Από την αξιολόγηση των παραγόντων της εμπιστοσύνης, επικοινωνίας και αποξένωσης, οι κατασκευαστές του ερωτηματολογίου μπόρεσαν να ορίσουν κάποιες περιπτώσεις, όπου τα άτομα δύναται να παρουσιάσουν ασφαλή ή ανασφαλή δεσμό. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον μέσο όρο των παραγόντων αυτών, δηλώνεται η ένταση τους σε χαμηλή, μέτρια και υψηλή. Για παράδειγμα, το άτομο που εμφάνιζε Μ.Ο πάνω από 3,6 της κλίμακας Likert στις ερωτήσεις της εμπιστοσύνης με τη μητέρα, θεωρούνταν πως έχει υψηλή ένταση εμπιστοσύνης με εκείνη. Έτσι, μέσα από κάποιους συνδυασμούς, που φαίνονται στον Πίνακα 2, οι Armsden και Greenberg (1987:442:443) ταξινομήσαν τους συμμετέχοντες σε υψηλής ασφάλειας και άρα άτομα με ασφαλή δεσμό και χαμηλής ασφάλειας και άρα άτομα με ανασφαλή δεσμό. Υπήρχαν βέβαια και περιπτώσεις που δεν βρέθηκαν να ταιριάζουν σε καμία από τις δύο περιπτώσεις, με αποτέλεσμα να μείνουν εκτός κατηγοριοποίησης (Παντούλη, 2012:74-75). Η συγκεκριμένη κλίμακα, λοιπόν, δεν δύναται να αναδείξει επιμέρους τύπους δεσμών πχ ανασφαλής αποφευκτικός ή αμφιθυμικός, αλλά ούτε και την κλιμάκωση της ασφάλειας ή και ανασφάλειας που μπορεί να προκύψει στον συναισθηματικό δεσμό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Κατηγοριοποίηση των εφήβων σε ασφαλή και ανασφαλή δεσμό

	Εμπιστοσύνη	Επικοινωνία	Αποξένωση
Ασφαλής δεσμός	Μέσο επίπεδο	Μέσο επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο
	Υψηλό επίπεδο	Μέσο επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο
	Μέσο επίπεδο	Υψηλό επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο
	Υψηλό επίπεδο	Υψηλό επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο
	Υψηλό επίπεδο	Υψηλό επίπεδο	Μέσο επίπεδο
	Υψηλό επίπεδο	Μέσο επίπεδο	Μέσο επίπεδο
Ανασφαλής δεσμός	Χαμηλό επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο	Μέσο επίπεδο
	Χαμηλό επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο	Υψηλό επίπεδο
	Μέσο επίπεδο	Χαμηλό επίπεδο	Υψηλό επίπεδο
	Χαμηλό επίπεδο	Μέσο επίπεδο	Υψηλό επίπεδο

Για την κατασκευή του ερωτηματολογίου οι Armsden και Greenberg (οπ. αναφ. στο Greenberg,2009:2) βασίστηκαν σε εφήβους ηλικίας 16-20 ετών, όμως σε μετέπειτα έρευνες φάνηκε η χρησιμότητα του και σε μικρότερες ηλικίες, με κατώτατο όριο την ηλικία των 12 ετών. Ως προς την αξιοπιστία της μη αναθεωρημένης έκδοσης, οι ίδιοι διεξήγαν επανέλεγχο μετά από τρεις εβδομάδες σε 27 άτομα ηλικίας 18-20 ετών, τα οποία συμπλήρωσαν ξανά το ερωτηματολόγιο και προέκυψε η εσωτερική αξιοπιστία (Cronbach's α) να είναι $\alpha=.93$ για τους γονείς και $\alpha=.86$ για τους φίλους. Στην αναθεωρημένη έκδοση οι αντίστοιχες τιμές ήταν $\alpha=.87$ για τον δεσμό με την μητέρα, $\alpha=.89$ για τον δεσμό με τον πατέρα και $\alpha=.92$ για τον δεσμό με τους φίλους. Για τις κατηγορίες της εμπιστοσύνης, της επικοινωνίας και της αποξένωσης, στην ενότητα για τους γονείς της αρχικής έκδοσης, η αξιοπιστία ήταν $\alpha=.91$ για την πρώτη, $\alpha=.91$ για τη δεύτερη και $\alpha=.86$ για την τρίτη. Αντίστοιχα, για τους συνομήλικους, η αξιοπιστία στις υποκλίμακες ήταν $\alpha=.91$ για την εμπιστοσύνη, $\alpha=.87$ για την επικοινωνία και $\alpha=.72$ για την αποξένωση.

Καθώς είχε πραγματωθεί η μετάφραση του ερωτηματολογίου στα ελληνικά από την Παντούλη (2012) μέσα από όλες τις προβλεπόμενες διαδικασίες και είχε ελεγχθεί η αντιστοιχία του με το πρωτότυπο κείμενο, ως προς τα νοήματα των οδηγιών και των ερωτήσεων, η ερευνήτρια το χρησιμοποίησε αυτούσιο. Για να γίνει αυτό συνομήλικη αρχικά με την επιβλέπουσα καθηγήτρια της μεταπτυχιακής εργασίας, όπου είχε γίνει η χρήση του εργαλείου στα ελληνικά και η ίδια την παρέπεμψε

στους κατασκευαστές του πρωτότυπου κειμένου, από όπου η ερευνήτρια πήρε την τελική άδεια.

Το δεύτερο ερωτηματολόγιο, που χρησιμοποιήθηκε και καλύπτει τη σελίδα 7, αποτελεί τη σύντομη έκδοση του αναθεωρημένου ερωτηματολογίου ποιότητας φιλικών σχέσεων (Shorten version of friendship qualities questionnaire revised, SV-FQQ-R) των Nangle και συν. (2003) με 18 στοιχεία, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και από τους Festa και Ginsburg (2011) (μτφ.- προσαρμογή Βουλγαρίδου,2014), (βλ. Παράρτημα Ι,σελ.141).

Η έκδοση αυτή περιλαμβάνει τα τρία πρώτα στοιχεία που εμφάνιζαν υψηλότερο δείκτη Cronbach's α σε κάθε μία από τις διαστάσεις του ερωτηματολογίου FQQ-R των 40 δηλώσεων των Parker και Asher (1993), το οποίο σχεδιάστηκε για την αξιολόγηση των αντιλήψεων των παιδιών προεφηβικής και πρώτης εφηβικής ηλικίας για τις διάφορες ποιοτικές πτυχές των φιλικών τους σχέσεων. Οι 18 δηλώσεις του SV-FQQ-R κατατάσσονται σε έξι κατηγορίες: α) Φροντίδα και Αναγνώριση (Validation & Caring), β) Επίλυση Συγκρούσεων (Conflict Resolution), γ) Σύγκρουση και Προδοσία (Conflict & Betrayal), δ) Βοήθεια και Καθοδήγηση (Help & Guidance), ε) Παρέα και Επανασύνδεση (Companionship & Recreation) και στ) Οικεία Ανταλλαγή (Intimate Exchange).

Στο συγκεκριμένο εργαλείο για τις απαντήσεις των συμμετεχόντων χρησιμοποιείται η 4-βάθμια κλίμακα Likert, η οποία κυμαίνεται από το 0 = Δεν ισχύει καθόλου ως το 4 = Ισχύει απόλυτα. Επιπλέον, η πιλοτική χορήγηση του εργαλείου στην έρευνα της Βουλγαρίδου (2014) κατέδειξε την ανάγκη αλλαγών σε 4 από τις 18 ερωτήσεις. Μία από αυτές, όπως αναφέρεται από την ίδια, είναι η ερώτηση 5 *‘Ο φίλος μου κι εγώ πάντα καθόμαστε μαζί στο φαγητό’*, όπου χρειάστηκε τροποποίηση με την προσθήκη ενός παραδείγματος, έτσι ώστε να συμβαδίζει με τα ελληνικά δεδομένα και μεταποιήθηκε σε *‘Ο φίλος μου κι εγώ πάντα καθόμαστε μαζί στο ίδιο θρανίο ή σε άλλες δραστηριότητες (π.χ. φαγητό)’*.

Από τις έρευνες των Festa και Ginsburg και Nangle, Erdley, Newman, Mason και Carpenter (οπ.αναφ. στο Βουλγαρίδου,2014:62), παρατηρήθηκε συσχέτιση μεταξύ της αύξησης των τιμών των δηλώσεων και της εμφάνισης υψηλότερων επιπέδων για κάθε ποιότητα της φιλικής σχέσης. Τέλος, και από άλλες σύγχρονες έρευνες, όπως εκείνες των Newman και συν., Spencer, και συν., Booth-LaForce και Laursen, Crawford και Manassis, McDonald και συν. (οπ.αναφ. στο Βουλγαρίδου,2014:62), έχει αναδειχθεί η υψηλή αξιοπιστία του FQQ-R.

4.5 Στατιστική ανάλυση δεδομένων

Για την ανάλυση των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS 21.

Το πρώτο βήμα, πριν την ανάλυση των δεδομένων, ήταν ο σχηματισμός των ερευνητικών υποθέσεων, όπως διατυπώθηκαν σε προηγούμενο υποκεφάλαιο της ενότητας. Στην συνέχεια, δημιουργήσαμε μία κατάλληλη βάση δεδομένων για τις μεταβλητές της έρευνας, όπου εφαρμόστηκαν και κωδικοποιήθηκαν τα δεδομένα των 203 εφήβων.

Στην παρούσα μελέτη η ερευνήτρια επέλεξε να χειριστεί τις μεταβλητές, ανάλογα με τις αναλύσεις, ως συνεχείς ποσοτικές (πχ ποιότητα φιλίας) και άλλες ως κατηγορικές (φύλο, σχολική τάξη, συναισθηματικός δεσμός), όπως είχε γίνει και σε προηγούμενες συναφείς μελέτες. Επιπρόσθετα, έγινε recoding στις αρνητικά κατευθυνόμενες ερωτήσεις των δύο ερωτηματολογίων. Τέλος, εξετάστηκε η κατανομή του δείγματος, η οποία βρέθηκε προσεγγιστικά κανονική, αφού οι τιμές σε κύρτωση και ασυμμετρία ήταν ανάμεσα στο -2 και 2.

Για την υποστήριξη των υποθέσεων 1,2 και 3 εφαρμόστηκε το κριτήριο ελέγχου ανεξαρτησίας χ^2 . Στη συνέχεια, για την υπόθεση 4 πραγματοποιήθηκε χρήση του συντελεστή συσχέτισης r του Pearson, ώστε να διαπιστωθεί αν υφίσταται αφενός συσχέτιση μεταξύ των δεσμών προσκόλλησης που μελετώνται και αφετέρου συσχέτιση εκείνων με την ποιότητα της φιλίας. Επιπλέον, έγινε χρήση της ανάλυσης διακύμανσης ANOVA για την αναζήτηση ύπαρξης αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μεταβλητών της ηλικίας (σχολικής τάξης), του φύλου και των δεσμών προσκόλλησης με την ποιότητα της φιλίας αντίστοιχα (υπόθεση 5, 6, 7). Έπειτα, για την εύρεση διαφορών στην ποιότητα φιλίας ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια (υπόθεση 8) έγινε έλεγχος t test για ανεξάρτητα δείγματα. Ο ίδιος έλεγχος χρησιμοποιήθηκε και για την εύρεση διαφορών μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σε συγκεκριμένες, αυτή τη φορά, υποκλίμακες της ποιότητας φιλίας (υπόθεση 9). Ακόμη, ο συντελεστής συσχέτισης Pearson (r) χρησιμοποιήθηκε ξανά στην αναζήτηση συσχετίσεων μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού και της ποιότητας φιλίας (υπόθεση 10). Κλείνοντας, για την υπόθεση (11), αναφορικά με τη δυνατότητα πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας από τον συναισθηματικό δεσμό, εφαρμόστηκε η γραμμική παλινδρόμηση (linear regression analysis).

5. Αποτελέσματα

5.1 Κατανομή δείγματος ως προς τον συναισθηματικό δεσμό

Για να μπορέσει να γίνει η κατάταξη των συμμετεχόντων στον εκάστοτε τύπο δεσμού χρειάστηκε, αρχικά, να πραγματοποιηθεί έλεγχος των *M.O* που συγκέντρωναν στις κατηγορίες της εμπιστοσύνης, της επικοινωνίας και της αποξένωσης με κάθε πρόσωπο προσκόλλησης, ώστε να εντοπιστεί αν εμφανίζουν χαμηλό, μέτριο ή υψηλό επίπεδο σε εκείνες. Για να γίνει αυτό ομαδοποιήθηκαν τα ερωτήματα που αφορούσαν την κάθε υποκλίμακα, σύμφωνα με τις οδηγίες των κατασκευαστών, και ορίστηκε πως το χαμηλό επίπεδο θα περιελάμβανε τιμές από 1,00-2,59, εφόσον η βαθμολόγηση τελούσαν σε 5-βάθμια κλίμακα Likert, το μέτριο επίπεδο θα εμπεριείχε τιμές από 2,60-3,59 και το υψηλό τιμές από 3,60-5,00.

Στον δεσμό με τη μητέρα, μονάχα 5 (2,5%) από τους συμμετέχοντες βρέθηκαν να έχουν χαμηλό επίπεδο εμπιστοσύνης, ενώ 18 άτομα (8,9%) παρουσίασαν μέτριο επίπεδο εμπιστοσύνης. Η πλειονότητα και συγκεκριμένα τα 180 από τα 203 άτομα (88,7%) είχε υψηλό επίπεδο εμπιστοσύνης. Στην επικοινωνία οι 15 (7,4%) από τους συμμετέχοντες είχαν χαμηλό επίπεδο, οι 42 (20,7%) μέτριο και πάλι η πλειοψηφία (71,9%), με χαμηλότερο ποσοστό βέβαια από την εμπιστοσύνη, παρουσίασε υψηλό επίπεδο επικοινωνίας. Στην αποξένωση, όπως ήταν αναμενόμενο, το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων (87,7%) βρέθηκε να έχει χαμηλό επίπεδο, ενώ 18 άτομα (8,9%) εκδήλωσαν μέτριο και 7 (3,4%) υψηλό. Στον Πίνακα 3 δίνονται αναλυτικά τα παραπάνω αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Κατανομή του δείγματος στις τρεις υποκλίμακες του δεσμού με τη μητέρα

επίπεδο	Εμπιστοσύνη Συχνότητες (ποσοστά %)	Επικοινωνία Συχνότητες (ποσοστά %)	Αποξένωση Συχνότητες (ποσοστά %)
Χαμηλό	5 (2,5%)	15 (7,4%)	178 (87,7%)
Μέτριο	18 (8,9%)	42 (20,7%)	18 (8,9%)
Υψηλό	180 (88,7%)	146 (71,9%)	7 (3,4%)

Στον δεσμό με τον πατέρα, αναφορικά με την εμπιστοσύνη, το 11% (5,4%) από τους συμμετέχοντες βρέθηκαν να έχουν χαμηλό επίπεδο εμπιστοσύνης, ενώ 28 άτομα (8,9%) παρουσίασαν μέτριο επίπεδο εμπιστοσύνης. Η πλειοψηφία και συγκεκριμένα τα 164 από τα 203 άτομα (80,8%) είχαν υψηλό επίπεδο εμπιστοσύνης. Ωστόσο δεν μπόρεσε να φτάσει το υψηλότερο ποσοστό εμπιστοσύνης που εντοπίστηκε στον δεσμό με τη μητέρα. Στην επικοινωνία οι 39 (19,2%) από τους συμμετέχοντες είχαν χαμηλό επίπεδο, οι 60 (29,6%) μέτριο και υψηλό μόλις το (51,2%). Η επικοινωνία των νέων φαίνεται να μην είναι τόσο ισχυρή με τη φιγούρα του πατέρα όσο με της μητέρα και των φίλων. Τέλος, στην αποξένωση το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων (79,8%) βρέθηκε να έχει χαμηλό επίπεδο, ενώ 29 άτομα (14,3%) εκδήλωσαν μέτριο και 12 (5,9%) υψηλό. Στον Πίνακα 4 δίνονται αναλυτικά τα παραπάνω αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Κατανομή του δείγματος στις τρεις υποκλίμακες του δεσμού με τον πατέρα

επίπεδο	Εμπιστοσύνη Συχνότητες (ποσοστά %)	Επικοινωνία Συχνότητες (ποσοστά %)	Αποξένωση Συχνότητες (ποσοστά %)
Χαμηλό	11 (5,4%)	39 (19,2%)	162 (79,8%)
Μέτριο	28 (13,8%)	60 (29,6%)	29 (14,3%)
Υψηλό	164 (80,8%)	104 (51,2%)	12 (5,9%)

Για τον δεσμό με τους φίλους τα ποσοστά της εμπιστοσύνης ήταν και πάλι στην πλειονότητά τους υψηλά, με 170 άτομα να ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Το 11,8% βρέθηκε να έχει μέτριο επίπεδο και το 4,4% χαμηλό. Στην επικοινωνία εμφάνισαν υψηλό επίπεδο 152 (74,9%) από τους συμμετέχοντες, μέτριο 34 άτομα (16,7%) και χαμηλό 17 (8,4%). Τέλος, ως προς την αποξένωση, τα ποσοστά ήταν 2% για το υψηλό επίπεδο, 13,8% για το μέτριο και 84,2% για το χαμηλό (βλ. Πίνακα 5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Κατανομή του δείγματος στις τρεις υποκλίμακες του δεσμού με τους φίλους

επίπεδο	Εμπιστοσύνη Συχνότητες (ποσοστά %)	Επικοινωνία Συχνότητες (ποσοστά %)	Αποξένωση Συχνότητες (ποσοστά %)
Χαμηλό	9 (4,4%)	17 (8,4%)	171 (84,2%)
Μέτριο	24 (11,8%)	34 (16,7%)	28 (13,8%)
Υψηλό	170 (83,7%)	152 (74,9%)	4 (2%)

Από τα παραπάνω ευρήματα παρατηρεί κανείς πως η εμπιστοσύνη στο πρόσωπο της μητέρας συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό υψηλού επιπέδου, όπως το ίδιο συμβαίνει και με το χαμηλό επίπεδο αποξένωσης από εκείνη. Όσον αφορά την επικοινωνία, το μεγαλύτερο ποσοστό υψηλού επιπέδου συγκεντρώθηκε στον δεσμό με τους φίλους, ενώ το χαμηλό επίπεδο είχε τα περισσότερα άτομα (39) στον δεσμό με τον πατέρα. Γενικότερα όμως και στις 3 κατηγορίες (εμπιστοσύνη, επικοινωνία, αποξένωση) τα μικρότερα ποσοστά φάνηκαν στον δεσμό με τον πατέρα.

Στον Πίνακα 6 που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι συχνότητες κατανομής του δείγματος ανάλογα με τον τύπο δεσμού των συμμετεχόντων με κάθε πρόσωπο προσκόλλησης χωριστά (μητέρα, πατέρας, φίλοι), όπως αυτοί προέκυψαν από το ερωτηματολόγιο *IPPA*. Η στήλη “μη κατηγοριοποιήσιμος” αφορά τα άτομα εκείνα, τα οποία με βάση τις οδηγίες των κατασκευαστών δεν ανήκαν ούτε στην κατηγορία “ασφαλής δεσμός” ούτε στην κατηγορία “ανασφαλής δεσμός”.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Κατανομή δείγματος στους τύπους δεσμού με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους

πρόσωπα δεσμού	Ασφαλής Συχνότητες (ποσοστά %)	Ανασφαλής Συχνότητες (ποσοστά %)	Μη κατηγοριοποιήσιμος Συχνότητες (ποσοστά %)
Μητέρα	182 (89,7%)	7 (3,4%)	14 (6,9%)
Πατέρας	159 (78,3%)	14 (6,9%)	30 (14,8%)
Φίλοι	170 (83,7%)	7 (3,4%)	26 (12,8%)

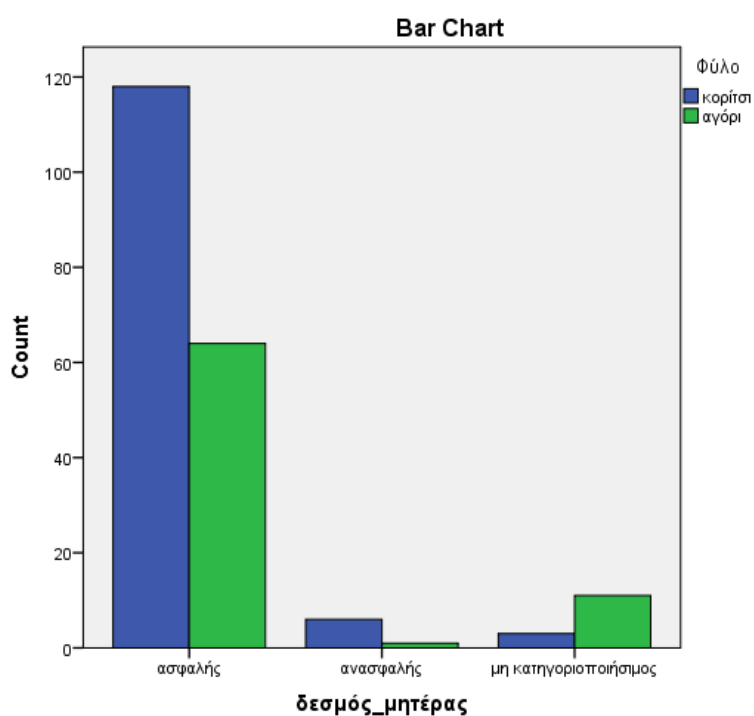
Με βάση τον Πίνακα 6 διαπιστώνεται πως το μεγαλύτερο ποσοστό ασφαλούς δεσμού το έχουν οι έφηβοι όχι με τον πατέρα ή τους φίλους τους, αλλά με τη μητέρα τους. Επίσης ο ανασφαλής δεσμός, όπως και τα -μη κατηγοριοποιήσιμα άτομα εμφανίζονται συχνότερα στον δεσμό με τον πατέρα. Τα ανασφαλή άτομα παρουσιάζουν ακριβώς το ίδιο ποσοστό στον δεσμό με τη μητέρα και στον δεσμό με τους φίλους, ενώ τα άτομα που δεν εντάσσονται σε κανέναν τύπο δεσμού είναι λιγότερα στον δεσμό με τη μητέρα. Γενικότερα τα ποσοστά κυμαίνονταν σε παρόμοια επίπεδα και για τα τρία πρόσωπα της προσκόλλησης.

5.2 Διαφορές ανάμεσα στο φύλο, την ηλικία και τους τύπους δεσμού

Ο πρώτος έλεγχος που έγινε στο δείγμα μας ήταν το κριτήριο έλεγχου ανεξαρτησίας χ^2 , ώστε να διερευνηθεί η επίδραση του φύλου και της σχολικής τάξης στον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους. Επίσης ο ίδιος έλεγχος χρησιμοποιήθηκε και για την αναζήτηση πιθανής αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών δεσμών προσκόλλησης.

Αναφορικά με τον δεσμό της μητέρας βρέθηκε επίδραση του φύλου σε αυτόν ($\chi^2=12,117$, $df=2$, $p<.05$), (βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Πίνακας 1). Επίσης φαίνεται ότι τα κορίτσια εμφανίζουν συχνότερα ασφαλή δεσμό με τη μητέρα, σε σχέση με τα αγόρια (βλ. Σχήμα 1).

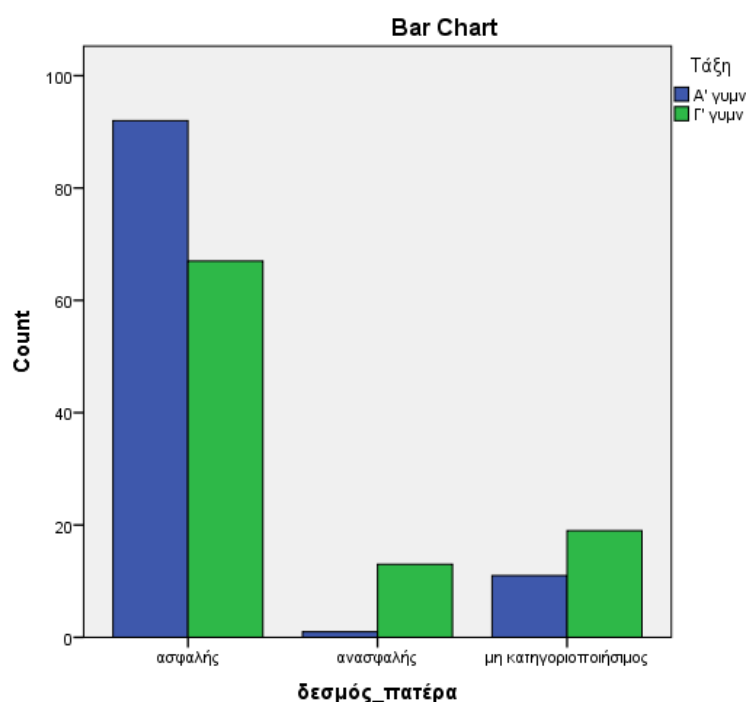
ΣΧΗΜΑ 1: Επίδραση φύλου στον δεσμό με τη μητέρα

Από την άλλη πλευρά ο έλεγχος επίδρασης της σχολικής τάξης στον δεσμό με τη μητέρα δεν εμφάνισε σημαντικά ευρήματα ($\chi^2 = 1,999$, $df=2$, $p >.05$). Το γεγονός αυτό μπορεί να οφείλεται στην αρκετά μικρή διαφορά ηλικίας ανάμεσα στους συμμετέχοντες των δύο τάξεων (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 2)

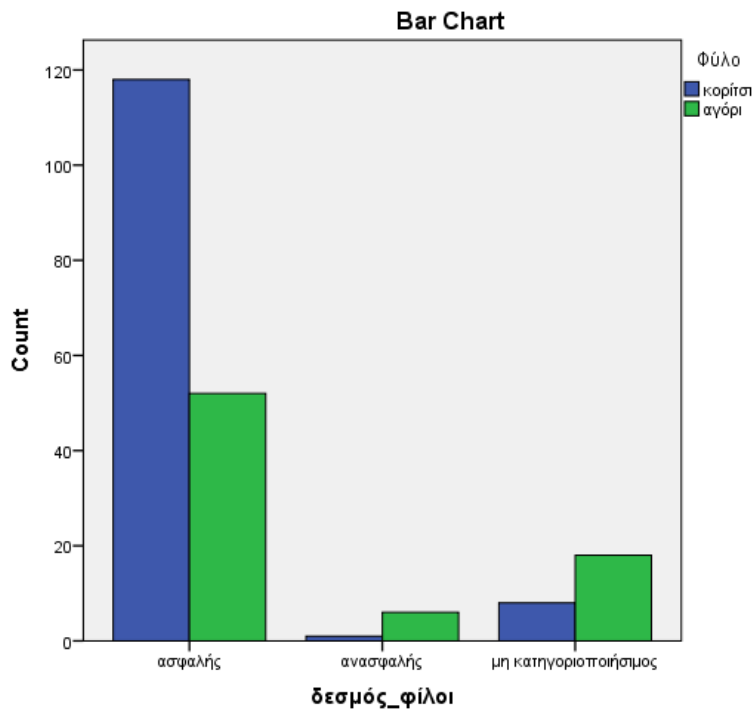
Παράλληλα, στον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα δεν βρέθηκε να υπάρχει σημαντική επίδραση του φύλου ($\chi^2 = 2,747$, $df=2$, $p >.05$), (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 3). Αντίθετα σημαντική φάνηκε να είναι η επίδραση της σχολικής τάξης ($\chi^2 = 16,237$, $df=2$, $p <.001$), (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 4) . Η σημαντική επίδραση, σύμφωνα με το Σχήμα 2, εντοπίζεται και πάλι στον ασφαλή δεσμό. Πιο συγκεκριμένα οι συμμετέχοντες της Α΄ Γυμνασίου βρέθηκαν να εμφανίζουν συχνότερα ασφαλή δεσμό με τον πατέρα σε σύγκριση με τους μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου. Αντίθετα οι συμμετέχοντες της Γ΄ Γυμνασίου εμφανίζουν συχνότερα ανασφαλή δεσμό σε σχέση με τους μαθητές της Α΄ Γυμνασίου.

ΣΧΗΜΑ 2: Επίδραση σχολικής τάξης στον δεσμό με τον πατέρα

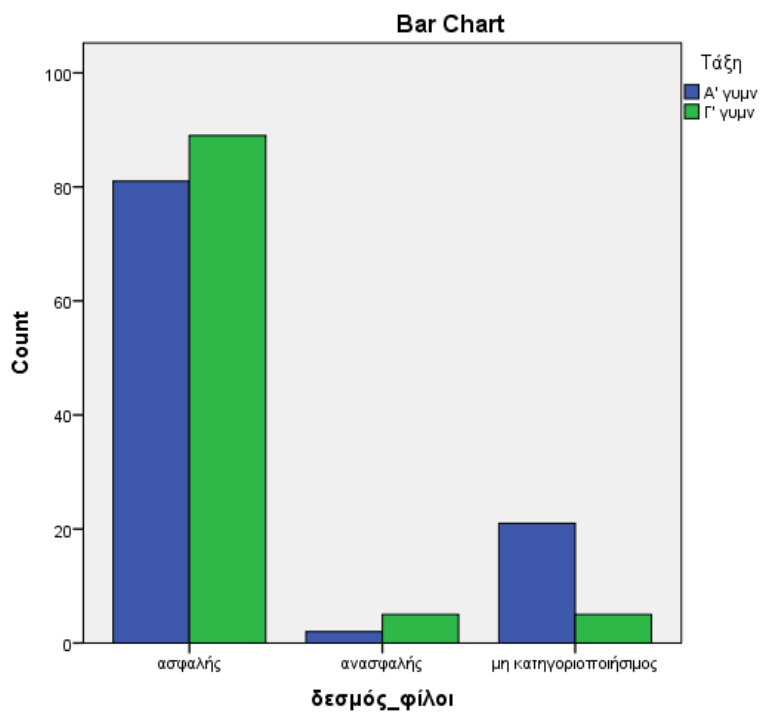

Τέλος, η επίδραση του φύλου ($\chi^2 = 21,591, df=2, p < .001$), αλλά και της σχολικής τάξης ($\chi^2 = 11,392, df=2, p < .05$) βρέθηκαν αρκετά σημαντικές στον δεσμό με τους φίλους (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 5 και 6). Πιο αναλυτικά τα κορίτσια εμφάνισαν συχνότερα ασφαλή δεσμό με τους φίλους, σε σχέση με τα αγόρια. Αντίθετα, τα αγόρια εμφάνισαν συχνότερα ανασφαλή δεσμό ή βρέθηκαν 'μη κατηγοριοποιήσιμα'. Επίσης, οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου εμφάνισαν συχνότερα ασφαλή δεσμό με τους φίλους, συγκριτικά με τους μαθητές της Α' Γυμνασίου. Τέλος, οι μαθητές της Α' Γυμνασίου σημείωσαν μεγαλύτερα ποσοστά στον 'μη κατηγοριοποιήσιμο' δεσμό. Τα παρακάτω Σχήματα (3 και 4) παρουσιάζουν διαγραμματικά τη σημαντική επίδραση του φύλου και της σχολικής τάξης, όπως διαφαίνεται στον ασφαλή δεσμό.

ΣΧΗΜΑ 3: Επίδραση φύλου στον δεσμό με τους φίλους

ΣΧΗΜΑ 4: Επίδραση σχολικής τάξης στον δεσμό με τους φίλους

Σε δεύτερο επίπεδο μελετήθηκε, όπως προαναφέρθηκε, η επίδραση μεταξύ των δεσμών προσκόλλησης. Μεταξύ των τύπων δεσμού του εφήβου με τη μητέρα και των τύπων δεσμού του εφήβου με τον πατέρα βρέθηκε σημαντική αλληλεπίδραση ($\chi^2 = 36,812, df=2, p < .001$), (βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Πίνακας 7).

Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 7 που ακολουθεί, ο ασφαλής δεσμός εφήβου-μητέρας σχετίζεται με τον ασφαλή δεσμό εφήβου-πατέρα, και αυτή είναι η πιο συχνά εμφανιζόμενη μορφή αλληλεπίδρασης στο δείγμα μας (83%), σε σχέση με τα υπόλοιπα είδη δεσμού. Ο ανασφαλής δεσμός εφήβου-μητέρας συνδέεται είτε με ασφαλή είτε με ανασφαλή δεσμό μεταξύ εφήβου με πατέρα (42,9%) και είναι η λιγότερο συχνή αλληλεπίδραση. Τέλος, ο 'μη κατηγοριοποιησιμος δεσμός' εφήβου με τη μητέρα εμφανίζεται συχνότερα με τον 'μη κατηγοριοποιησιμο' δεσμό εφήβου με τον πατέρα (57,1%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Συχνότητες των τύπων δεσμού με μητέρα κατά τύπους δεσμού με πατέρα

	Ασφαλής δεσμός με πατέρα	Ανασφαλής δεσμός με πατέρα	Μη κατηγοριοποιησιμος δεσμός με πατέρα
Ασφαλής δεσμός με μητέρα	151 (83%)	10 (5,5%)	21 (11,5%)
Ανασφαλής δεσμός με μητέρα	3 (42,9%)	3 (42,9%)	1 (14,3%)
Μη κατηγοριοποιησιμος δεσμός με μητέρα	5 (35,7%)	1 (7,1%)	8 (57,1%)

Ανάμεσα στον δεσμό με τη μητέρα και τους φίλους δεν βρέθηκε σημαντική αλληλεπίδραση ($\chi^2 = 5,184, df=2, p > .05$), (βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Πίνακας 8). Ωστόσο ο ασφαλής δεσμός με τη μητέρα σχετίζεται με τον ασφαλή δεσμό με τους φίλους, σε ποσοστό 84,6%. Επιπρόσθετα ο ανασφαλής δεσμός με τη μητέρα σχετίζεται με τον ασφαλή δεσμό με τους φίλους σε ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό (85,7%). Τέλος, ο 'μη κατηγοριοποιησιμος' δεσμός εφήβου με τη μητέρα εμφανίζεται συχνότερα με τον ασφαλή δεσμό του εφήβου με τους φίλους (71,4%), (βλ. Παράρτημα ΙΙ, Πίνακας 15).

Τέλος, εντοπίστηκε σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ του δεσμού με τον πατέρα και του δεσμού με τους φίλους ($\chi^2 = 16,746, df=2, p < .05$), (βλ. Παράρτημα ΙΙΙ,

Πίνακας 9). Συγκεκριμένα, ο ασφαλής δεσμός με τον πατέρα σχετίζεται με τον ασφαλή δεσμό του εφήβου με τους φίλους, σε ποσοστό 85,5%. Το ίδιο ισχύει και με τον ανασφαλή δεσμό με τον πατέρα και τον ασφαλή με τους φίλους, όμως σε μικρότερο ποσοστό (57,1%). Ολοκληρώνοντας, ανάμεσα στον 'μη κατηγοριοποιήσιμο' δεσμό με τον πατέρα και στον ασφαλή δεσμό με τους φίλους υπάρχει και πάλι υψηλή συσχέτιση (86,7%), (βλ. Παράρτημα II, Πίνακας 16).

5.3 Συσχέτιση ανάμεσα στους δεσμούς και στην ποιότητα φιλίας

Στη συνέχεια θέλοντας να ερευνηθεί αν υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ των τριών δεσμών, δηλαδή της μητέρας, του πατέρα και των φίλων, όπως επίσης και της σχέσης αυτών με την ποιότητα φιλίας, εφαρμόστηκε ο συντελεστή *Pearson (r)*, τα αποτελέσματα του οποίου παρατίθενται στον Πίνακα 8 που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Συσχέτιση των συναισθηματικών δεσμών μεταξύ τους και με την ποιότητα φιλίας

	Δεσμός με μητέρα	Δεσμός με πατέρα	Δεσμός με φίλους	Ποιότητα φιλίας
Δεσμός με μητέρα	-	,311**	,083	,184**
Δεσμός με πατέρα		-	,187**	,213**
Δεσμός με φίλους			-	
Ποιότητα φιλίας			,615**	-

Από τον πίνακα προκύπτει σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στον δεσμό της μητέρας και τον δεσμό του πατέρα ($r=0,311$, $p<.05$). Ο δεσμός με τους φίλους δεν παρουσιάζει συσχέτιση με τον δεσμό της μητέρας ($r=0,083$, $p=0,239 >.05$), αλλά με εκείνον του πατέρα ($r=0,187$, $p<.05$). Ωστόσο και οι τρεις δεσμοί παρουσιάζουν σημαντική συσχέτιση με την ποιότητα φιλίας (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 10).

5.4 Επίδραση φύλου, ηλικίας και συναισθηματικού δεσμού στην ποιότητα της φιλίας

Ο επόμενος έλεγχος που έγινε στο δείγμα της έρευνας ήταν η ανάλυση διακύμανσης (Analysis of Variance, ANOVA), καθώς η ερευνήτρια ήθελε να αναζητήσει αν το φύλο, η τάξη και ο δεσμός με τον πατέρα και τη μητέρα και τους

φίλους αλληλεπιδρούν με την ποιότητα της φιλίας (βλ. Παράρτημα III, Πίνακες 11,12,13 και 14).

Στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα σχετικά με την αλληλεπίδραση της ποιότητας φιλίας με το φύλο ($F=61,493$, $p<0,5$) και την σχολική τάξη ($F=1,040$, $p=0,309>0,5$). Πιο συγκεκριμένα, τα κορίτσια φαίνεται να σημειώνουν μεγαλύτερους μέσους όρους στη κλίμακα 'ποιότητα της φιλίας', σε σχέση με τα αγόρια ($t=-7,802$, $p<0.05$). Επίσης παρατηρείται, τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια, ότι οι μαθητές της Α' Γυμνασίου έχουν μεγαλύτερους μέσους όρους από ό,τι στη Γ' Γυμνασίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά φύλο και σχολική τάξη

Φύλο	Τάξη	Μ.Ο		N
		Ποιότητας φιλίας	T.A.	
Κορίτσια	A'	3,3138	,53183	64
	Γ'	3,3126	,46780	63
Αγόρια	A'	2,7396	,76412	40
	Γ'	2,5694	,59723	36

Στον Πίνακα 10 παραθέτονται οι μέσοι όροι για την ποιότητα φιλίας κατά τύπο δεσμού με τη μητέρα ($F=7,691$, $p<0.05$). Ειδικότερα τον υψηλότερο μέσο όρο στην ποιότητα φιλίας συγκεντρώνουν οι συμμετέχοντες με ασφαλή δεσμό με τη μητέρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά τύπο δεσμού με μητέρα

Δεσμός με μητέρα	Μ.Ο		N
	Ποιότητας φιλίας	T.A.	
Ασφαλής	3,1218	,61854	182
Ανασφαλής	2,9444	,90835	7
Μη κατηγοριοποιήσιμος	2,4345	,73844	14

Ο Πίνακας 11 περιλαμβάνει περιγραφικά στατιστικά για την αλληλεπίδραση της ποιότητας φιλίας με τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ($F=4,947$, $p<0.05$). Και σε αυτή την περίπτωση οι συμμετέχοντες με ασφαλή δεσμό εμφανίζουν αυξημένο μέσο όρο στην ποιότητα της φιλίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά τύπο δεσμού με πατέρα

Δεσμός με πατέρα	Μ.Ο		N
	Ποιότητας φιλίας	T.A.	
Ασφαλής	3,1420	,64117	159
Ανασφαλής	2,7202	,73803	14
Μη κατηγοριοποιήσιμος	2,8398	,62641	30

Επιπρόσθετα, ο Πίνακας 12 παρουσιάζει τα περιγραφικά στατιστικά για την αλληλεπίδραση της ποιότητας φιλίας με τον συναισθηματικό δεσμό με τους φίλους ($F=65,991$, $p<0.05$). Και εδώ ο μέσος όρος της ποιότητας φιλίας φαίνεται να αυξάνεται, όταν ο δεσμός με τους φίλους είναι ασφαλής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Μέσος όρος ποιότητας φιλίας κατά τύπο δεσμού με φίλους

Δεσμός με φίλους	Μ.Ο Ποιότητας φιλίας		N
	Ποιότητας φιλίας	T.A.	
Ασφαλής	3,2492	,50645	170
Ανασφαλής	1,8810	,63297	7
Μη κατηγοριοποιήσιμος	2,2051	,52863	26

Από τον έλεγχο *univariate ANOVA* παρατηρείται πως :

- υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στο φύλο και την ποιότητα φιλίας ($F= 61,493$, $df=1$, $p<.05$)
- δεν υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην τάξη και την ποιότητα φιλίας ($F= 1,040$, $df=1$, $p<.05$)
- υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον δεσμό με τη μητέρα και την ποιότητα φιλίας ($F= 7,691$, $df=2$, $p<.05$)
- υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον δεσμό με τον πατέρα και την ποιότητα φιλίας ($F= 4,947$, $df=2$, $p<.05$)
- τέλος, υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον δεσμό με τους φίλους και την ποιότητα φιλίας ($F= 65,991$, $df=2$, $p<.05$)

5.5 Διαφορές φύλου στις υποκλίμακες της ποιότητας φιλίας

Έπειτα θέλοντας να μελετηθεί περαιτέρω η ύπαρξη διαφορών στην ποιότητα φιλίας ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια, εφαρμόστηκε έλεγχος *t-test* για ανεξάρτητα δείγματα. Σε πρώτο επίπεδο παρατηρήθηκε πως τα κορίτσια τείνουν να απαντούν πιο θετικά από τα αγόρια, αφού ο *M.O* των απαντήσεων σχετικά με την ποιότητα της φιλίας τους είναι *M.O*=3,3132, σε σύγκριση με των αγοριών που παρουσιάζουν *M.O*=2,6590 (βλ. Πίνακα 18).

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Μέσος όρος της ποιότητας φιλίας κατά φύλο

	Φύλο	N	M.O	T.A
Ποιότητα φιλίας	αγόρι	76	2,6590	,69093
	κορίτσι	127	3,3132	,49910

Τα αποτελέσματα έδειξαν τελικά πως υπάρχει σημαντική διαφορά στην ποιότητα της φιλίας ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια [$t(122,068) = -7,206, p < .001$], (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 15).

Αφού παρατηρήθηκε να υπάρχει διαφορά στην ποιότητα της φιλίας τους, κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί στη συνέχεια η διαφορά αυτή σε κάθε μία από τις έξι υποκλίμακες (φροντίδα- αναγνώριση, επίλυση συγκρούσεων, σύγκρουση-προδοσία, βοήθεια-καθοδήγηση, παρέα- επανασύνδεση και οικεία ανταλλαγή) του ερωτηματολογίου *SV-FQQ-R*. Στον Πίνακα 14 παρατίθενται οι *M.O* των απαντήσεων αγοριών-κοριτσιών, όπως προέκυψαν από τον έλεγχο *t-test* για ανεξάρτητα δείγματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Μέσοι όροι αγοριών-κοριτσιών στις υποκλίμακες της ποιότητας φιλίας

Υποκλίμακες φιλίας	Φύλο	N	M.O	T.A
Φροντίδα - αναγνώριση	Κορίτσι	127	3,3753	,72495
	Αγόρι	76	2,7632	,99304
Επίλυση συγκρούσεων	Κορίτσι	127	3,4147	,58148
	Αγόρι	76	3,0066	,67793
Σύγκρουση - προδοσία	Κορίτσι	127	,6470	,76336
	Αγόρι	76	1,2390	1,07715
Βοήθεια - καθοδήγηση	Κορίτσι	127	3,0577	,80436
	Αγόρι	76	2,3531	,93491
Παρέα - επανασύνδεση	Κορίτσι	127	3,1627	,89960
	Αγόρι	76	2,5746	1,09862
Οικεία ανταλλαγή	Κορίτσι	127	3,5157	,70349
	Αγόρι	76	2,4956	1,11753

Όσον αφορά τη φροντίδα-αναγνώριση, τα κορίτσια στις απαντήσεις τους συγκέντρωσαν $M.O= 3,3753$, ενώ τα αγόρια $M.O=2,7632$, πράγμα που φανερώνει πως τα κορίτσια απαντούν πιο θετικά σε αυτή την υποκλίμακα της φιλίας από ότι τα αγόρια [$t(123,021)= 4,680, p<.001$].

Και στην επίλυση συγκρούσεων τα κορίτσια είχαν πιο θετικές απαντήσεις με $M.O=3,4147$ από τα αγόρια με $M.O=3,0066$, [$t(201)= 4,545, p<.001$].

Στην υποκλίμακα της σύγκρουσης-προδοσίας τα κορίτσια στις απαντήσεις τους είχαν $M.O= 0,6470$ και τα αγόρια $M.O=1,2390$. Εδώ τα κορίτσια απαντούσαν πιο αρνητικά σε σχέση με τα αγόρια και οι μέσοι όροι ήταν γενικά χαμηλοί, όπως ήταν αναμενόμενο, καθώς πρόκειται για μία αρνητικά κατευθυνόμενη υποκλίμακα, [$t(120,385)= -4,202, p<.001$].

Στη βοήθεια-καθοδήγηση τα κορίτσια είχαν $M.O=3,0577$ και τα αγόρια $M.O=2,3531$. Τα κορίτσια για ακόμα μία φορά βρέθηκαν να απαντούν πιο θετικά [$t(139,830)= 5,470, p<.001$].

Για την παρέα-επανασύνδεση τα κορίτσια απάντησαν και πάλι πιο θετικά με $M.O=3,1627$ έναντι των αγοριών με $M.O=2,5746$, [$t(134,385)= 3,943, p<.001$].

Τέλος, για την υποκλίμακα της οικείας ανταλλαγής, ο $M.O$ στις απαντήσεις των κοριτσιών ήταν $3,5157$, ενώ των αγοριών $2,4956$. Τα αγόρια απάντησαν πιο αρνητικά από ότι τα κορίτσια, [$t(111,071)= 7,155, p<.001$], (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 16).

5.6 Συσχέτιση υποκλιμάκων δεσμού με ποιότητα φιλίας

Με αντίστοιχο τρόπο εφαρμόστηκε ξανά έλεγχος συσχέτισης *Pearson* (r) ανάμεσα στις υποκλίμακες του δεσμού (εμπιστοσύνη, επικοινωνία, αποξένωση) και την ποιότητα της φιλίας για κάθε φιγούρα προσκόλλησης (μητέρα, πατέρας, φίλοι).

Αρχικά, για κάθε πρόσωπο του δεσμού, οι $M.O$ των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις υποκλίμακες εμπιστοσύνη, επικοινωνία, αποξένωση και ποιότητα φιλίας διέφεραν. Ειδικότερα για τον δεσμό με τη μητέρα: $M.O$ εμπιστοσύνης= $4,2956$ ($T.A= 0,58973$), $M.O$ επικοινωνίας= $3,8928$ ($T.A= 0,75518$), $M.O$ αποξένωσης= $1,8057$ ($T.A= 0,70855$) και $M.O$ ποιότητας φιλίας= $3,0683$ ($T.A= 0,65831$). Για τον δεσμό με τον πατέρα: $M.O$ εμπιστοσύνης= $4,1175$ ($T.A=0,75469$), $M.O$ επικοινωνίας= $3,5444$ ($T.A= 0,96453$), $M.O$ αποξένωσης= $1,9506$ ($T.A= 0,80178$) και $M.O$ ποιότητας φιλίας= $3,0683$ ($T.A= 0,65831$). Τέλος, για τον δεσμό με τους φίλους: $M.O$ εμπιστοσύνης= $4,2617$ ($T.A=0,78935$), $M.O$ επικοινωνίας= $4,0366$ ($T.A= 0,92452$), $M.O$ αποξένωσης= $2,0520$ ($T.A= 0,60936$) και $M.O$ ποιότητας φιλίας= $3,0683$ ($T.A= 0,65831$) (βλ. Παράρτημα II, Πίνακες 12, 13 και 14).

Έπειτα παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων της εμπιστοσύνης, επικοινωνίας, αποξένωσης και ποιότητας φιλίας για τον δεσμό με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15: Συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού με τη μητέρα και της ποιότητας της φιλίας

	Εμπιστοσύνη προς τη μητέρα	Επικοινωνία με τη μητέρα	Αποξένωση από τη μητέρα	Ποιότητα φιλίας
Εμπιστοσύνη προς τη μητέρα	-	,719**	-,628**	,306**
Επικοινωνία με τη μητέρα		-		,355**
Αποξένωση από τη μητέρα		-,651**	-	
Ποιότητα φιλίας			-,292**	-

** Η συσχέτιση είναι σημαντική σε επίπεδο δίπλευρης σημαντικότητας 0.01 ($p < .01$)

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 15 όλες οι υποκλίμακες του ερωτηματολογίου IPPA για τον δεσμό με τη μητέρα και η ποιότητα της φιλίας συσχετίζονται υψηλά και σε σημαντικό βαθμό μεταξύ τους. Μονάχα η υποκλίμακα της αποξένωσης έχει αρνητική συσχέτιση με τις υπόλοιπες, πράγμα που σημαίνει πως όσο υψηλότερη είναι η βαθμολογία ενός υποκειμένου στις υποκλίμακες της εμπιστοσύνης, επικοινωνίας και της ποιότητας φιλίας τόσο χαμηλότερη θα είναι στην υποκλίμακα της αποξένωσης και αντίστροφα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16: Συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού με τον πατέρα και της ποιότητας της φιλίας

	Εμπιστοσύνη προς τον πατέρα	Επικοινωνία με τον πατέρα	Αποξένωση από τον πατέρα	Ποιότητα φιλίας
Εμπιστοσύνη προς τον πατέρα	-	,774**	-,685**	,258**
Επικοινωνία με τον πατέρα		-		,136
Αποξένωση από τον πατέρα		-,668**	-	
Ποιότητα φιλίας			-,125	-

** Η συσχέτιση είναι σημαντική σε επίπεδο δίπλευρης σημαντικότητας 0.01 ($p < .01$)

Στον Πίνακα 16 παρουσιάζεται υψηλή συσχέτιση μεταξύ της εμπιστοσύνης στο πρόσωπο του πατέρα και της ποιότητας της φιλίας. Ωστόσο δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ποιότητας φιλίας και της αποξένωσης ($p=0,076 > .05$), αλλά ούτε και της ποιότητας φιλίας με την επικοινωνία ($p=0,054 > .05$). Η εμπιστοσύνη στον δεσμό με τον πατέρα, πέρα από την ποιότητα της φιλίας, σχετίζεται θετικά και με την επικοινωνία, αλλά και με την αποξένωση και το αντίστροφο. Επίσης επικοινωνία και αποξένωση συσχετίζονται σημαντικά μεταξύ τους. Τέλος, η αποξένωση φέρει αρνητικό πρόσημο συσχέτισης με τις υποκλίμακες του δεσμού, αλλά και με την ποιότητα της φιλίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17: Συσχετίσεις μεταξύ των υποκλιμάκων του δεσμού με τους φίλους και της ποιότητας της φιλίας

	Εμπιστοσύνη προς τους φίλους	Επικοινωνία με τους φίλους	Αποξένωση από τους φίλους	Ποιότητα φιλίας
Εμπιστοσύνη προς τους φίλους	-	,858**	-,590**	,258**
Επικοινωνία με τους φίλους		-		,763**
Αποξένωση από τους φίλους		-,413**	-	
Ποιότητα φιλίας			-,488**	-

** Η συσχέτιση είναι σημαντική σε επίπεδο δίπλευρης σημαντικότητας 0.01 ($p < .01$)

Όπως ήταν αναμενόμενο οι υποκλίμακες του δεσμού με τους φίλους συσχετίζονται όλες σε σημαντικό βαθμό με την ποιότητα της φιλίας, όπως αναδεικνύεται και από τον Πίνακα 17. Επίσης μεταξύ τους η εμπιστοσύνη, επικοινωνία και αποξένωση συσχετίζονται θετικά και μονάχα η αποξένωση φέρει αρνητική συσχέτιση τόσο με τις άλλες δύο όσο και με την ποιότητα της φιλίας.

5.7 Προβλεπτικότητα της ποιότητας της φιλίας από τον συναισθηματικό δεσμό

Ο τελευταίος μας έλεγχος ήταν η γραμμική παλινδρόμηση. Ο έλεγχος αυτός επιλέχθηκε διότι θέλαμε να ερευνήσουμε αν κάποιος από τους τρεις συναισθηματικούς δεσμούς μπορούσε τελικά να προβλέψει την ποιότητα της φιλίας. Παρακάτω, στους Πίνακες 18, 19 και 20 αναγράφονται τα αποτελέσματα του ελέγχου μας για τα τρία πρόσωπα του δεσμού χωριστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18: Ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα ως προβλεπτικός παράγοντας της ποιότητας της φιλίας

	B	T.A	Beta	t	Sig.
Σταθερά	2,272	,304		7,473	,000
Δεσμός με μητέρα	,278	,105	,184	2,647	,009

a. Εξαρτημένη μεταβλητή: Ποιότητα φιλίας

ΠΙΝΑΚΑΣ 19: Ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα ως προβλεπτικός παράγοντας της ποιότητας της φιλίας

	B	T.A	Beta	t	Sig.
Σταθερά	2,419	,215		11,260	,000
Δεσμός με πατέρα	,239	,077	,213	3,089	,002

b. Εξαρτημένη μεταβλητή: Ποιότητα φιλίας

ΠΙΝΑΚΑΣ 20: Ο συναισθηματικός δεσμός με τους φίλους ως προβλεπτικός παράγοντας της ποιότητας της φιλίας

	B	T.A	Beta	t	Sig.
Σταθερά	,649	,218		3,185	,002
Δεσμός με φίλους	,847	,077	,615	11,052	,000

c. Εξαρτημένη μεταβλητή: Ποιότητα φιλίας

Σύμφωνα με τον Πίνακα 18, ο δεσμός με τη μητέρα μπορεί να προβλέψει την ποιότητα φιλίας (Beta=0,184, t=2,647, p<.05). Το ίδιο παρουσιάζεται να συμβαίνει και με τον δεσμό με τον πατέρα (Beta=0,213, t= 3,089, p<.05), (βλ. ΠΙΝΑΚΑΣ 19). Κλείνοντας, ο δεσμός με τους φίλους έχει και αυτός την ικανότητα πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας (Beta=0,615, t=11,052 p<.05), (βλ. ΠΙΝΑΚΑΣ 20).

Εφόσον παρατηρήθηκε πως και οι τρεις δεσμοί μπορούν να λειτουργήσουν ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας φιλίας, έγινε επιπρόσθετα χρήση του συντελεστή προσδιορισμού R^2 , ώστε να εντοπιστεί το ποσοστό πρόβλεψης του κάθε ένα. Στην περίπτωση του δεσμού μητέρας περίπου το 3,4% της διακύμανσης ερμηνεύεται από το συγκεκριμένο υπόδειγμα, ενώ υπάρχει στατιστικά σημαντική γραμμική σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης και εξαρτημένης μεταβλητής (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 17). Το ίδιο ισχύει και για τον δεσμό με τον πατέρα, με το 4,5% της διακύμανσης, αυτή τη φορά να ερμηνεύεται από το συγκεκριμένο υπόδειγμα (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 18).

Τέλος, στην περίπτωση πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας από τον δεσμό με τους φίλους περίπου το 38% της διακύμανσης ερμηνεύεται από το συγκεκριμένο υπόδειγμα και υφίσταται στατιστικά σημαντική γραμμική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών (βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 19).

6. Συζήτηση- Συμπεράσματα της έρευνας

6.1 Συζήτηση

Στην παρούσα έρευνα μελετήθηκε ο συναισθηματικός δεσμός που μπορεί να αναπτύξει ο έφηβος με τις τρεις φιγούρες προσκόλλησης (μητέρα, πατέρα, φίλους) και η επίδραση που μπορεί να επιφέρει εκείνος στην ποιότητα των φιλικών σχέσεων του ατόμου. Αρχικά, εντοπίστηκε σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των δεσμών του νέου με τη μητέρα και τον πατέρα του, όπως επίσης το ίδιο συνέβη και για τον δεσμό με τον πατέρα και τους φίλους. Επιπλέον, βρέθηκε πως και οι τρεις δεσμοί μπορούν να αποτελέσουν προβλεπτικούς παράγοντες, άλλοι σε μικρότερο

και άλλοι σε μεγαλύτερο βαθμό, για την ποιότητα της φιλίας. Ακόμη, ο παράγοντας του φύλου έπαιξε σημαντικό ρόλο, καθώς βρέθηκε σημαντική διαφορά ανάμεσα στις απαντήσεις αγοριών και κοριτσιών, αναφορικά με την ποιότητα φιλίας. Τέλος, και η ηλικία (σχολική τάξη) αποτέλεσε πεδίο μελέτης, εφόσον φάνηκε να επιδρά τόσο στον δεσμό με τον πατέρα όσο και στον δεσμό με τους φίλους. Παρακάτω ακολουθεί αναλυτική συζήτηση των αποτελεσμάτων, βάσει της βιβλιογραφίας.

6.1.1 Τύποι δεσμού και φιγούρες προσκόλλησης

Όπως προέκυψε από την κατανομή των συμμετεχόντων στους δύο επιβεβαιωμένους τύπους δεσμού (ασφαλή - ανασφαλή) σύμφωνα με τους Armsden και Greenberg (1987), το 89,7% των εφήβων είχαν ασφαλή δεσμό με τη μητέρα τους, ενώ το 3,4% ανασφαλή. Αντίστοιχα για τον δεσμό με τον πατέρα το 78,3% παρουσίασε ασφαλή δεσμό και το 6,9% ανασφαλή. Τέλος, αναφορικά με τους φίλους, το 83,7% εμφάνισε ασφαλή δεσμό και το 3,4% ανασφαλή. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν πως οι συμμετέχοντες παρόλο που βρίσκονται σε ένα ιδιαίτερα κρίσιμο στάδιο της ζωής τους, έχουν μία θετική οπτική για τις σχέσεις με το κοντινό τους περιβάλλον και ίσως η φιγούρα της μητέρας φαίνεται να ανταποκρίνεται σε μεγαλύτερο βαθμό στις ανάγκες τους (Haigler, Day and Marshall, 1995:213). Στην έρευνα τους οι Leondari και Kioseoglou (2000: 458), οι οποίοι χρησιμοποίησαν το ίδιο εργαλείο σε συμμετέχοντες από την Ελλάδα, βρήκαν και εκείνοι μεγαλύτερο ποσοστό στον ασφαλή δεσμό (51,6%) σε σχέση με τον ανασφαλή (19%). Βέβαια, τα ποσοστά σε αυτή την περίπτωση είναι μικρότερα, όπως ακριβώς και στην έρευνα της Παντούλη (2012:143), γεγονός που μπορεί να οφείλεται στην ηλικία των συμμετεχόντων που επέλεξαν οι πρώτοι (18-24 ετών) και στο ευρύ φάσμα ηλικιών που επέλεξε να μελετήσει η δεύτερη. Σε αντίστοιχη έρευνα των Muris, Meesters, van Melick και Zwambag (2001:813), όπου οι ηλικίες των συμμετεχόντων ήταν πιο κοντά στις δικές μας, το ποσοστό για τον ασφαλή δεσμό γενικά, και όχι προς κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο, ήταν στο 72,9%.

Στην παρούσα έρευνα κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί και ο μη κατηγοριοποιήσιμος τύπος δεσμού, ο οποίος αφορούσε στα άτομα που δεν μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν, σύμφωνα με τις υποδείξεις των Armsden και Greenberg (1987) ούτε στον ασφαλή, αλλά ούτε και στον ανασφαλή δεσμό. Τα άτομα αυτά κάλυπταν ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό του δείγματος (30%) στον δεσμό με τον πατέρα, ενώ έπειτα ακολουθούσε ο δεσμός με τους φίλους (26%) και τέλος, ο δεσμός με τη μητέρα (14%). Στην έρευνα των Guarnieri, Ponti και Tani (2010:115) φάνηκε το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων να εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία, ενώ μεγαλύτερες ήταν οι τιμές στον δεσμό με τη μητέρα αυτή τη φορά. Αυτό ίσως προέκυψε λόγω της μεγαλύτερης διακύμανσης της ηλικίας των συμμετεχόντων στην εν λόγω έρευνα (12-20 ετών). Καθώς στην εφηβεία μετριάζεται η αρχική προσκόλληση με τους γονείς και εντείνονται οι συγκρούσεις με εκείνους, κατά τους

Buist et al.,2002:167-168, θεωρείται λογικό να υπάρξει μία σύγχυση, ως προς τα αισθήματα που τρέφουν για τις δύο αυτές φιγούρες. Κλείνοντας, σε έρευνα των Paterson και συν. (1994:595) και τα δύο φύλα παρουσίασαν μείωση της αλληλεπίδρασης με τον πατέρα στην εφηβεία, κάτι που ίσως επαληθεύεται από τον μη κατηγοριοποιήσιμο δεσμό και στη δική μας έρευνα.

Πιο συγκεκριμένα τώρα, από τις διαστάσεις του δεσμού φάνηκε οι συμμετέχοντες να έχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό εμπιστοσύνη και σε μικρότερο αποξένωση προς το πρόσωπο της μητέρας. Τα ίδια στοιχεία, αλλά σε μικρότερη ένταση εντοπίστηκαν στον δεσμό με τους φίλους και τέλος στον δεσμό με τον πατέρα. Αντίθετα, στην υποκλίμακα της επικοινωνίας υψηλότερα ήταν τα επίπεδα για τους φίλους. Στην έρευνα των Nickerson και Nagle (2005:49) φαίνεται πως τα άτομα κατά την περίοδο της εφηβείας στρέφονται κυρίως προς τους φίλους τους, όσον αφορά την επικοινωνία, για να λύσουν διάφορα ζητήματα που τους απασχολούν. Αντίστοιχα τα αποτελέσματα των Freeman και Brown (2001:664) έδειξαν τη μητέρα ως κυρίαρχο πρόσωπο εμπιστοσύνης, ενώ η πατρική φιγούρα βρίσκεται και πάλι στην τελευταία θέση. Γενικότερα, οι έφηβοι μπορεί να έχουν καλύτερη επικοινωνία με τους φίλους, καθώς μοιράζονται κοινές ανησυχίες και προβληματισμούς, όπως επίσης νοιώθουν και πιο άνετα να συνδιαλεχθούν με εκείνους, όμως η μητέρα είναι το πρόσωπο που θα εμπιστευθούν και θα έχουν ως κυρίαρχη φιγούρα προσκόλλησης (Rosenthal and Kobak,2010:698-699). Ωστόσο σε άλλες έρευνες φαίνεται η προτίμηση των εφήβων στην ανάδειξη των φίλων τους ως πρόσωπα εμπιστοσύνης (Howard and Medway,2004: 397 · Παντούλη,2012:151)

6.1.2 Η επίδραση του φύλου και της ηλικίας στον συναισθηματικό δεσμό

Σύμφωνα με την πρώτη μας υπόθεση, αναμέναμε να αναδειχθεί επίδραση του φύλου στον τύπο δεσμού και για τα τρία πρόσωπα προσκόλλησης (μητέρα, πατέρα, φίλους).Τελικά, η επίδραση αυτή εντοπίστηκε μονάχα στο πρόσωπο της μητέρας και των φίλων. Πιο συγκεκριμένα, τα κορίτσια εμφάνισαν πιο συχνά, σε σύγκριση με τα αγόρια, ασφαλή δεσμό και στις δύο περιπτώσεις. Όπως είχε αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι σχέσεις των κοριτσιών είτε με φίλους είτε με τη μητρική φιγούρα χαρακτηρίζονται από οικειότητα, ασφάλεια και εγγύτητα, στοιχεία που προωθούν την εκδήλωση ενός αρμονικού δεσμού. Σε έρευνα των Muris και συνεργατών (2001:814) εντοπίστηκε επίσης διαφορά ανάμεσα στα φύλα, ως προς τις υποκλίμακες του δεσμού. Τα κορίτσια είχαν υψηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης με τους φίλους και επικοινωνίας με τους γονείς και τους φίλους, σε σχέση με τα αγόρια. Διαφορά επίσης παρατηρήθηκε και στη φιγούρα προσκόλλησης που επιλέγουν τα δύο φύλα, καθώς τα αγόρια προτιμούν να θεωρούν ως κυρίαρχο πρόσωπο προσκόλλησης τη μητέρα, ενώ τα κορίτσια τον πατέρα τους (Forbes and Adam-Curtis, 2000:259). Τέλος στην έρευνα των Song και συνεργατών (2009:1279) τα κορίτσια φάνηκαν να έχουν πιο ασφαλή δεσμό με τη μητέρα από ότι τα αγόρια,

κάτι όμως που δεν εντοπίστηκε και στον δεσμό με τον πατέρα. Μολονότι τα παραπάνω ευρήματα υποδεικνύουν, εν μέρει, την επίδραση του φύλου στον δεσμό, ωστόσο υπάρχουν έρευνες που δεν εντόπισαν ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα (Liu,2006:715-716 · Ma and Huebner,2008:186)

Η δεύτερη υπόθεση της μελέτης στηριζόταν στο ενδεχόμενο εμφάνισης επίδρασης μεταξύ της ηλικίας, η οποία κυρίως είχε μελετηθεί μέσω των τάξεων της Α' (πρώιμη εφηβεία) και Γ' Γυμνασίου (ύστερη εφηβεία) και των τριών δεσμών (μητέρα, πατέρα, φίλων). Στο σημείο αυτό θέλαμε να ελέγξουμε αν υφίσταται αναπτυξιακή προοπτική στον συναισθηματικό δεσμό. Η ηλικία βρέθηκε να επιδρά στον δεσμό με τον πατέρα, καθώς οι μαθητές στην πρώιμη εφηβεία εμφάνισαν πιο συχνά ασφαλή τύπο, σε σχέση με τους μαθητές στη μέση εφηβεία. Όσον αφορά στο δεσμό με τους φίλους, τα παιδιά της μέσης εφηβείας εμφάνισαν πιο συχνά ασφαλή δεσμό, συγκριτικά με τα παιδιά της πρώιμης εφηβείας. Στη μελέτη τους οι Laible και συνεργάτες (2000: 56) βρήκαν πως τα μικρότερα παιδιά είχαν πιο υψηλά επίπεδα στον ασφαλή δεσμό με τη μητέρα και τον πατέρα, από ό,τι οι συμμετέχοντες με μεγαλύτερη ηλικία. Επιπλέον, η ασφάλεια του δεσμού με τους γονείς έχει παρατηρηθεί πως μειώνεται κατά τη μέση εφηβεία (Furman and Buhrmester ,1992:111· Song et al.,2009:1283). Στην ίδια μελέτη των Furman και Buhrmester (1992:111) παρατηρήθηκε πως όσο περνάμε από την παιδικότητα στην εφηβεία, τα άτομα τείνουν να απομακρύνονται από τις γονικές φιγούρες και να «επενδύουν» στους φίλους. Είναι εύλογο λοιπόν το αποτέλεσμα της επίδρασης της ηλικίας στον δεσμό με τους φίλους, αν αναλογιστεί κανείς πως όσο μεταβαίνουμε στην πιο ώριμη περίοδο της εφηβείας, ο νέος ψάχνει ευκαιρία να αποδεσμευτεί από το οικογενειακό περιβάλλον και να νοιώσει τις θετικές επιδράσεις της φιλικής υποστήριξης. Για αυτόν ακριβώς το λόγο, σύμφωνα με τον Berndt (οπ. αναφ. στο Παναγιωτάκη,2010:69), με το πέρασμα του χρόνου οι φιλίες ελαττώνονται και μένουν οι πραγματικοί φίλοι, με τους οποίους αισθάνεται κανείς ασφάλεια, οικειότητα και προστασία. Σε μία επίσης μελέτη του, ο Berndt (1981:413) έκανε σαφές πως η ευαισθησία προς τις επιθυμίες του φίλου αυξάνεται με τα χρόνια, ένα βασικό στοιχείο για να μπορέσουμε να πούμε πως πλέον ο δεσμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ασφαλής. Κλείνοντας, άλλες έρευνες έδειξαν σταθερότητα του δεσμού στο πέρασμα του χρόνου (Armsden, McCauley, Greenberg, Burke and Mitchell,1990: 690· Greenberg et al.. 1983: 379).

6.1.3 Συσχέτιση μεταξύ του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους

Για την τρίτη και την τέταρτη υπόθεση θεωρήσαμε ότι εφόσον ο έφηβος έχει κατορθώσει να πλάσει μία συγκεκριμένη σχέση με την εκάστοτε φιγούρα προσκόλλησης, είτε αυτή χαρακτηρίζεται από ασφάλεια είτε όχι, η επίδραση της θα είναι φανερή και στον δεσμό με τις άλλες φιγούρες ή και ακόμη θα μπορεί να

συσχετιστεί ως προς τον τύπο δεσμού που φέρουν. Πιο αναλυτικά, στο δείγμα μας η σημαντικότερη συσχέτιση βρέθηκε ανάμεσα στον ασφαλή δεσμό με τη μητέρα και στον ασφαλή δεσμό με τον πατέρα. Το ίδιο εύρημα εντοπίστηκε και στη μελέτη της Παντούλη (2012:149). Όπως αναφέρει και η ίδια, σύμφωνα με τον Bowlby, τα εσωτερικά πρότυπα διεργασίας είναι εκείνα που έχουν τη δυνατότητα, αφού εδραιωθούν νοητικά, να διευρυνθούν και να δημιουργήσουν ένα ενιαίο μοντέλο δεσμού, στο οποίο θα ενυπάρχουν κοινές εμπειρίες από τα πρόσωπα προσκόλλησης. Όταν το άτομο βιώνει θετικές εμπειρίες με το ένα πρόσωπο του δεσμού, σε πολλές περιπτώσεις, αυτό επιδρά ή και καθορίζει τη σχέση με τον άλλο δεσμό. Κατ' επέκταση στο δείγμα μας βρέθηκε να υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των δεσμών μητέρας και πατέρα, αφού στην ουσία η έφηβοι από ένα σημείο και μετά αποκτούν μία κοινή οπτική για τους δύο γονείς και η ποιότητα του ενός δεσμού διαπλάθει και μετουσιώνει τον άλλο. Ειδικότερα, από το συνολικό δείγμα μας που ήταν 203 άτομα, τα 182 άτομα εμφάνισαν ασφαλή δεσμό με τη μητέρα. Από αυτά, τα 151 παρουσίασαν ασφαλή δεσμό και με τον πατέρα, κάτι που δείχνει πως υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ταύτισης της ποιότητας δεσμού με τις γονικές φιγούρες. Η έρευνα των Gomez και MacLaren (2007:164), σε συμμετέχοντες μεγαλύτερης βέβαια ηλικίας, φανέρωσε και πάλι μία θετική συνάφεια μεταξύ των δεσμών που αναπτύσσουν οι έφηβοι με τους γονείς τους. Παρόλα αυτά, μέχρι και σήμερα, το ενδιαφέρον για την εύρεση συσχετίσεων μεταξύ του τύπου δεσμού της μητέρας και του πατέρα είναι περιορισμένο.

Όσον αφορά τους φίλους τώρα, αν και βρέθηκε σημαντική συσχέτιση μεταξύ των τύπων δεσμού με τον πατέρα και με τους φίλους, κάτι τέτοιο δεν συνέβη με τον δεσμό της μητέρας. Βέβαια, και πάλι οι συμμετέχοντες που εμφάνιζαν ασφαλή τύπο με τη μητέρα, σε ποσοστό 84,6%, εμφάνιζαν και ασφαλή τύπο με τους φίλους. Το ίδιο συνέβη με τον ανασφαλή δεσμό με τη μητέρα και τον ασφαλή δεσμό με τους φίλους, σε μεγαλύτερο κιάλας ποσοστό (85,7%). Τα στοιχεία αυτά μας δίνουν δύο πολύ σημαντικά ευρήματα. Αρχικά τα άτομα που έχουν ασφάλεια στη σχέση τους με τη μητέρα, συνήθως εκδηλώνουν ασφάλεια και με τους φίλους, κάτι που μας παραπέμπει και πάλι στα εσωτερικά μοντέλα διεργασίας. Από την άλλη σημαντικό εύρημα αποτελεί το γεγονός, πως όταν ένας έφηβος έχει διαταραγμένη σχέση με τη μητέρα, σε πολλές περιπτώσεις καλλιεργεί σχέσεις ασφαλείας με τους φίλους. Στην έρευνα της η Lieberman (1977:1285) έδειξε πως όταν ο δεσμός με τη μητέρα είναι ποιοτικός, το παιδί τείνει να δημιουργεί αντίστοιχες σχέσεις με τους φίλους του. Βέβαια, δεν γνωρίζει κανείς αν τελικά το εγχείρημα αυτό θα στεφθεί με επιτυχία, όμως αυτό που μας ενδιαφέρει είναι το αρχικό ερέθισμα που του επιτρέπει να προσεγγίσει τους ενδεχόμενους φίλους με θετική διάθεση. Το γεγονός αυτό μπορεί να οφείλεται στη δυνατότητα που χαρίζει ο ασφαλής δεσμός με τους γονείς στην οικοδόμηση μίας θετικής εικόνας του εαυτού. Από τη στιγμή που το άτομο, και πιο συγκεκριμένα ο έφηβος, ο οποίος διανύει μία κρίσιμη περίοδο στη

ζωή του, έχει αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση, είναι λογικό να εκδηλώνει ευκολότερα κοινωνική συμπεριφορά και να δημιουργεί κατ' επέκταση με μεγαλύτερη ευκολία σχέσεις (Laible et al.,2004:711). Το παραπάνω εύρημα ίσως έρχεται σε αντίθεση με το γεγονός πως στο δικό μας δείγμα, άτομα με ανασφαλή δεσμό με το ένα πρόσωπο, ήταν σε θέση να δημιουργήσουν σχέσεις ασφάλειας με το άλλο. Εδώ σημαντικό ρόλο παίζουν οι φιγούρες προσκόλλησης. Κάτι τέτοιο, για παράδειγμα, δεν συνέβη ανάμεσα στο δεσμό με τον πατέρα και τους φίλους. Με άλλα λόγια, η μητέρα κατά πλειονότητα, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, λειτουργεί ως βάση ασφάλειας, που παρέχει υποστήριξη, ενδυνάμωση και οικειότητα στο παιδί. Από την στιγμή που αυτή η βάση δεν θα υπάρχει, ο έφηβος κυρίως θα στραφεί στους φίλους, για να «καλύψει» όλα τα παραπάνω κενά (Hazan and Shaver,1994:4-9).

Ένα επίσης σημαντικό εύρημα της μελέτης μας αποτελεί το γεγονός πως ο τύπος δεσμού με τον πατέρα συσχετίζεται με τον τύπο δεσμού με τους φίλους. Όπως εντόπισαν και οι Graber and Brooks-Gunn (1996:770-771) στην έρευνα τους, κατά την περίοδο της εφηβείας η πατρική είναι η φιγούρα εκείνη, όπου θα καθοδηγήσει τον έφηβο, καθώς στο πρόσωπο του πατέρα εντοπίζονται στοιχεία εξουσίας και δύναμης που έλκουν τον νέο. Ταυτόχρονα, από εκείνον περιμένουν να λάβουν τόσο φροντίδα και αγάπη, όσο και δικαιοσύνη. Εφόσον κάτι τέτοιο πραγματωθεί, το παιδί θα μπορέσει να επισυνάψει μία ποιοτική σχέση με εκείνον, κάτι που όπως φαίνεται, θα έχει αντίκτυπο και στις φιλικές του σχέσεις. Ωστόσο η έρευνα σε αυτό το πεδίο, αν και αρκετά ενδιαφέρουσα, είναι περιορισμένη, καθώς οι περισσότεροι μελετητές εξετάζουν τον συναισθηματικό δεσμό ως μία μεταβλητή και για τους δύο γονείς.

Τέλος, το αποτέλεσμα της θετικής συσχέτισης μεταξύ μονάχα του δεσμού με τον πατέρα και του δεσμού με τους φίλους έρχεται σε αντίθεση τόσο με τη θεωρία δεσμού, όσο και με άλλες έρευνες που μελέτησαν τον δεσμό με τους συνομηλικούς και εντόπισαν σύνδεση με τον δεσμό και με τους δύο γονείς, και κυρίως με την μητέρα (Fass and Tubman,2002:569· Nada- Raja et al.,1992:482).

6.1.4 Η επίδραση του φύλου και της ηλικίας στην ποιότητα της φιλίας

Η 5^η και 6^η υπόθεσή αφορούσαν την ποιότητα της φιλίας. Πιο συγκεκριμένα, στον έλεγχο για ανίχνευση πιθανής επίδρασης του φύλου και της ηλικίας στην ποιότητα της φιλίας, μονάχα το φύλο βρέθηκε να επιδρά σε εκείνη.

Από πολλές έρευνες έχει υποστηριχθεί η υπόθεση αλληλεπιδράσεων μεταξύ του φύλου και της ποιότητας φιλίας. Αυτό, κατά τον Piaget (οπ. αναφ. στο Παναγιωτάκη,2010:77), μπορεί να ερμηνευθεί από τη θεώρηση της ισότητας ως πρωταρχικού στοιχείου της οικοδόμησης μίας φιλικής σχέσης. Ειδικότερα, τα κορίτσια, σύμφωνα με την έρευνα των Sharabany, Gershoni και Hofman (οπ.αναφ.

στο Bakken and Romig,1992:304), φαίνεται να ξεκινούν νωρίτερα την επισύναψη σχέσεων με το άλλο φύλο, συγκριτικά με τα αγόρια. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις επιλέγουν τις δυαδικές σχέσεις (Eder and Hallinan, 1978:247). Αυτό καταδεικνύει ίσως και την ποιότητα των σχέσεων τους, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αφού τα κορίτσια επιζητούν οι φίλιες τους να έχουν ουσία και διάρκεια. Αντιθέτως, τα αγόρια επιλέγουν να δημιουργούν ομάδες φίλων, από της οποίες αναμένουν να λάβουν αποδοχή, και όχι την αποκλειστικότητα (Γαλανάκη,2011: 199). Διαφορετικά, θα μπορούσε να πει κανείς πως τα αγόρια δεν νοιάζονται τόσο για την ανάπτυξη μια ποιοτικής φιλίας, καθώς κατά την περίοδο της εφηβείας αυτό που μετράει κυρίως για εκείνα είναι το «φαίνεσθαι» και όχι τόσο το «είναι». Αντίθετα, τα κορίτσια, όντας από τη φύση τους πιο ευαίσθητα, επενδύουν σε σχέσεις οικειότητας, ασφάλειας και εγγύτητας (Crockett,1984:178). Βροντερό παράδειγμα για την επαλήθευση των παραπάνω αποτελεί η έρευνα των Benenson και Christakos (οπ. αναφ στο Rose and Rudolph,2006:108-110), οι οποίοι υποστήριξαν πως οι σχέσεις των κοριτσιών θεωρούνται πιο εύθραυστες και έχουν μικρότερη διάρκεια από εκείνες των αγοριών, διότι εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα στρεσογόνων καταστάσεων, όπως παραμέληση από την καλύτερη φίλη και έλλειψη συναναστροφής.

Αναφορικά τώρα με την ηλικία, καθώς λάβαμε υπόψη μας την αναπτυξιακή οπτική, θεωρήσαμε πως οι πιο νεαροί έφηβοι (Α΄ Γυμνασίου), επειδή ακόμη δεν έχουν κατορθώσει να δημιουργήσουν ισχυρούς φιλικούς δεσμούς σε ένα νέο σχολικό περιβάλλον, κάτι βέβαια που δεν είναι απόλυτο, δεν θα είχαν τόσο ποιοτικές σχέσεις όσο τα παιδιά της μέσης εφηβείας (Γ΄Γυμνασίου). Το στοιχείο αυτό δεν επιβεβαιώθηκε από την έρευνα μας, καθώς από τη μία δεν φάνηκε να υπάρχει επίδραση της ηλικίας (τάξης), όπως προαναφέρθηκε, στην ποιότητα των φιλικών σχέσεων και από την άλλη οι μαθητές της πρώιμης εφηβείας είχαν υψηλότερους μέσους όρους στην ποιότητα φιλίας, από ότι εκείνοι της μέσης εφηβείας. Στις περισσότερες έρευνες, ωστόσο, η υπόθεση της επίδρασης έχει επιβεβαιωθεί, και κυρίως σε άτομα της όψιμης εφηβείας. Σύμφωνα με τον Berndt (οπ. αναφ. στο Παναγιωτάκη,2010:69), ο αριθμός των φίλων μειώνεται από την παιδική ηλικία στην εφηβεία και παραμένει τελικά ένα πολύ μικρό ποσοστό κατά την περίοδο της ενηλικίωσης. Επιπλέον, κατά τον Youniss (οπ. αναφ. στο Παναγιωτάκη,2010:71), στις εφηβικές παρέες υπάρχουν τα στοιχεία της ανοχής και του σεβασμού σε μεγαλύτερο βαθμό, από ό,τι συμβαίνει στις παιδικές φίλιες. Τέλος ,σε έρευνα του Claes (1992:51) φάνηκε πως εάν και το μέγεθος του δικτύου φιλίας δεν αλλάζει ιδιαίτερα με τα χρόνια, ο αριθμός των καλύτερων φίλων είναι αυτός που διαρκώς μειώνεται. Οι θετικές εμπειρίες μία στενής δυαδικής σχέσης τελικά κατοχυρώνουν την κοινωνικοποίηση και την ψυχαγωγία των συμμετεχόντων. Αντίθετα, η ύπαρξη μίας αντικοινωνικής συμπεριφοράς στο ένα μέλος ωθεί σε πολλές περιπτώσεις την υιοθέτηση παρόμοιων τακτικών και από το άλλο (Laird et al.,1999: 430-431).

6.1.5 Διαφορές στις επιμέρους υποκλίμακες της ποιότητας της φιλίας μεταξύ αγοριών και κοριτσιών

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των υποθέσεων 8 και 9, τα κορίτσια φάνηκε να απαντούν πιο θετικά από τα αγόρια σε όλες τις υποκλίμακες της φιλίας (φροντίδα-αναγνώριση, επίλυση συγκρούσεων, βοήθεια-καθοδήγηση, παρέα- επανασύνδεση, οικεία ανταλλαγή), πέραν της αρνητικά κατευθυνόμενης υποκλίμακας «σύγκρουση-προδοσία», στην οποία σημείωσαν μικρότερο ποσοστό. Τα στοιχεία αυτά υποστηρίζονται και στην έρευνα της Παναγιωτάκη (2010:128), όπου φαίνεται πως οι φίλιες των κοριτσιών εμπεριέχουν περισσότερη βοήθεια και ασφάλεια, κάτι που τα κάνει να χαρακτηρίζουν τις σχέσεις με τους φίλους τους ποιοτικά ανώτερες. Παράλληλα, τα κορίτσια αναφέρουν συχνότερα από τα αγόρια πως λαμβάνουν συναισθηματική υποστήριξη από τους φίλους τους (Berndt and Perry, 1986:647), όπως επίσης πως πραγματώνουν οικείες συζητήσεις με εκείνους και χαίρουν υψηλής εκτίμησης (Παναγιωτάκη, 2010:125). Αναφορικά με την οικειότητα, οι Dounan και Andelson (οπ. αναφ. στο Παναγιωτάκη,2010:125) υποστηρίζουν πως τα κορίτσια, κατά κύριο λόγο, δίνουν βαρύτητα στην ενσυναίσθηση και την οικοδόμηση στενών διαπροσωπικών σχέσεων, σε αντίθεση με τα αγόρια που επιζητούν την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων με την επισύναψη δεσμών. Ακόμη, σε μελέτη του Berndt (1982:1457), τα κορίτσια βρέθηκαν να μην μπορούν να δημιουργήσουν τόσο εύκολα καινούργιες φίλιες, όπως επίσης απέφευγαν να εντάξουν σε φιλικές συζητήσεις άτομα που βρίσκονταν εκτός της παρέας.

Αναφορικά τώρα με τη σύγκρουση, τα αγόρια προτιμούν να κάνουν χρήση της λεκτικής επιθετικότητας στις διαμάχες με τους φίλους τους, σε αντίθεση με τα κορίτσια που επιλέγουν την αρμονική λύση των συγκρούσεων που προκύπτουν (Rose and Rudolph, 2006:101). Ταυτόχρονα, οι σχέσεις των αγοριών δεν εμφανίζουν τόσο συχνά δείγματα στοργής και αλληλοϋποστήριξης, αλλά στοιχεία αντιπαλότητας και επιθετικότητας. Επίσης, η συζήτηση, ο συμβιβασμός και η αιτιολόγηση χαρακτηρίζουν, επί το πλείστον, τις κοριτσιστικές συζητήσεις (Παναγιωτάκη, 2010:116). Τέλος, και η έρευνα της Βουλγαρίδου (2014:117) για την επιθετικότητα έδειξε διαφορές στην ποιότητα φιλίας, αφού τα αγόρια σημείωσαν υψηλότερες βαθμολογίες στις κλίμακες της χειριστικότητας και της σύγκρουσης, ενώ τα κορίτσια στην οικεία ανταλλαγή. Όλα τα παραπάνω υποστηρίζουν, σε ικανοποιητικό βαθμό, το πόρισμα της παρούσας έρευνας σχετικά με την ύπαρξη διαφορών στην ποιότητα της φιλίας ανάμεσα στα δύο φύλα.

6.1.6 Οι υποκλίμακες δεσμού και η ποιότητα της φιλίας

Με την εξέταση της 10^{ης} υπόθεσης της έρευνάς μας θέλαμε να εντοπίσουμε αν υπάρχουν τυχόν συσχετίσεις ανάμεσα στις υποκλίμακες του συναισθηματικού δεσμού (επικοινωνία, εμπιστοσύνη, αποξένωση) και την ποιότητα φιλίας. Από τον συγκεκριμένο έλεγχο προέκυψε για τον δεσμό με τη μητέρα υψηλή θετική

συσχέτιση μεταξύ των υποκλιμάκων της εμπιστοσύνης, της επικοινωνίας και της ποιότητας της φιλίας, ενώ βρέθηκε αρνητική συσχέτιση με τη διάσταση της αποξένωσης. Επιπλέον και οι υποκλίμακες του δεσμού συσχετιζόνταν μεταξύ τους, και όσο υψηλότερη ήταν η βαθμολογία στην εμπιστοσύνη και στην επικοινωνία, τόσο χαμηλότερη εμφανιζόταν στην αποξένωση. Τα ίδια ακριβώς αποτελέσματα προέκυψαν και στον δεσμό με τους φίλους. Ωστόσο στον δεσμό με τον πατέρα, ενώ οι διαστάσεις του συναισθηματικού δεσμού συσχετίζονται όλες μεταξύ τους, όπως και παραπάνω, όσον αφορά την ποιότητα της φιλίας, η συσχέτιση εντοπίστηκε μονάχα με την υποκλίμακα της εμπιστοσύνης.

Όπως διαπιστώνουν οι Corsano και συν. (2006:350), οι θετικές διαπροσωπικές σχέσεις των εφήβων με τους γονείς και τους φίλους, δηλαδή μία σχέση βασισμένη στην εμπιστοσύνη και την αλληλοκατανόηση (επικοινωνία), τους έκαναν να νοιώθουν ψυχική ευημερία. Αντίθετα, όταν οι σχέσεις δεν ήταν ικανοποιητικές για εκείνους, οι νέοι βίωναν δυσάρεστα συναισθήματα, και πιο συγκεκριμένα μοναξιά. Αυτό παρέχει μία γενική εικόνα για την αντίστροφη συσχέτιση που υπάρχει ανάμεσα στην εμπιστοσύνη και την επικοινωνία με την αποξένωση, σε όλους τους συναισθηματικούς δεσμούς. Σε παρόμοια έρευνα του Cook (2000:292) διαπιστώθηκε πως η σχέση εμπιστοσύνης με τη μητέρα λειτουργούσε θετικά και προβλεπτικά στη δημιουργία παρόμοιας σχέσης με τον πατέρα και τους φίλους. Επιπλέον, από τη μελέτη των Nickerson και Nagle (2004:43) προέκυψε σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη σχέση με τους γονείς και με τους φίλους και την εμφάνιση ικανοποίησης κατά την περίοδο της εφηβείας. Τέλος, και στην έρευνα της Παντούλη (2012:96), αλλά και των Nada-Raja και συν. (1992:478) διαπιστώθηκε ανάλογη συσχέτιση στις υποκλίμακες του δεσμού.

Ειδικότερα, σε έρευνα των Rotenberg και συν. (2005:2287-288), φάνηκε μεγάλη συσχέτιση ανάμεσα στην εμπιστοσύνη προς τους γονείς και την παροχή βοήθειας στους συμμαθητές. Η βοήθεια αποτελεί μία βασική διάσταση της φιλίας, η οποία όπως και στην έρευνα μας, φαίνεται να προκύπτει από την εμπιστοσύνη και των δύο βασικών φιγούρων προσκόλλησης. Αν και η επικοινωνία με τον πατέρα δεν έδειξε να επιδρά στην ποιότητα φιλίας, ωστόσο η έρευνα του Collins (1997:10) υποστήριξε πως η συνεργασία, η αλληλεξάρτηση και τα θετικά συναισθήματα μεταξύ των φίλων σχετίζονται περισσότερο με τη φιγούρα του πατέρα παρά της μητέρας. Αντίθετα, σε άλλη έρευνα των Laurusen και Collins (2004:339) οι έφηβοι προτιμούσαν να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στις συζητήσεις με τη μητέρα από ότι με τον πατέρα, κάτι που αιτιολογικά μπορεί να οδηγήσει στο πόρισμα πως η επικοινωνία της μητέρας, και όχι του πατέρα, σχετίζεται με την ποιότητα της φιλίας. Τέλος, όσον αφορά την αποξένωση, δεν βρέθηκαν παρόμοιες μελέτες, από τις οποίες να αναδεικνύεται η συσχέτιση με την ποιότητα της φιλίας. Ωστόσο, σύμφωνα με την έρευνα της Παντούλη (2012:61), εφόσον ο δεσμός με τους γονείς συσχετίζεται με τις μετρήσεις της προσαρμογής και την αναζήτηση εγγύτητας,

λογικά μιλώντας, ένας δεσμός που βασίζεται στην αποξένωση είναι αρκετά πιθανό να επιφέρει και φιλίες χρωματισμένες με στοιχεία αντικοινωνικότητας και απομόνωσης.

6.1.7 Ο συναισθηματικός δεσμός ως προβλεπτικός παράγοντας για την ποιότητα της φιλίας και οι επιδράσεις του σε εκείνη

Επιστρέφοντας πίσω στην έβδομη υπόθεση, και αφού είχαμε ελέγξει την επίδραση της ηλικίας και του φύλου στην ποιότητα φιλίας, όπως φαίνεται και παραπάνω, θελήσαμε να ερευνήσουμε την πιθανή επίδραση του συναισθηματικού δεσμού, αυτή τη φορά, στην ποιότητα των φιλικών σχέσεων των συμμετεχόντων. Ήταν φυσικό να υποθέσουμε πως υπάρχει επίδραση μεταξύ των μεταβλητών αυτών, βασιζόμενοι στη βιβλιογραφία που έχει προηγηθεί. Και για τους τρεις δεσμούς η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε και οι μεγαλύτεροι μέσοι όροι στην ποιότητα φιλίας εντοπίστηκαν στον ασφαλή δεσμό και στα τρία πρόσωπα. Ποικίλες έρευνες παρέχουν, επί το πλείστον, στοιχεία που επιβεβαιώνουν την παραπάνω υπόθεση. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι μελέτες των Kerns, Kerns, Klepac και Cole και των Park και Waters (οπ. αναφ. στο Card and Hodges, 2003:25), από τις οποίες έχει προκύψει πως τα παιδιά με ασφαλείς συναισθηματικούς δεσμούς κάνουν ευκολότερα φιλίες, οι οποίες είναι αρμονικές, με λιγότερες συγκρούσεις και διακρίνονται από υψηλή ποιότητα. Επίσης, από τη μελέτη των Gauze και συνεργατών (1996:2213) σε νέους της πρώιμης εφηβείας φάνηκε πως όταν η σχέση με τους γονείς χαρακτηρίζεται από προσαρμοστικότητα, τότε σε μία ενδεχόμενη αρνητική εμπειρία στον τομέα της φιλίας δεν θα υπάρξει άγχος και δυσφορία. Τα στοιχεία αυτά βρίσκουν πρόσφορο έδαφος και στη θεωρία του Furman (οπ. αναφ. στο Hartup and Stevens, 1997:364), η οποία βασίζεται στη θεωρία της προσκόλλησης και στη διαμόρφωση κατηγορικών προτύπων. Τέλος, η Βαϊράμη (2005:162) εντόπισε πως όσο αυξάνονται οι συγκρούσεις στην οικογένεια, σε σημείο τέτοιο όπου τα παιδιά να αισθάνονται υπεύθυνα, τόσο μειώνονται τα χαρακτηριστικά της ασφάλειας και της οικειότητας στις σχέσεις φιλίας τους.

Αν και σε μικρό ποσοστό (3,4%), ο δεσμός με τη μητέρα βρέθηκε να έχει την ικανότητα πρόβλεψης της ποιότητας των σχέσεων μεταξύ φίλων, κάτι το οποίο δύναται να κάνει και ο δεσμός με τον πατέρα, και μάλιστα σε μεγαλύτερο ποσοστό (4,5%). Οι Meeus, Oosterwegel και Vollebergh (2002:103) σε έρευνα τους για τον καθορισμό της ταυτότητας των εφήβων βρήκαν αντίστοιχα αποτελέσματα, όπως ακριβώς και η Παντούλη (2012:150), αναφορικά όμως με την πρόβλεψη του δεσμού με τον καλύτερο φίλο. Επιπλέον, η Μάρκη-Μπότσαρη (2005:242) στη μελέτη της για την εύρεση προβλεπτικότητας του δεσμού στην εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών παρατήρησε πως η προσκόλληση με τη μητέρα αποτελεί άμεσο και σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα των φιλικών σχέσεων. Άλλωστε, κατά τους Dodge και συν. (οπ. αναφ. στο Cassidy et al., 1996:900-901), οι θετικές

αναπαραστάσεις για τους γονείς, θα οδηγήσουν στη δημιουργία θετικών συμπεριφορά των νέων προς τις παρέες τους. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Allen και συν.(2002: 62-63), οι γονικές φιγούρες, κατά κύριο λόγο, είναι υπεύθυνες για την μελλοντική δημιουργία συναισθηματικών δεσμών, κάτι που υποστηρίχθηκε αρχικά από τον Bowlby και την Ainsworth. Τέλος, η έρευνα των Markiewicz και συνεργατών (2001:440-441) υποστήριξε πως η ασφαλής σχέση συγκεκριμένα με τη μητέρα είναι εκείνη που λειτουργεί προβλεπτικά για μία εξίσου μελλοντική σχέση ασφάλειας με τους φίλους, ενώ από την έρευνα των Rice και συν. (1997:97) προέκυψε πως ο ασφαλής δεσμός με τον πατέρα είναι κατά βάση υπεύθυνος για την επίτευξη της κοινωνικής προσαρμογής των εφήβων. Λαμβάνοντας όλα τα παραπάνω υπόψη, ήταν εύλογο να περιμένουμε, σύμφωνα με την 11^η υπόθεσή μας, πως και οι δύο ή έστω κάποιος από τους δύο δεσμούς θα προέβλεπε την ποιότητα φιλίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί πως μία δεύτερη σκέψη που μας απασχόλησε ήταν να δούμε μήπως και ο συναισθηματικός δεσμός με τους φίλους μπορεί να προβλέψει την ποιότητα της φιλίας. Κάτι παρόμοιο δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό τους ερευνητές, διότι ίσως αυτές οι δύο έννοιες να ακούγονται ταυτόσημες. Ωστόσο, θεωρητικά μπορεί ο έφηβος να νομίζει πως έχει μία σχέση ασφάλειας, και αυτό να προκύπτει από το ερωτηματολόγιο της προσκόλλησης, η οποία όμως στη συνέχεια να μην εκδηλώσει και αντίστοιχη ποιότητα. Τα αποτελέσματα μας έδειξαν πως σε ποσοστό 38% ο δεσμός με τους φίλους μπορεί να προβλέψει την ποιότητα φιλίας. Παρόμοια αποτελέσματα προέκυψαν και από την έρευνα των Weimer και συνεργατών (2004:116), η οποία υποστήριξε πως αν και τα δύο άτομα εντοπιστούν με ασφαλή δεσμό απέναντι στους φίλους, τότε στη φιλία τους προωθείται αυτόματα η αίσθηση της οικειότητας. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, από τον ασφαλή δεσμό με τους φίλους αναμένουμε να λάβουμε και φιλία θετικής ποιότητας, ενώ για τον ανασφαλή δεσμό φιλίες αρνητικών ποιοτήτων. Στις τελευταίες πιθανότατα θα επικρατούν οι συγκρούσεις και η αντικοινωνική συμπεριφορά.

Οι παραπάνω παράγοντες μπορεί να επιδρούν προβλεπτικά στην ποιότητα της φιλίας, όμως μένει ένα μεγάλο ποσοστό προβλεπτικών παραγόντων, το οποίο δεν έχει εντοπιστεί. Μια υπόθεση είναι πως για αυτό μπορεί να ευθύνονται τα συγκεκριμένα πρόσωπα προσκόλλησης που επιλέχθηκαν. Σύμφωνα με τον Howes (1999: 675), οι παππούδες, οι νταντάδες αλλά και οι δάσκαλοι μπορούν να λειτουργήσουν επίσης ως φιγούρες προσκόλλησης και άρα να εφοδιάσουν το παιδί με τα κατάλληλα εσωτερικά μοντέλα, ώστε να είναι σε θέση, στη συνέχεια, να δομήσει ποιοτικές σχέσεις φιλίας. Ακόμη, μπορεί να ευθύνονται και άλλοι λόγοι, κυρίως κοινωνικοί και ψυχολογικοί. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την έρευνα των Nangle και συνεργατών (2003:551), η δημοτικότητα αλλά και το αίσθημα της μοναξιάς παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην πρόβλεψη της ποιότητας των φιλικών

σχέσεων. Τέλος, κατά τους Rubin και συνεργάτες (2006:144), το αίσθημα της ντροπής προβλέπει επιπρόσθετα την ποιότητα φιλίας, αφού απομονώνει το άτομο από τους φίλους του και έτσι εκείνο δεν δύναται να απολαύσει τα θετικά ποιοτικά στοιχεία μίας φιλίας.

6.2. Συμπεράσματα και πρακτικές εφαρμογές

Στην παρούσα έρευνα μελετήθηκαν οι σχέσεις των νέων, της πρώιμης και της μέσης εφηβείας, με τους γονείς αλλά και με τους φίλους τους. Διερευνήθηκε ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους, η επίδραση που μπορεί να έχει ο ένας στον άλλο, όπως επίσης και η δυνατότητα του συναισθηματικού δεσμού να προβλέψει την ποιότητα της φιλίας. Πιο συγκεκριμένα, όλα τα παραπάνω εξετάστηκαν υπό το πρίσμα του φύλου αλλά και της αναπτυξιακής οπτικής, η οποία έγκειται στο γεγονός ότι οι συμμετέχοντες ήταν μαθητές δύο διαφορετικών τάξεων (Α' και Γ' Γυμνασίου). Επίσης, για να μπορέσουμε να συλλέξουμε περισσότερες πληροφορίες θέσαμε επιπλέον ως μεταβλητές τις διαστάσεις του δεσμού αλλά και της φιλίας, τις οποίες και συσχετίσαμε.

Από τα αποτελέσματα προέκυψε πως οι έφηβοι τείνουν να εκδηλώνουν σχέσεις ασφάλειας και με τις τρεις φιγούρες προσκόλλησης. Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι συμμετέχοντες εμφάνισαν ασφαλή δεσμό με τη μητέρα, έπειτα ακολουθούσε ο δεσμός με τους φίλους και στο τέλος εκείνος με τον πατέρα. Επιπλέον, βρέθηκε να υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στον τύπο ασφάλειας του δεσμού με τη μητέρα και στον αντίστοιχο με τον πατέρα. Για τον ασφαλή δεσμό με τους φίλους αυτό συνέβη μόνο με τον ασφαλή δεσμό με τον πατέρα και όχι με την μητέρα. Επιπρόσθετα, εντοπίστηκε συσχέτιση μεταξύ των τριών δεσμών, και πιο συγκεκριμένα μεταξύ του δεσμού με τη μητέρα και του δεσμού με τον πατέρα, αλλά και μεταξύ του δεσμού με τον πατέρα και του δεσμού με τους φίλους. Ακόμη, συσχέτιση παρατηρήθηκε ανάμεσα και στις υποκλίμακες της επικοινωνίας, της εμπιστοσύνης και της αποξένωσης. Κλείνοντας, το φύλο των συμμετεχόντων βρέθηκε να επιδρά στον δεσμό με τη μητέρα και τους φίλους, αλλά όχι στον δεσμό με τον πατέρα. Από την άλλη πλευρά η αναπτυξιακή φάση της εφηβείας σημείωσε επίδραση στον δεσμό με τον πατέρα και στον δεσμό με τους φίλους, αλλά όχι στον δεσμό με τη μητέρα. Με άλλα λόγια μονάχα ο συναισθηματικός δεσμός με τους φίλους θα μπορούσαμε να πούμε πως επηρεάζεται και από τις δύο μεταβλητές.

Αναφορικά τώρα με την ποιότητα φιλίας, τα κορίτσια απαντούσαν πιο θετικά στις ερωτήσεις που σχετίζονταν με τις θετικές υποκλίμακες της φιλίας, όπως η οικειότητα, η βοήθεια και η φροντίδα, σε σύγκριση με τα αγόρια. Επίσης, και στην αρνητικά κατευθυνόμενη διάσταση της σύγκρουσης σημείωσαν μικρότερο βαθμό, αν και για τα δύο φύλα ο μέσος όρος απαντήσεων κυμαινόταν σε χαμηλά επίπεδα. Από την άλλη πλευρά, ο ασφαλής δεσμός με τους φίλους φάνηκε να συσχετίζεται

περισσότερο με την ποιότητα της φιλίας. Εν κατακλείδι, στον έλεγχο για τη δυνατότητα πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας από τον συναισθηματικό δεσμό και οι τρεις φιγούρες φάνηκε πως είχαν αυτή την ικανότητα, όμως οι φιγούρες του πατέρα και της μητέρας, κυρίως, σε περιορισμένο βαθμό.

Από τα παραπάνω αποτελέσματα θα λέγαμε ότι οι περισσότερες από τις υποθέσεις μας επιβεβαιώνονται, καθώς τελικά φάνηκε πως οι αρχικές σχέσεις των παιδιών με τα πρόσωπα προσκόλλησης παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση της ζωής των εφήβων και πιο συγκεκριμένα στην υιοθέτηση προτύπων για την ανάπτυξη ποιοτικών σχέσεων φιλίας. Ακόμα και στη δύσκολη αυτή περίοδο οι νέοι εξακολουθούν να βλέπουν θετικά τις σχέσεις τους με τα κοντινά τους πρόσωπα και να εμφανίζουν ασφαλείς δεσμούς με εκείνους. Αυτό σίγουρα επηρεάζει και την ποιότητα των φιλικών τους σχέσεων, καθώς η ύπαρξη εμπιστοσύνης και επικοινωνίας τροφοδοτεί το άτομο με αισθήματα οικειότητας, συμπόνιας και στήριξης απέναντι στα φιλικά τους πρόσωπα. Βέβαια, σε όλο αυτό το εγχείρημα φάνηκε πως η μητρική φιγούρα θεωρείται από τα βασικότερα πρόσωπα του δεσμού, αν και όλες οι φιγούρες αλληλεπιδρούν με την ποιότητα φιλίας και μπορούν να προβλέψουν την εξέλιξη της.

Τα δεδομένα αυτά μπορούν να έχουν και πρακτικές εφαρμογές. Πιο συγκεκριμένα, καθώς η εφηβεία θεωρείται μία δύσκολη περίοδος για το άτομο, όλοι θα πρέπει να συμβάλουν, ώστε να βοηθήσουν το παιδί να περάσει όσο πιο ανώδυνα γίνεται το στάδιο αυτό. Αρχικά, ο σχολικός ψυχολόγος θα μπορούσε να απευθυνθεί στους γονείς και να τους ενημερώσει για τον σπουδαίο ρόλο που διαδραματίζει η επίτευξη μίας υγιούς σχέσης με το παιδί τους στη μετέπειτα κοινωνική και ψυχολογική του εξέλιξη. Επιπρόσθετα, θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εκπαιδευτικά προγράμματα για τους καθηγητές, ώστε να είναι σε θέση, αν χρειαστεί, να λειτουργήσουν ως υποκατάστατο της σχέσης δεσμού. Με αυτό τον τρόπο θα ενθάρρυναν τον νέο, μέσα από συζητήσεις, να δημιουργήσει μία θετική εικόνα για τον εαυτό του, ώστε να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και να μπορέσει να συμμετάσχει σε κοινωνικές ομάδες. Τέλος, και οι ίδιοι οι μαθητές, μέσα από παρεμβάσεις, θα μπορούσαν να ευαισθητοποιηθούν και να ενισχύσουν τους συμμαθητές τους, οι οποίοι μπορεί να αντιμετωπίζουν προβλήματα στον οικογενειακό τους χώρο.

6.3 Περιορισμοί - Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Στην παρούσα μελέτη υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί, για τον λόγο αυτό η ερμηνεία και η γενίκευση των αποτελεσμάτων είναι περιορισμένη.

Αρχικά το δείγμα συλλέχθηκε μονάχα από μία σχολική μονάδα, γεγονός που μπορεί να υποδηλώνει ότι οι συμμετέχοντες έχουν κοινά, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ενώ σε ένα διαφορετικό περιβάλλον τα άτομα να είχαν άλλες εμπειρίες ως προς τη

σχέση με τους γονείς και τους φίλους τους. Επιπλέον, καθώς η πρόσβαση στο δημόσιο σχολείο δεν ήταν ιδιαίτερα εύκολη, δεν κατορθώσαμε να καλύψουμε την ευρύτερη γκάμα της εφηβείας, με το να ενσωματώσουμε δηλαδή στους συμμετέχοντες άτομα και από το Λύκειο (ύστερη εφηβεία). Τέλος, καθώς δεν υπάρχει μία ίση κατανομή, βάσει φύλου, στα τμήματα του σχολείου, το δείγμα μας βρέθηκε να αποτελείται ως επί το πλείστον από κορίτσια, με αποτέλεσμα να μην έχουμε ένα τόσο αντιπροσωπευτικό δείγμα για τα αγόρια. Για τους παραπάνω λόγους θα ήταν χρήσιμο σε επόμενη μελέτη το δείγμα να προέρχεται από σχολεία διαφορετικών περιοχών και να είναι πιο αντιπροσωπευτικό, ώστε να μπορούν τα αποτελέσματα να γενικευθούν σε όλους τους εφήβους.

Αναφορικά με τα ερωτηματολόγια που δόθηκαν για συμπλήρωση, ο όγκος των ερωτήσεων ήταν αρκετά μεγάλος, αν και επιλέχθηκε έστω η σύντομη εκδοχή του ερωτηματολογίου για την ποιότητα της φιλίας (FQQ-R- Nangle et al., 2003), γεγονός που θα μπορούσε να κουράσει τα παιδιά και να απαντούν περισσότερο με τυχαία επιλογή. Επιπλέον, για το ερωτηματολόγιο του δεσμού (Ε.Δ.Γ.Σ- Armsden and Greenberg, 1987) θα μπορούσε να είχε γίνει αναδιαμόρφωση στις ερωτήσεις σχετικά με τους φίλους, ώστε να απαντούν οι συμμετέχοντες συγκεκριμένα για τον καλύτερο φίλο και έτσι να εστιάσουμε στη δυαδική σχέση, η οποία θεωρείται περισσότερο δεσμός. Ταυτόχρονα, το ίδιο εργαλείο επικεντρώνεται κυρίως στους δύο τύπους δεσμών και δεν υπάρχουν περιθώρια ανάδειξης επιμέρους τύπων του δεσμού (αμφιθυμικός, αποφευκτικός). Επιπρόσθετα, από το δείγμα μας ένα μεγάλο ποσοστό που βρέθηκε εκτός των δύο κατηγοριοποιήσεων δεσμού έμεινε σχεδόν ανεκμετάλλευτο. Για αυτό το γεγονός μας ενημερώνει η Παντούλη (2012:159) πως έχει προταθεί από τη Νίνονα ένας διαφορετικός τρόπος αξιολόγησης του ερωτηματολογίου Ε.Δ.Γ.Σ, ο οποίος έχει τη δυνατότητα να διακρίνει τους επιμέρους τύπους δεσμών. Ωστόσο αυτός ο τρόπος δεν έχει εφαρμοστεί ακόμη ευρέως σε μελέτες.

Κλείνοντας, καθώς και τα δύο εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν ήταν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, απουσίαζε η άμεση επικοινωνία που θα μπορούσε να έχει ο μελετητής με τον συμμετέχοντα, αν επιλέγαμε τη συνέντευξη ως μέσο έρευνας. Ακόμη, με την τεχνική της συνέντευξης ο ερευνητής θα μπορούσε να παρατηρήσει τη συμπεριφορά, τη στάση του σώματος, τον τόνο της φωνής και άλλα τέτοια χαρακτηριστικά του συμμετέχοντα, έτσι ώστε να υπάρξει δυνατότητα για μία ολιστική μελέτη των ερευνητικών μας υποθέσεων. Ταυτόχρονα, οι συμμετέχοντες μπορεί να επηρεάζονταν από τη διάθεση ή συγκεκριμένες καταστάσεις που ίσχυαν την ημέρα συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου και να μην έδιναν αληθείς απαντήσεις. Ένα άλλο ζήτημα είναι πως τα ερωτηματολόγια απευθύνονταν μόνο στον μαθητή και δεν μπορούσαμε να έχουμε μία σφαιρική εικόνα των σχέσεων προσκόλλησης, αλλά βλέπαμε μονάχα την εικόνα που είχε ο

ένας για την εκάστοτε σχέση. Επίσης, και τα πρόσωπα του συναισθηματικού δεσμού ήταν περιορισμένα, εφόσον ένα σημαντικό ποσοστό πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας απουσιάζει και μπορεί να προέρχεται από τρίτα πρόσωπα ή από άλλους παράγοντες. Τέλος, οι Burge και συν. (οπ. αναφ. στο Παντούλη,2012:159) έχουν προτείνει πως τα παιδιά που έχουν ανασφαλή δεσμό μπορεί να αποφεύγουν να απαντούν αμυντικά για να μην αισθανθούν αρνητικά συναισθήματα, όποτε το γεγονός αυτό ενδέχεται να μας δίνει εσφαλμένα πορίσματα.

Θα ήταν αρκετά ενδιαφέρον μελλοντικές έρευνες να μελετούσαν και άλλες μορφές δεσμού, όπως με τα αδέρφια, τους παππούδες ή και τους ερωτικούς συντρόφους. Επιπλέον, στην Ελλάδα συγκεκριμένα θα μπορούσε να διερευνηθεί περαιτέρω ο δεσμός με τους γονείς ως δυάδα και όχι ως μονάδα. Εν συνεχεία, ένα σημαντικό θέμα προς συζήτηση θα μπορούσε να αποτελέσει η ποιότητα του δεσμού, ειδικότερα με τον πατέρα, εφόσον το ενδιαφέρον στο κομμάτι αυτό είναι αρκετά περιορισμένο. Ταυτόχρονα, θα μπορούσε να επικεντρωθεί κανείς στις αλλαγές που τεκταίνονται στην οικογενειακή δομή και κατ' επέκταση στον συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς, όταν τα ζευγάρια είναι ομόφυλα ή η οικογένεια μονογονεϊκή. Επίσης, και η σύνδεση ανάμεσα στην ποιότητα φιλίας και τον συναισθηματικό δεσμό δύναται να διερευνηθεί περισσότερο, κυρίως ως προς τις διατάσεις των δύο πχ αποξένωση-σύγκρουση. Τέλος, όσον αφορά τον συναισθηματικό δεσμό με τους φίλους και την ποιότητα φιλίας, τα δύο πρόσωπα της φιλικής σχέσης θα μπορούσαν να εξετάζονταν από κοινού, ώστε να διαπιστωνόταν, αν τελικά η οπτική για την ποιότητα της σχέσης τους ήταν μονόπλευρη ή αμφίδρομη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

Βαϊράμη, Μ. (2005). *Φιλικές σχέσεις παιδιών σχολικής ηλικίας: Οικογενειακοί παράγοντες που τις επηρεάζουν*. Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Βαϊράμη, Μ., Βορριά, Π. & Κιοσέογλου, Γ. (2005). Παράγοντες που σχετίζονται με τη δημοτικότητα και τις φιλίες των παιδιών και των εφήβων στο πλαίσιο του σχολείου. *Παιδί και Έφηβος: Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 7(2), 52-67.

Βορριά, Π., & Παπαληγούρα, Ζ. (1999). Η θεωρία του δεσμού. *Παιδί και Έφηβος: Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 1(2), 27-40.

Βουλγαρίδου, Ι. (2014). *Επιθετικότητα σχέσεων, φιλίες και ατομικές διαφορές σε προέφηβους μαθητές*. (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη.

Braconnier, A. & Marcelli, D. (1998/2002). *Τα Χίλια Πρόσωπα της Εφηβείας* (Σ. Λεωνίδα, Μτφ.). Αθήνα: Καστανιώτης.

Bretherton, I. (1992/2011). Η καταγωγή της θεωρίας της προσκόλλησης: John Bowlby & Mary Ainsworth (Μ. Σόλμαν, Μτφ.). Στο Ι. Κουγιουμτζάκης (Επιμ.), *Αναπτυξιακή ψυχολογία: παρελθόν, παρόν και μέλλον*, (σσ 445-480). Ηράκλειο: Παν/μιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Γαλανάκη, Ε. (2003). *Θέματα Αναπτυξιακής Ψυχολογίας*. Αθήνα: Ατραπός.

Coleman, J. (1980/2013). *Ψυχολογία της εφηβικής ηλικίας* (Μ. Κουλεντιανού, Μτφ.). Επιμ. Η.Γ. Μπεζεβέγκης. Αθήνα: Gutenberg.

Δασκάλου, Β. (2006). *Προσκόλληση εφήβων και νεαρών ενηλίκων: επιπτώσεις στην αυτό-αντίληψη και στις στενές διαπροσωπικές σχέσεις*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Eriskon, E.H. (1950/ 1976). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία* (Ν. Μπάλης, Μτφ.). Αθήνα: Καστανιώτης.

Greenberg, M. T. (2009). Εγχειρίδιο και χρήσιμες πληροφορίες για το Inventory of Parent and Peer Attachment-Revised αναρτημένο στο διαδίκτυο από τον κατασκευαστή (Αύγουστος 2009): https://emdrtherapyvolusia.com/wp-content/uploads/2016/12/Attachment_Inventory-Article.pdf.

Herbert, M. (1987/1999). *Ψυχολογικά προβλήματα Εφηβικής Ηλικίας*. Επιμ. Α. Καζαντζή-Αζίσι. ΙΔ Έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Holmes, J. (1993/2009). *Ο John Bowlby και η θεωρία του δεσμού* (Γ. Αθανασίου & Θ. Αθανασίου, Μτφ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Καφέτσιος, Κ. (2005). *Δεσμός, Συναίσθημα και Διαπροσωπικές σχέσεις*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κοκκέβη, Α., Κίτσος, Γ. & Φωτίου, Α. (2008). *Εφηβεία: Συμπεριφορές και ψυχοκοινωνική υγεία*. Αθήνα: Βήτα Ιατρικές Εκδόσεις.
- Κρασσανάκης, Γ.Ε. (2003). *Ψυχολογία παιδιού και εφήβου: θέματα Ψυχολογίας της ανθρώπινης ανάπτυξης*. Ηράκλειο: Εκδόσεις Παρησσία- Ν.Σανιδάς.
- Κυργερίδου, Ε. (2013). *Σχέσεις μεταξύ του ζευγαριού και οι αντιλήψεις τους για το δεσμό με τη μητέρα τους*. (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Lehalle, H. & Mellier, D. (1988/2009). *Ψυχολογία της ανάπτυξης: παιδική ηλικία και εφηβεία*. Επιμ. Λ. Μπεζέ. Αθήνα: Πεδίο.
- Λεονταρή, Α. (2000). Η Θεωρία της προσκόλλησης και ο ρόλος της στη μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης. *Ψυχολογία*, 7 (1) 63-87.
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2005α). Εξελικτικές διαφορές στην επιθετικότητα και στις σχέσεις προσκόλλησης με γονείς και συνομηλίκους. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 39,88-104.
- Μπάτζου, Κ. & Τσούρτου, Β. (2014). Οι θετικές ψευδαισθήσεις για τον εαυτό και η ριψοκίνδυνη συμπεριφορά στην εφηβεία: ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. *Ψυχολογία* 21(4), 470-494.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2001). *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία: ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ξυδιάς, Β. (2004). Από τον κοινοτισμό στη φιλία. *Cogito*, 1, 45-49.
- Παναγιωτάκη, Μ. (2010). *Η ανάπτυξη της φιλίας στην εφηβεία*. (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία), Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Παντούλη, Ε.Μ. (2012). *Αντιλήψεις των εφήβων για το δεσμό με τη μητέρα, τον πατέρα και τους φίλους τους: Διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ τους και με την ψυχοκοινωνική προσαρμογή και αυτοεκτίμηση*. (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, Ε. (2012). *Ο δεσμός της αγάπης : στοιχεία της ψυχοσυναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού μέσα από τη νεοψυχαναλυτική σκέψη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1984). *Εξελικτική Ψυχολογία*. Τόμοι 1-4. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Salkind, N. J. (1990/2006). *Εισαγωγή στις θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης* (Δ. Μαρκουλής, Μτφ.). Αθήνα: Πατάκης.

Schaffer, R. (1984/1996). *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του*. Επιμ. Ν.Δ. Γιαννίτσας. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Skynner,R. (1976/1987). Πλαίσια θεώρησης της οικογένειας σαν σύστημα. Στο Γ. Τσίαντης και Σ. Μανωλόπουλος (Επιμ.), *Σύγχρονα θέματα Παιδοψυχιατρικής*, Τόμος Πρώτος, μέρος β': Προσεγγίσεις στην ταξινόμηση και διάγνωση (σελ.191-238). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aboud, F. E. & Mendelson, M. J. (1996). Determinants of friendship selection and quality: Developmental perspectives. In W. M. Bukowski, A. F. Newcomb, & W. W. Hartup (Eds.), *The company they keep* (pp. 87-112). Cambridge: Cambridge University Press.

Ainsworth, M.S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34, 932-937.

Ainsworth, M.S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709-716.

Ainsworth, M.S. (1991). Attachments and other affectional bonds across the life cycle. In C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Marris (Ed.), *Attachment across the life cycle* (pp. 33-51).New York: Routledge.

Ainsworth, M. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Allen, J.P. & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy & P.R. Shaver (Ed.), *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*(pp. 319-335). New York: The Guilford Press.

Allen, J.P., Masrh, P., McFarland, C, McElhaney, K.B., Land, D.J., Jodl, K.M. & Peck, S. (2002). Attachment and autonomy as predictors of the development of social skills and delinquency during midadolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(1), 56-66.

Allen, J.P., McElhaney, K.B., Kuperminc, G.P. & Jodl, K.M. (2004). Stability and change in attachment security across adolescence. *Child Development*, 75(6), 1792-1805.

Allen, J.P., Moore, C., Kuperminc, G. & Bell, K. (1998). Attachment and adolescent psychosocial functioning. *Child Development*, 69(5),1406-1419.

Ammaniti, M., van IJzendoorn, M.H., Speranza, A.M. & Tambelli, R. (2000). Internal working models of attachment during late childhood and early adolescence: An exploration of stability and change. *Attachment and Human Development*, 2(3), 328-346.

Armsden, G.C. & Greenberg, M.T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual differences and their relationships to well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427-454.

Armsden, G.C., McCauley, E., Greenberg, M.T., Burke, P.M., Mitchell, J.R. (1990). Parent and peer attachment in early adolescent depression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18(6),683-697.

Attili, G., Vermigli, P., & Schneider, B. H. (1997). Peer Acceptance and Friendship Patterns among Italian Schoolchildren within a Cross-cultural Perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 21(2), 277-288.

Bagwell, C.L., Bender, S.E., Andreassi, C.L., Kinoshita, T.L., Montarello, S.A. & Muller, J.G. (2005). Friendship quality and perceived relationship changes predict psychosocial adjustment in early adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22,235-254.

Bakken, L. & Romig, C. (1992). Interpersonal needs in middle adolescents: companionship, leadership and intimacy. *Journal of Adolescence*, 15,301-316.

Barber, C.N., Ball, J.M.A. & Armistead, L. (2003). Parent-adolescent relationship and adolescent psychological functioning among African-American female adolescents: Self-esteem as a mediator. *Journal of Child and Family Studies*, 12(3),361-374.

Bartholomew, K. & Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.

Bauminger, N., Finzi-Dottan, R., Chason, S. & Har- Even, D. (2008). Intimacy in adolescent friendship : The roles of attachment, coherence and self-disclosure. *Journal of Social And Personal Relationships*, 25(3), 409-428.

Bell, K.L., Allen, J.P., Hauser, S.T. & O'Connor, T.G. (1996). Family factors and young adult transitions: Educational attainment and occupational prestige. In J.A. Graber, J. Brooks-Gunn, & A.C. Petersen (Ed.), *Transitions through adolescence: Interpersonal domains & context* (pp. 345–366). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Berndt, T. J. (1981). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17(4), 408-416.

Berndt, T.J. (1982). The Features and Effects of Friendship in Early Adolescence. *Child Development*, 53(6), 1447-1460.

Berndt T. J. (1989). Obtaining support from friends during childhood and adolescence. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports* (pp. 308-331). Canada: Wiley. On line: https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=agERCXYN75UC&oi=fnd&pg=PA308&dq=support+.+help,+friendship&ots=yFdKhpeR7n&sig=3QJeM6T4nm1VtNlrRUZimLHTrM&redir_esc=y#v=onepage&q=support%20.%20help%2C%20friendship&f=true.

Berndt, T. J. (1996). Exploring the effects of friendship quality on social development. In W. M. Bukowski, A. F. Newcomb & W. W. Hartup (Eds.), *The company they keep* (pp. 346-365). Cambridge: Cambridge University Press.

Berndt, T. J. (1999). Friendships in Adolescence. In M.Woodhead, D.Faulkner, & K.Littleton (Eds.), *Making sense of social development* (pp. 51-72). London: Routledge. On line: <http://books.google.com/books?id=5uxmRkb->

ZHcC&pg=PA51&dq=a+lifetime+of+relationship+thomas+brendt&hl=el&cd=2#v=onepage&q&f=false.

Berndt, T. J., Hawkins, J. A. & Hoyle, S. G. (1986). Changes in Friendship during a School Year: Effects on Children's and Adolescents' Impressions of Friendship and Sharing with Friends. *Child Development*, 57(5), 1284-1297.

Berndt, T.J., Hawkins, J.A., & Jiao, Z. (2005). Influences of friends and friendships on adjustment to junior high school. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 13–41. <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?sid=4df83f8d-992d-4095-a35b-dd926da0f3d6%40sessionmgr103&vid=1&hid=125&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=507598066&db=ofs>

Berndt, T.J. & Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Berndt, T. J. & Perry, T. B. (1986). Children's perceptions of friendships as supportive relationships. *Developmental Psychology* 22, 640–648.

Bollmer, J.M., Milich, R., Harris, M.J. & Maras, M.A. (2005). A friend in need: The role of friendship quality as a protective factor in peer victimization and bullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 20, 701–712.

Booth-LaForce, C., Rubin, K.H., Rose-Krasnor L. & Burgess K.B. (2005). Attachment and Friendship Predictors of Psychosocial Functioning in Middle Childhood and the Mediating Roles of Social Support and Self-Worth. In K. Kerns and R.A. Richardson (Eds.), *Attachment in Middle Childhood* (pp. 256-296). New York: Guilford Press.

Bosmans, G., Braet, C., Van Leeuwen, K. & Beyers, W. (2006). Do parenting behaviors predict externalizing behaviors in adolescence, or is attachment the neglected 3rd factor? *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3), 373-383.

Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and Loss*, Vol. 1. *Attachment*. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss*, Vol. 2. *Separation*. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss*, Vol. 3, *Loss: sadness and depression*. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1988). *A secure base : Parent-child attachment and healthy human development*. London: Routledge.

Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 3–35.

Bretherton, I. (1990). Communication patterns, internal working models and the intergenerational transmission of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal*, 11(3), 237-252.

Brown, B.B. & Mounts, N.S (2007). The cultural context of family-peer linkages in adolescence. *New Directions For Child and Adolescent Development*, 116, 1-15.

Buhrmester, D. (1992). The developmental courses of sibling and peer relationships. In F. Bou, & J. Dunn (Eds.), *Children's sibling relationships* (pp. 192–240). Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.

Buhrmester, D. (1996). Need fulfillment, interpersonal competence and the developmental contexts of early adolescent friendship. In W. Bukowski, A. Newcomb and W. Hartup (Eds.), *The Company They Keep: Friendship in Childhood and Adolescence* (pp. 158–185). Cambridge University Press, New York.

Buhrmester, D. & Furman, W. (1987). The development of companionship and intimacy. *Child Development*, 58, 1101-1113.

Buist, K.L., Deković, M., Meeus, W.H. & Van Aken, M.A.G. (2002). Developmental patterns in adolescent attachment to mother, father and sibling. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(3),167-176.

Buist, K.L., Deković, M., Meeus, W.H. & Van Aken, M.A.G. (2004a). Attachment in Adolescence: A social relations models analysis. *Journal of Adolescent Research*, 19(6),826-850.

Bukowski, W. M., Newcomb, A. F. & Hartup, W. W. (1996). Friendship and its significance in childhood and adolescence: Introduction and comment. In W. M. Bukowski, A. F. Newcomb & Hartup W. W. (Eds.), *The company they keep* (pp.1-15). Cambridge: Cambridge University Press.

Burleson, B.R. (1982). The development of comforting communication skills in childhood and adolescence. *Child Development*, 53 (6), 1578-1588.

Calabrese, R.L. & Adams, J. (1990). Alienation: A cause of juvenile delinquency. *Adolescence*, 25 (98), 435-440.

Callina, K.S., Johnson, S.K., Bukingham, M.H. & Lerner, R.M. (2014). Hope in context: Developmental profiles of trust, hopeful future expectations and civic engagement across adolescence. *J Youth Adolescence*,43 (6), 869-883.

Camras, L. A. (1985). Socialization of Affect Communication. In M. Lewis & C. Saarni (Eds.), *The Socialization of Emotions* (pp.141-157). N.Y.: Plenum Press.

Card, N.A. & Hodges, E.V.E. (2003). Parent-child relationships and enmity with peers: The role of avoidant and preoccupied attachment. *New Directions For Child and Adolescent Development*, 102,23-37.

Carlivati, J.(2001).Adolescent attachment, peer relationships, and school success: Predictor, mediator, and moderator relations. *Virginia Adolescent Research Group*, University of Virginia, Charlottesville. On line : <https://www.scribd.com/document/306773162/Jill-Carlivati>.

Cassidy J., Kirsh, S.J., Scolton, K.L. & Parke, R.D. (1996). Attachment and representations of peer relationships. *Developmental Psychology*, 32(5),892-904.

- Ciairano, S., Rabaglietti, E., Roggero, A., Bonino, S. & Beyers, W. (2007). Patterns of adolescent friendships, psychological adjustment and antisocial behavior: The moderating role of family stress and friendship reciprocity. *International Journal of Behavioral Development, 31*(6), 539-548.
- Claes, M.E. (1992). Friendship and personal adjustment during adolescence. *Journal of Adolescence, 15*, 39-55.
- Cobb, N.J. (1995). *Adolescence: continuity, change and diversity* . Mountain View, California: Mayfield Pub.Co.
- Collins, W. A. (1997). Relationships and development during adolescence: Interpersonal adaptation to individual change. *Personal Relationships, 4*, 1–14.
- Collins, W.A. & Russell, G. (1991). Mother-child and father-child relationships in middle childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review, 11*, 99-136.
- Cook, W.L. (2000). Understanding attachment security in family context. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*(2), 285-294.
- Cooper, M.L., Shaver, P.R. & Collins, N.L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(5), 1380-1397.
- Corsano, P., Majorano, M. & Champretavy, L. (2006). Psychological well-being in adolescence: The contribution of interpersonal relations and experience of being alone. *Adolescence, 41*, 341-353.
- Crockett, L., Losoff, M. & Petersen, A. C. (1984). Perceptions of the Peer Group and Friendship in Early Adolescence. *The Journal of Early Adolescence, 4*(2), 155-181.
- Dekovic, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 28*(6), 667-685.
- Dekovic, M. & Meeus, W. (1997). Peer relations in adolescence: Effects of parenting and adolescents' self-concept. *Journal of Adolescence, 20*, 163-176.
- Demir, M. & Urberg, K. A. (2004). Friendship and adjustment among adolescents. *Journal of Experimental Child Psychology, 88*, 68–82.
- Duck, S. W. (1975). Personality similarity and friendship choices by adolescents. *European Journal of Social Psychology, 5*, 351-365.
- Dykas, M.J. & Cassidy, J. (2007). Attachment and the processing of social information in adolescence. *New Directions For Child and Adolescent Development, 117*, 41-56.
- Eder, D. & Hallinan, M. T. (1978). Sex Differences in Children's Friendships. *American Sociological Review, 43*(2), 237-250.
- Engels, R.C.M.E., Finkenauer, C., Meeus, W. & Deković, M. (2001). Parental attachment and adolescents' emotional adjustment: The associations with social skills and relational competence. *Journal of Counseling Psychology, 48*(4), 428-439.

Erdley, C.A, Nangle, D.W., Newman, J.E. & Carpenter, E.M. (2001). Children's friendship experiences and psychological adjustment: theory and research. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 91(5), 24-36.

Fass, M., & Tubman, J. (2002). The influence of parental and peer attachment on college students' academic achievement. *Psychology in the Schools*, 39(5), 561-574.

Fett, A.K.J, Schergill, S.S., Gromann, P.M., Dumontheil, I., Blakemore, S.J., Yakub, F. & Krabbendam, L. (2014). Trust and social reciprocity in adolescence- A matter of perspective-taking. *Journal of Adolescence*, 37, 175-184.

Flanagan, C.A. & Stout, M. (2010). Developmental patterns of social trust between early and late adolescence: Age and school climate effects. *Journal of Research on Adolescence*, 20 (3), 748-773.

Flouri, E. & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental health. *Journal of Adolescence*, 26(1), 63-78.

Forbes, G.B. & Adams-Curtis, L.E. (2000). Gender role typing and attachment to parents and peers. *The Journal of Social Psychology*, 140,258-260.

Fordham, K. & Stevenson-Hinde, J. (1999). Shyness, friendship quality, and adjustment during middle childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40(5),757-768.

Freeman, H. & Brown, B. B. (2001). Primary attachment to parents and peers during adolescence: Differences by attachment style. *Journal of Youth and Adolescence*, 30 (6),653-674.

Fullerton, C.S. & Ursano, R.J. (1994). Preadolescent peer friendships: A critical contribution to adult social relatedness? *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 43-63.

Furman, W. & Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, 63, 103-115.

Furman, W., Simon, V.A., Shaffer, L. & Bouchey, H.A. (2002). Adolescents' working models and styles for relationships with parents, friends, and romantic partners. *Child Development*, 73, 241-255.

Gaertner, A.E., Fite, P.J. & Colder, C.R. (2010). Parenting and friendship quality as predictors of internalizing and externalizing symptoms in early adolescence. *Journal of Child and Family Studies*, 19, 101-108.

Gauze, C., Bukowski, W. M., Aquan-Assee, J. & Sippola, L.K. (1996). Interactions between Family Environment and Friendship and Associations with Self - Perceived Well - Being during Early Adolescence. *Child Development*, 67(5), 2201-2216.

Gomez, R., & McLaren, S. (2007). The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence. *Aggressive Behavior*, 33, 160-169.

- Goodvin, R., Meyer, S., Thompson, R.A., Hayes, R. (2008). Self-understanding in early childhood: associations with child attachment security and maternal negative affect. *Attachment & Human Development*, 10(4), 433
- Graber, J.A. & Brooks-Gunn, J. (1996). Transitions and turning points: Navigating the passage from childhood through adolescence. *Developmental Psychology*, 32(4), 768-776.
- Greenberg, M. T., Siegel, J. M. & Leitch, C. J. (1983). The nature and importance of attachment relationships to parents and peers during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 12, 373-386.
- Grossmann, K. & Grossmann, K.E. (2007). The impact of attachment to mother and father at an early age on children's psychosocial development through young adulthood. In R.E. Tremblay, R.G. Barr, R.D. Peters, & M. Boivin (Eds.), *Encyclopedia on Early Childhood Development* (pp. 1-8). On line: <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/567/the-impact-of-attachment-to-mother-and-father-and-sensitive-support-of-exploration-at-an-early-age-on-childrens-psychosocial-development-through-young-adulthood.pdf>
- Guarnieri, S., Ponti, L. & Tani, F. (2010). The inventory of parent and peer attachment (IPPA): a study on the validity of styles of adolescent attachment to parents and peers in an Italian sample. *TPM*. 17 (3), 103-130.
- Gullone, E. & Robinson, K. (2005). The Inventory of Parent and Peer Attachment-Revised (IPPA-R) for Children: A Psychometric Investigation. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12, 67-79.
- Haigler, V.F., Day, H.D. & Marshall, D.D. (1995). Parental attachment and gender-role identity. *Sex Roles*, 33, 203-220.
- Hartup, W.W. (1993). Adolescents and their friends. *New Directions for Child Development*, 60, 3-22.
- Hartup, W. W. (2005). Peer Interaction: What Causes What? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(3), 387-394.
- Hartup, W.W. & Stevens, N. (1997). Friendships and adaptation across the life course. *Psychological Bulletin*, 121(3), 355-370.
- Hazan, C. & Shaver, P.R. (1994). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships. *Psychological Inquiry*, 5 (1), 1-22.
- Horenczyk, G. & Tatar, M. (1998). Friendship expectations among immigrant adolescents and their host peers. *Journal of Adolescence*, 21(1), 69-82.
- Howes, C. (1999). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. In J. Cassidy, & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 671-687). New York: Guilford Press.

Jackson, S., Bijstra, J., Oostra, L. & Bosma, H. (1998). Adolescents' perceptions of communication with parents relative to specific aspects of relationships with parents and personal development. *Journal of Adolescence*, 21, 305-322.

Joo, E. (2005). Attachment styles of female parenting and non-parenting adolescents. *Dissertation, College of Human Ecology, The Ohio State University*. On line: https://etd.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/osu1118074434/inline.

Kafka, R.R & London, P. (1991). Communication in relationships and adolescent substance use: The influence of parents and friends. *Adolescence*, 26 (103), 587-598.

Keijsers, L. & Poulin, F. (2013). Developmental Changes in Parent–Child Communication Throughout Adolescence. *Developmental Psychology*. Advance on line publication. doi: 10.1037/a0032217.

Kerns, K.A. (1996). Individual differences in friendship quality: Links to child-mother attachment. In W. M. Bukowski, A. F. Newcomb, & W. W. Hartup (Eds.), *The company they keep* (pp. 137-157). Cambridge: Cambridge University Press.

Kerns, K.A., Klepac, L. & Cole, A.K. (1996). Peer relationships and preadolescents' perceptions of security in the mother-child relationship. *Developmental Psychology*, 32, 457–466.

Kerns, K.A & Stevens, A.M. (1996). Parent–child attachment in late adolescence: Links to social relations and personality. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 323–342.

Kerr, M., Stattin, H. & Trost, K. (1999). To know you is to trust you: parents' trust is rooted child disclosure of information. *Journal of Adolescence*, 22, 737-752.

Kupersmidt, J.B. & Coie, J.D. (1990). Preadolescent peer status, aggression, and school adjustment as predictors of externalizing problems in adolescence. *Child Development*, 61, 1350-1362.

La Gaipa, J. J. (1979). A developmental study of the meaning of friendship in adolescence. *Journal of Adolescence*, 2(3), 201-213.

Laible, D.J., Carlo, G. & Raffaelli, M. (2000). The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.

Laible, D.J., Carlo, G. & Roesch, S.C. (2004). Pathways to self-esteem in late adolescence: the role of parent and peer attachment, empathy and social behaviors. *Journal of Adolescence*, 27, 703-716.

Laird, R. D, Pettit, G. S., Dodge, K. A. & Bates, J. E. (1999). Best Friendships, Group Relationships and Antisocial Behavior in Early Adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 19, 413-437.

Larose, S. & Boivin, M. (1998). Attachment to parents, social support expectations, and socioemotional adjustment during the High school-College transition. *Journal of Research on Adolescence*, 8(1), 1-27.

Larson, R.W., Richards, M.H., Moneta, G., Holmbeck, G. & Duckett, E. (1996). Changes in Adolescents' Daily Interactions With Their Families From Ages 10 to 18: Disengagement and Transformation. *Developmental Psychology*, 32(4), 744-754.

Laursen, B. & Collins, W.A. (2004). Parent-child communication during adolescence. In A.L. Vangelisti (Ed.), *Handbook of family communication* (pp. 333-348). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Laursen, B., Coy, K.C. & Collins, W.A. (1998). Reconsidering changes in parent-child conflict across adolescence: A meta-analysis. *Child Development*, 69(3), 817-832.

Laursen, B., Hartup, W.W. & Koplas, A.L. (1996). Towards understanding peer conflict. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 76-102.

Leondari, A. & Kioseoglou, G. (2000). The relationship of parental attachment and psychological separation to the psychological functioning of young adults. *The Journal of Social Psychology*, 140(4), 451-464.

Lieberman, A. F. (1977). Preschoolers' Competence with a Peer: Relations with Attachment and Peer Experience. *Child Development*, 48(4), 1277-1287.

Lieberman, M., Doyle, A. & Markiewicz, D. (1999). Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child Development*, 70, 202-213.

Ma, C.Q. & Huebner, E.S. (2008). Attachment relationships and adolescents' life satisfaction: some relationships matter more to girls than boys. *Psychology In The Schools*, 45(2), 177-190.

Main, M., Kaplan, N. & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2, Serial No. 209), 66-106.

Main, M. & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years* (pp. 121-160). Chicago: University of Chicago Press.

Markiewicz, D., Doyle, A.B. & Brendgen, M. (2001). The quality of adolescents' friendships: Associations with mothers' interpersonal relationships, attachments to parents and friends, and prosocial behaviors. *Journal of Adolescence*, 24, 429-445.

Marusic, I., Kamenov, Z. & Jelic, M. (2011). Personality and attachment to friends. *Društvena istraživanja*, 20(4), 1119-1137.

Matsuoka, N., Uji, M., Hiramura, H., Chen, Z., Shikai, N., Kishida, Y. & Kitamura, T. (2006). Adolescents' attachment style and early experiences: a gender difference. *Archives of Women's Mental Health*, 9, 23-29.

McKinsey-Grittenden, P. (1995). Attachment and psychopathology. In S. Goldberg, R. Muir and J. Kerr (Eds.). *Attachment theory : social, developmental and clinical perspectives* (pp.367-406). Hillsdale, NJ : Analytic Press.

McNelles, L. R. & Connolly, J. A (1999). Intimacy between adolescent friends: Age and gender differences in intimate affect and intimate behaviors. *Journal of Research on Adolescence, 9*(2), 143-159.

Meeus, W., Oosterwegel, A., Vollebergh, W. (2002). Parental and peer attachment and identity development in adolescence. *Journal of Adolescence, 25*,93-106.

Mikulincer, M. (1998). Attachment working models and the sense of trust: An exploration of interaction goals and affect regulation. *Journal of Personality and Social Psychology, 74* (5), 1209-1224.

Mitchell, C.E. (1990). Development or restoration of trust in interpersonal relationships during adolescence and beyond. *Adolescence, 25*, 847-854.

Muris, P., Meesters, C., van Melick, M. & Zwambag, L. (2001). Self-reported attachment style, attachment quality, and symptoms of anxiety and depression in young adolescents. *Personality and Individual Differences, 30*, 809-818.

Nada-Raja S., McGee, R. & Stanton, W.R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 21*(4), 471-485.

Nangle, D. W., Erdley, C. A., Newman, J. E., Mason, C. & Carpenter, E. M. (2003). Popularity, Friendship Quantity, and Friendship Quality: Interactive Influences on Children's Loneliness and Depression. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 32*(4), 546-555.

Newcomb, A.F. & Bagwell, C. (1995). Children's friendship relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 117*, 306-347.

Newman, P.R. & Newman, B.M.(1976). Early Adolescence and its conflict : Group identity versus alienation. *Adolescence, 11*(42), 261-274.

Newman-Kingery, J., Erdley, C. A. & Marshall, K. C. (2011). Peer Acceptance and Friendship as Predictors of Early Adolescents' Adjustment Across the Middle School Transition. *Merrill-Palmer Quarterly, 57*(3), 215-243.

Nickerson, A.D. & Nagle, R.J. (2004). The Influence of Parent and Peer Attachments on Life Satisfaction in Middle Childhood and Early Adolescence. *Social Indicators Research, 66*(1/2), 35-60.

Nickerson, A. B., & Nagle, R. J. (2005). Parent and peer attachment in middle childhood and early adolescence. *Journal of Early Adolescence, 23*, 223-249.

Pace, C.S., San Martini, P. & Zavattini G.C. (2011). The factor structure of the Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA): A survey of Italian adolescents. *Personality and Individual Differences, 51*, 83-88.

Parker, J. & Asher, S. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology, 29*, 611-621.

Paterson, J.E., Field, J. & Pryor, J. (1994). Adolescents' perceptions of their attachment relationships with their mothers, fathers and friends. *Journal of Youth and Adolescence, 23*(5), 579-600.

Paterson, J.E., Pryor, J. & Field, J. (1995). Adolescent attachment to parents and friends in relation to aspects of self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence, 24*, 365-376.

Rawlins W.K. & Holl, M. (1987) The communicative achievement of friendship during adolescence: Predicaments of trust and violation. *Western Journal of Speech Communication, 51*(4), 345-363.

Rice, K.G. (1990). Attachment in adolescence: A narrative and meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence, 19*(5), 511-538.

Rice, K.G., Cunningham, T.J. & Young, M.B. (1997). Attachment to parents, social competence, and emotional well-being: A comparison of black and white late adolescents. *Journal of Counseling Psychology, 44*(1), 89-101.

Rose, A.J. & Rudolph, K.D. (2006). A review of sex differences in peer relationship processes: Potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological Bulletin, 132*, 98-131.

Rosenthal, N.L. & Kobak, R. (2010). Assessing adolescents' attachment hierarchies: Differences across developmental periods and associations with individual adaptation. *Journal of Research on Adolescence, 20*(3), 678-706.

Rotenberg, K.J., Fox, C., Green, S. & Slater, K. (2005). Construction and validation of children's interpersonal trust belief scale. *Faculty Publications, Department of Psychology*. Paper 2.

Rubin, K.H., Dwyer, K.M., Kim, A.H. & Burgess, K.M. (2004). Attachment, friendship and psychosocial functioning in early adolescence. *Journal of Early Adolescence, 24*(4), 326-356.

Rubin, K.H., Wojslawowicz, J.C., Rose-Krasnor, L., Booth-LaForce, C. & Burgess, K.B. (2006). The best friendships of shy/withdrawn children: prevalence, stability and relationship quality. *Journal of Abnormal Child Psychology, 34*(2), 143-157.

Schneider, B.H. (1998). A multimethod exploration of the friendships of children considered socially withdrawn by their school peers. *Journal of Abnormal Child Psychology, 27*(2), 115-123.

Schneider, B.H., Atkinson, L. & Tardif, C. (2001). Child-parent attachment and children's peer relations: A quantitative review. *Developmental Psychology, 37*(1), 86-100.

Schonert - Reichl, K. A. (1999). Relations of peer acceptance, friendship adjustment and social behavior to moral reasoning during early adolescence. *Journal of Early Adolescence, 19*(2), 249-279.

Shaffer, D.R. (1985/1989). *Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*. California: Brooks/Cole Publishing Company.

Shulman, S. (1993). Close relationships and coping behavior in adolescence. Special issue: Stress and coping in adolescence. *Journal of Adolescence*, 13, 204-218.

Simons, K.J., Paternite, C.E. & Shore, C. (2001). Quality of parent/adolescence attachment and aggression in young adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 21(2), 182-203.

Song, H., Thompson, R.A. & Ferrer, E. (2009). Attachment and self-evaluation in Chinese adolescents: Age and gender differences. *Journal of Adolescence*, 32, 1267-1286.

Spencer, S. V., Bowker, J. C., Rubin, K. H., Booth-LaForce, C. & Laursen, B. (2013). Similarity Between Friends in Social Information Processing and Associations With Positive Friendship Quality and Conflict. *Merrill-Palmer Quarterly*, 59(1), 106-134.

Steinberg, L. & Silk, J. (2002). Parenting adolescents. In M.H. Bornstein (Eds.), *Handbook of Parenting*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Storvoll, E.E. & Wichstrøm, L. (2003). Gender differences in changes in and stability of conduct problems from early adolescence to early adulthood. *Journal of Adolescence*, 26(4), 413-429.

Thornton, A., Orbach, T. & Axinn, W. (1995). Parent-child relationships during the transition to adulthood. *Journal of Family Issues*, 15, 538-564.

Trevarthen, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. In M. Bullowa (Ed.), *Before speech* (pp. 321–347). N. Y.: Cambridge University Press. On line:
https://books.google.gr/books?id=Z7g8AAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Before+speech&hl=el&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true

Van den Bos, W., Westenberg, M., Van Dijk, E. & Crone, E.A. (2010). Development of trust and reciprocity in adolescence. *Cognitive Development*, 25, 90-102.

Van der Vorst, H., Engels, R.C.M.E., Meeus, W., Deković, M. & Vermlust, A. (2006). Parental attachment, parental control, and early development of alcohol use: A longitudinal study. *Psychology of Addictive Behaviors*, 20(2), 107-116.

Van Ecke, Y. (2007). Unresolved attachment among immigrants: An analysis using the Adult Attachment Projective. *The Journal of Genetic Psychology*, 167(4), 433-442.

VanEcke, Y., Chope, R.C. & Emmelkamp, P.M.G. (2005). Immigrants and attachment status: Research findings with Dutch and Belgian immigrants in California. *Social Behavior and Personality*, 33(7), 657-674.

Waters, E., Merrick, S., Treboux, D., Crowell, J. & Albersheim, L. (2000). Attachment security in infancy and early adulthood: A twenty-year longitudinal study. *Child Development*, 71, 684–689.

- Weimer, B. L., Kerns, K. A. & Oldenburg, C. M. (2004). Adolescents interactions with a best friend: Associations with attachment style. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 102–120.
- Weiss, R. S. (1982). Attachment in adult life. In Parkes, C. M., and Stevenson-Hinde, J. (Eds.), *The Place of Attachment in Human Behavior*. Basic Books, New York.
- West, M., Rose, M.S, Spreng, S., Sheldon-Keller, A. & Adam, K. (1998). Adolescent Attachment Questionnaire: A brief assessment of attachment in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 27(5), 661-673.
- Wilkinson, R. B. (2004). The role of parental and peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 479–493.
- Wilkinson, R.B. (2010). Best friend attachment versus peer attachment in the prediction of adolescent psychological adjustment. *Journal of Adolescence*, 33(5), 709-717.
- Williams, S.K. & Kelly, F.D. (2005). Relationships among involvement, attachment, and behavioral problems in adolescence: Examining father's influence. *Journal of Early Adolescence*, 25, 168-196.
- Youngblade, L.M., Park, K.A. & Belsky, J. (1993). Measurement of Young Children's Close Friendship: A Comparison of Two Independent Assessment Systems and their Associations with Attachment Security. *International Journal of Behavioral Development*, 16(4), 563-587.
- Youniss, J. (1980). *Parents and Peers in Social Development: A Sullivan-Piaget Perspective*. Chicago: University of Chicago Press. On line: [https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=3f8VxztMknQC&oi=fnd&pg=PR9&dq=+Youniss,+J.+\(1980\).+Parents+and+Peers+in+Social+Development:+A+Sullivan-Piaget+Perspective.+Chicago:+University+of+Chicago+Press.+&ots=B19aQqbd&sig=UMNiyfazTfZamK-iMuYV_03AZrc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=3f8VxztMknQC&oi=fnd&pg=PR9&dq=+Youniss,+J.+(1980).+Parents+and+Peers+in+Social+Development:+A+Sullivan-Piaget+Perspective.+Chicago:+University+of+Chicago+Press.+&ots=B19aQqbd&sig=UMNiyfazTfZamK-iMuYV_03AZrc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- Zarbatany, L., Hartmann, D. P. & Rankin D. B. (1990). The Psychological Functions of Preadolescent Peer Activities. *Child Development*, 61(4), 1067-1080.
- Zimmermann, P. (2004). Attachment representations and characteristics of friendship relations during adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 83-101.
- Zimmermann, P. & Becker-Stoll, F. (2002). Stability of attachment representations during adolescence: The influence of ego-identity status. *Journal of Adolescence*, 25, 107- 124.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: Επιστολή ενημέρωσης και ερωτηματολόγια έρευνας

Επιστολή ενημέρωσης- συναίνεσης γονέα ή κηδεμόνα για τη συμμετοχή του παιδιού του σε ερευνητική εργασία με θέμα **«Ο συναισθηματικός δεσμός και οι φιλίες των εφήβων»**

Επιβλέπουσα: Τσούρτου Βασιλική, Επίκουρη καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ερευνήτρια: Πηρουνάκη Ραφαέλα, μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο ΠΜΣ «Πολιτισμός, Παιδεία και Ανθρώπινη Ανάπτυξη», Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Αγαπητοί γονείς,

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να μελετηθεί η ποιότητα των φιλικών σχέσεων στην εφηβεία.

Για το σκοπό της έρευνας θα συμπληρωθούν από τους μαθητές δύο ερωτηματολόγια τα οποία έχουν να κάνουν με τα συναισθήματα που βιώνουν μέσα στις σχέσεις τους και την αξιολόγηση της φιλίας τους. Η όλη διαδικασία θα διαρκέσει περίπου μισή ώρα. Η συμπλήρωση των ερωτήσεων θα γίνει εντός ωρολογίου προγράμματος, μέσα στη σχολική αίθουσα, με την εποπτεία του εκάστοτε καθηγητή των μαθητών.

Καθώς η οικογένεια και οι συνομήλικοι αποτελούν δύο από τα πιο σημαντικά κοινωνικά πλαίσια για τους νέους, η συγκεκριμένη έρευνα, εστιασμένη στην εφηβεία, θα βοηθήσει στην ανάδειξη της επίδρασης των σχέσεων αυτών στην εξέλιξη του ατόμου ή ακόμα και στην πρόληψη των αρνητικών επιπτώσεων που μπορεί να φέρει η έλλειψή τους στην καθημερινότητα του.

Η ερευνήτρια θα δώσει σαφείς διευκρινίσεις για τη συμπλήρωση των ερωτήσεων και θα απαντά σε απορίες των μαθητών.

Για τη **διασφάλιση της ανωνυμίας και της προστασίας των μαθητών**, στα ερευνητικά εργαλεία θα περιλαμβάνεται μόνο ο κωδικός του συμμετέχοντα μαθητή, όχι το όνομα.

Η συμμετοχή στην έρευνα είναι εθελοντική, οπότε αν το θελήσει, ο μαθητής μπορεί να αποχωρήσει από τη διαδικασία. Επίσης, ο γονέας ή κηδεμόνας έχει το δικαίωμα να μη συναινέσει στη συμμετοχή του παιδιού του στην έρευνα.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων για την πολύτιμη συνεργασία και για το χρόνο σας.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ / ΥΠΟΓΡΑΦΗ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι αποδέχομαι τη συμμετοχή του παιδιού μου στην έρευνα. Το παιδί μου διατηρεί το δικαίωμα να αποσυρθεί από τη διαδικασία της έρευνας σε οποιοδήποτε στάδιο της διεξαγωγής της.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ.....

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ.....

ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΓΟΝΕΑ Ή ΚΗΔΕΜΟΝΑ

ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ

.....

.....

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΜΣ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Το φυλλάδιο αυτό δεν είναι διαγώνισμα γνώσεων, αλλά ένα συνηθισμένο ερωτηματολόγιο που αναφέρεται στις σχέσεις σας με τους γονείς και τους συμμαθητές σας, τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας γι' αυτούς. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις. Επειδή το κάθε άτομο διαφέρει από το άλλο, ο καθένας σας μπορεί να δώσει διαφορετικές απαντήσεις.

Τα ερωτηματολόγια είναι **ανώνυμα** και δεν χρειάζεται να γράψετε πουθενά το όνομά σας. Γι αυτό το λόγο σας ζητούμε να απαντήσετε με ειλικρίνεια τις ερωτήσεις, καθώς και να μην αφήσετε καμία ερώτηση αναπάντητη. Οι πληροφορίες που θα δώσετε θα χρησιμοποιηθούν καθαρά για ερευνητικούς σκοπούς και κανείς δεν θα μπορεί να αναγνωρίσει τις δικές σας απαντήσεις.

Ευχαριστούμε πολύ.

Παρακάτω καλείσαι να δώσεις κάποιες πληροφορίες για εσένα και την οικογένειά σου. Όπου έχει τελίτσες, γράψε την απάντηση που λείπει, ή, βάλε ένα X στην κατάλληλη απάντηση στις ερωτήσεις 2, 7, 8, 10, 11, 12 και 13.

1) Τάξη :

2) Αγόρι Κορίτσι

3) Πόσο χρονών είσαι;

4) Τι δουλειά κάνει ο πατέρας σου;

5) Τι δουλειά κάνει η μητέρα σου;

6) Πόσα παιδιά έχει η οικογένειά σας;

7) Έχεις μεγαλύτερα αδέρφια; ΝΑΙ ΟΧΙ

8) Έχεις μικρότερα αδέρφια; ΝΑΙ ΟΧΙ

9) Που μένεις; α) σε πόλη. Σε ποια;

β) σε κωμόπολη. Σε ποια;

γ) σε χωριό. Σε ποιο;

10) Ο πατέρας σου έχει φοιτήσει μέχρι το: Δημοτικό

Γυμνάσιο

Λύκειο

11) Η μητέρα σου έχει φοιτήσει μέχρι το: Δημοτικό

Γυμνάσιο

Λύκειο

12) Κατάγεται ο πατέρας σου από άλλη χώρα; ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ΝΑΙ από ποια;

13) Κατάγεται η μητέρα σου από άλλη χώρα; ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ΝΑΙ από ποια;

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΥΣ (IPPA-R)

Αυτό το ερωτηματολόγιο περιέχει ερωτήσεις για τις σχέσεις σου με σημαντικά άτομα στη ζωή σου: τη μητέρα σου, τον πατέρα σου και τους στενούς (“κολλητούς”) σου φίλους. Παρακαλώ διάβασε προσεκτικά τις οδηγίες σε κάθε ενότητα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^η

Κάποιες από τις παρακάτω δηλώσεις αναφέρονται στα συναισθήματά σου για τη μητέρα σου ή για το άτομο που έχει ενεργήσει σαν μητέρα σου. Αν έχεις περισσότερα από ένα άτομα που λειτουργούν σαν μητέρα σου (π.χ. μια βιολογική μητέρα και μια μητριά) απάντησε τις ερωτήσεις για εκείνη που νιώθεις ότι σε έχει επηρεάσει περισσότερο.

Παρακαλώ διάβασε τις παρακάτω προτάσεις – δηλώσεις, και για καθεμία κύκλωσε ΕΝΑΝ αριθμό, αυτόν που περιγράφει πόσο ισχύει η δήλωση για εσένα στο παρόν.

	Δεν Ισχύει Καθόλου	Ισχύει Λίγο	Ισχύει Κάπως	Ισχύει Πολύ	Ισχύει Απόλυτα
1. Η μητέρα μου σέβεται τα συναισθήματά μου.	1	2	3	4	5
2. Νιώθω ότι η μητέρα μου είναι μια καλή μητέρα.	1	2	3	4	5
3. Εύχομαι να είχα μια διαφορετική μητέρα.	1	2	3	4	5
4. Η μητέρα μου με αποδέχεται όπως είμαι.	1	2	3	4	5
5. Μου αρέσει να ζητώ τη γνώμη της μητέρας μου για θέματα που με αφορούν.	1	2	3	4	5
6. Νιώθω ότι δεν έχει νόημα να δείχνω τα συναισθήματά μου στη μητέρα μου.	1	2	3	4	5
7. Η μητέρα μου μπορεί να καταλάβει πότε είμαι αναστατωμένος/η για κάτι.	1	2	3	4	5
8. Ντρέπομαι ή νιώθω άβολα όταν συζητώ τα προβλήματά μου με τη μητέρα μου.	1	2	3	4	5
9. Η μητέρα μου περιμένει πάρα πολλά (έχει μεγάλες προσδοκίες) από εμένα .	1	2	3	4	5
10. Αναστατώνομαι / ταράζομαι εύκολα όταν είμαι στον ίδιο χώρο με τη μητέρα μου.	1	2	3	4	5
11. Αναστατώνομαι πολύ περισσότερο από όσο γνωρίζει η μητέρα μου.	1	2	3	4	5

	Δεν Ισχύει Καθόλου	Ισχύει Λίγο	Ισχύει Κάπως	Ισχύει Πολύ	Ισχύει Απόλυτα
12. Όταν συζητάμε, η μητέρα μου ενδιαφέρεται για τη δική μου άποψη.	1	2	3	4	5
13. Η μητέρα μου εμπιστεύεται την κρίση μου.	1	2	3	4	5
14. Η μητέρα μου έχει τα δικά της προβλήματα, γι' αυτό δεν την απασχολώ με τα δικά μου.	1	2	3	4	5
15. Η μητέρα μου με βοηθά να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5
16. Μιλώ στη μητέρα μου για τα προβλήματα και τις ανησυχίες μου.	1	2	3	4	5
17. Νιώθω θυμωμένος/η με τη μητέρα μου.	1	2	3	4	5
18. Η μητέρα μου δε μου δείχνει αρκετή προσοχή.	1	2	3	4	5
19. Η μητέρα μου με ενθαρρύνει να μιλώ για τις δυσκολίες μου.	1	2	3	4	5
20. Η μητέρα μου με καταλαβαίνει.	1	2	3	4	5
21. Όταν είμαι θυμωμένος/η για κάτι, η μητέρα μου προσπαθεί να δείχνει κατανόηση.	1	2	3	4	5
22. Εμπιστεύομαι τη μητέρα μου.	1	2	3	4	5
23. Η μητέρα μου δεν καταλαβαίνει τι "φάση" περνάω αυτόν τον καιρό.	1	2	3	4	5
24. Μπορώ να βασιστώ στη μητέρα μου όταν χρειάζεται να ξαλαφρώσω / γλιτώσω από κάτι δυσάρεστο.	1	2	3	4	5
25. Αν η μητέρα μου γνωρίζει ότι κάτι με απασχολεί, με ρωτάει για αυτό.	1	2	3	4	5

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^η

Αυτή η ενότητα αφορά τα συναισθήματά σου για τον πατέρα σου ή για το άτομο που έχει ενεργήσει σαν πατέρας σου. Αν έχεις περισσότερα από ένα άτομα που λειτουργούν σαν πατέρας σου (π.χ. βιολογικός πατέρας και πατριός) απάντησε τις ερωτήσεις για εκείνον που νιώθεις ότι σε έχει επηρεάσει περισσότερο.

	Δεν Ισχύει Καθόλου	Ισχύει Λίγο	Ισχύει Κάπως	Ισχύει Πολύ	Ισχύει Απόλυτα
1. Ο πατέρας μου σέβεται τα συναισθήματά μου.	1	2	3	4	5
2. Νιώθω ότι ο πατέρας είναι ένας καλός πατέρας.	1	2	3	4	5
3. Εύχομαι να είχα έναν διαφορετικό πατέρα.	1	2	3	4	5

	Δεν Ισχύει Καθόλου	Ισχύει Λίγο	Ισχύει Κάπως	Ισχύει Πολύ	Ισχύει Απόλυτα
4. Ο πατέρας μου με αποδέχεται όπως είμαι.	1	2	3	4	5
5. Μου αρέσει να ζητώ τη γνώμη του πατέρα μου για θέματα που με αφορούν.	1	2	3	4	5
6. Νιώθω ότι δεν έχει νόημα να δείχνω τα συναισθήματά μου στον πατέρα μου.	1	2	3	4	5
7. Ο πατέρας μου μπορεί να καταλάβει πότε είμαι αναστατωμένος/η για κάτι.	1	2	3	4	5
8. Ντρέπομαι ή νιώθω άβολα όταν συζητώ τα προβλήματά μου με τον πατέρα μου.	1	2	3	4	5
9. Ο πατέρας μου περιμένει πάρα πολλά (έχει μεγάλες προσδοκίες) από εμένα.	1	2	3	4	5
10. Αναστατώνομαι / ταράζομαι εύκολα όταν είμαι στον ίδιο χώρο με τον πατέρα μου.	1	2	3	4	5
11. Αναστατώνομαι πολύ περισσότερο από όσο γνωρίζει ο πατέρας μου.	1	2	3	4	5
12. Όταν συζητάμε, ο πατέρας μου ενδιαφέρεται για τη δική μου άποψη.	1	2	3	4	5
13. Ο πατέρας μου εμπιστεύεται την κρίση μου.	1	2	3	4	5
14. Ο πατέρας μου έχει τα δικά του προβλήματα, γι' αυτό δεν τον απασχολώ με τα δικά μου.	1	2	3	4	5
15. Ο πατέρας μου με βοηθά να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5
16. Μιλώ στον πατέρα μου για τα προβλήματα και τις ανησυχίες μου	1	2	3	4	5
17. Νιώθω θυμωμένος/η με τον πατέρα μου.	1	2	3	4	5
18. Ο πατέρας μου δε μου δείχνει αρκετή προσοχή.	1	2	3	4	5
19. Ο πατέρας μου με ενθαρρύνει να μιλώ για τις δυσκολίες μου.	1	2	3	4	5
20. Ο πατέρας μου με καταλαβαίνει.	1	2	3	4	5
21. Όταν είμαι θυμωμένος/η για κάτι, ο πατέρας μου προσπαθεί να δείχνει κατανόηση.	1	2	3	4	5
22. Εμπιστεύομαι τον πατέρα μου.	1	2	3	4	5
23. Ο πατέρας μου δεν καταλαβαίνει τι “φάση” περνάω αυτόν τον καιρό.	1	2	3	4	5
24. Μπορώ να βασιστώ στον πατέρα μου όταν χρειάζεται να ξαλαφρώσω / γλιτώσω από κάτι δυσάρεστο.	1	2	3	4	5
25. Αν ο πατέρας μου γνωρίζει ότι κάτι με απασχολεί, με ρωτάει για αυτό.	1	2	3	4	5

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η

Αυτή η ενότητα αφορά τα συναισθήματά σου για τη σχέση σου με τους στενούς σου φίλους (“κολλητούς”).

Παρακαλώ διάβασε τις παρακάτω προτάσεις – δηλώσεις, και για καθεμία κύκλωσε ΕΝΑΝ αριθμό, αυτόν που περιγράφει πόσο ισχύει η δήλωση για εσένα στο παρόν.

	Δεν Ισχύει Καθόλου	Ισχύει Λίγο	Ισχύει Κάπως	Ισχύει Πολύ	Ισχύει Απόλυτα
1. Μου αρέσει να ζητώ τη γνώμη των φίλων μου για θέματα που με αφορούν.	1	2	3	4	5
2. Οι φίλοι μου μπορούν να καταλάβουν πότε είμαι αναστατωμένος/ η για κάτι.	1	2	3	4	5
3. Όταν συζητάμε, οι φίλοι μου ενδιαφέρονται για τη δική μου άποψη.	1	2	3	4	5
4. Ντρέπομαι ή νιώθω άβολα όταν συζητώ τα προβλήματά μου με τους φίλους μου.	1	2	3	4	5
5. Εύχομαι να είχα διαφορετικούς φίλους.	1	2	3	4	5
6. Οι φίλοι μου με καταλαβαίνουν.	1	2	3	4	5
7. Οι φίλοι μου με ενθαρρύνουν να μιλώ για τις δυσκολίες μου.	1	2	3	4	5
8. Οι φίλοι μου με αποδέχονται όπως είμαι.	1	2	3	4	5
9. Νιώθω την ανάγκη να επικοινωνώ/ να είμαι με τους φίλους μου πιο συχνά.	1	2	3	4	5
10. Οι φίλοι μου δεν καταλαβαίνουν τι “φάση” περνάω αυτόν τον καιρό.	1	2	3	4	5
11. Νιώθω μόνος/η ή αποκομμένος/η όταν είμαι με τους φίλους μου	1	2	3	4	5
12. Οι φίλοι μου ακούνε αυτά που έχω να πω.	1	2	3	4	5
13. Νιώθω ότι οι φίλοι μου είναι καλοί φίλοι.	1	2	3	4	5
14. Μου είναι αρκετά εύκολο να μιλάω στους φίλους μου.	1	2	3	4	5
15. Όταν είμαι θυμωμένος/η για κάτι, οι φίλοι μου προσπαθούν να δείχνουν κατανόηση.	1	2	3	4	5
16. Οι φίλοι μου με βοηθάνε να καταλάβω καλύτερα τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5
17. Οι φίλοι μου νοιάζονται για το πώς αισθάνομαι.	1	2	3	4	5
18. Νιώθω θυμωμένος/η με τους φίλους μου.	1	2	3	4	5
19. Μπορώ να βασιστώ στους φίλους μου όταν χρειάζεται να ξαλαφρώσω / γλιτώσω από κάτι δυσάρεστο.	1	2	3	4	5
20. Εμπιστεύομαι τους φίλους μου.	1	2	3	4	5
21. Οι φίλοι μου σέβονται τα συναισθήματά μου.	1	2	3	4	5
22. Αναστατώνομαι πολύ περισσότερο από όσο γνωρίζουν οι φίλοι μου.	1	2	3	4	5
23. Φαίνεται σαν οι φίλοι μου να είναι ενοχλημένοι /νευριασμένοι μαζί μου χωρίς λόγο.	1	2	3	4	5
24. Μπορώ να μιλάω στους φίλους μου για τα προβλήματα και τις ανησυχίες μου.	1	2	3	4	5
25. Αν οι φίλοι μου ξέρουν ότι κάτι με απασχολεί, με ρωτάνε για αυτό.	1	2	3	4	5

Σύντομη Έκδοση του Αναθεωρημένου Ερωτηματολογίου Ποιότητας Φιλικών Σχέσεων (SVFQQ-R)

Διάβασε προσεκτικά τις παρακάτω προτάσεις και απάντησε πόσο αληθές είναι αυτό που περιγράφει κάθε πρόταση. Κύκλωσε την απάντηση που εκφράζει το τι ισχύει στην περίπτωση σου.

	Δεν ισχύει καθόλου	Ισχύει λίγο	Ισχύει κάπως	Ισχύει αρκετά	Ισχύει απόλυτα
1. Ο/Η φίλος/η μου με κάνει να νιώθω καλά για τις ιδέες μου.	0	1	2	3	4
2. Εγώ και ο/η φίλος/η μου τα ξαναβρίσκουμε μετά από έναν καυγά.	0	1	2	3	4
3. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ τσακωνόμαστε πολύ.	0	1	2	3	4
4. Ο/Η φίλος/η μου με βοηθάει να τελειώνω πιο γρήγορα όταν κάνω κάτι και του/της ζητήσω βοήθεια.	0	1	2	3	4
5. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ πάντα καθόμαστε μαζί στο ίδιο θρανίο ή σε άλλες δραστηριότητες (πχ φαγητό).	0	1	2	3	4
6. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ πάντα λέμε ο ένας στον άλλον τα προβλήματά μας.	0	1	2	3	4
7. Ο/Η φίλος/η μου, μου λέει ότι είμαι καλός/η σε διάφορα πράγματα.	0	1	2	3	4
8. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ ξεπερνάμε τις διαφωνίες μας πολύ γρήγορα.	0	1	2	3	4
9. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ καυγαδίζουμε πολύ.	0	1	2	3	4
10. Ο/Η φίλος/η κι εγώ βοηθάμε πολύ ο ένας τον άλλον με τις εργασίες του σχολείου.	0	1	2	3	4
11. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ πάντα επιλέγουμε ο ένας τον άλλον για ζευγάρι για διάφορα πράγματα.	0	1	2	3	4
12. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ μιλάμε για πράγματα που μας στεναχωρούν.	0	1	2	3	4
13. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ κάνουμε ο ένας τον άλλον να νιώθει σημαντικός και ξεχωριστός.	0	1	2	3	4
14. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ συζητάμε για το πώς να ξεπεράσουμε το θυμό μας ο ένας για τον άλλον.	0	1	2	3	4
15. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ θυμώνουμε πολύ μεταξύ μας.	0	1	2	3	4
16. Ο/Η φίλος/η μου, μου δίνει συμβουλές για να καταλάβω διάφορα πράγματα.	0	1	2	3	4
17. Ο/Η φίλος/η μου κι εγώ πάντα παίζουμε μαζί στο διάλειμμα.	0	1	2	3	4
18. Μιλώ στο/η φίλο/η μου όταν είμαι θυμωμένος/η για κάτι.	0	1	2	3	4

Παρακαλώ, βεβαιώσου ότι απάντησες σε όλες τις ερωτήσεις!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ: Στοιχεία περιγραφικής στατιστικής

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Περιγραφικά στατιστικά για τον Μ.Ο και την Τ.Α στην ηλικία

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Ηλικία	203	12	17	13,85	1,075
Valid N (listwise)	203				

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Κατανομή συμμετεχόντων ως προς το φύλο

Φύλο				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid αγόρι	76	37,4	37,4	37,4
Valid κορίτσι	127	62,6	62,6	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Κατανομή συμμετεχόντων ως προς τη σχολική τάξη

Τάξη				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Α' γυμν	104	51,2	51,2	51,2
Valid Γ' γυμν	99	48,8	48,8	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Επάγγελμα του πατέρα των συμμετεχόντων

Εργασία πατέρα				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ιδιωτικός υπάλληλος	177	87,2	87,2	87,2
Valid δημόσιος υπάλληλος	26	12,8	12,8	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Επάγγελμα της μητέρας των συμμετεχόντων

Εργασία μητέρας				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Άνεργη	15	7,4	7,4	7,4
Valid ιδιωτικός υπάλληλος	104	51,2	51,2	58,6
Valid δημόσιος υπάλληλος	46	22,7	22,7	81,3
Valid Οικιακά	38	18,7	18,7	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Ύπαρξη και ηλικία αδερφού-αδερφής

Αδέρφια				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid κανένα	26	12,8	12,8	12,8
Valid μεγαλύτερα	58	28,6	28,6	41,4
Valid μικρότερα	82	40,4	40,4	81,8
Valid μεσαίο	37	18,2	18,2	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Τόπος διαμονής συμμετεχόντων

Κατοικία				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid πόλη	198	97,5	97,5	97,5
κωμόπολη	1	,5	,5	98,0
χωριό	4	2,0	2,0	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Τόπος προέλευσης του πατέρα των συμμετεχόντων

Καταγωγή πατέρα				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid αλλοδαπός	17	8,4	8,4	8,4
Έλληνας	186	91,6	91,6	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Τόπος προέλευσης της μητέρας των συμμετεχόντων

Καταγωγή μητέρας				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid αλλοδαπή	20	9,9	9,9	9,9
Ελληνίδα	183	90,1	90,1	100,0
Total	203	100,0	100,0	

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Κατανομή ανά φύλο στον τύπο δεσμού με τη μητέρα

Crosstab
Count

		δεσμός_μητέρας			Total
		ασφαλής	ανασφαλής	μη κατηγοριοποιή σιμος	
Φύλο	αγόρι	64	1	11	76
	κορίτσι	118	6	3	127
Total		182	7	14	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: Κατανομή ανά σχολική τάξη στον τύπο δεσμού με τη μητέρα

Crosstab
Count

		δεσμός_μητέρας			Total
		ασφαλής	ανασφαλής	μη κατηγοριοποιήσ ιμος	
Τάξη	A' γυμν.	96	2	6	104
	Γ' γυμν.	86	5	8	99
Total		182	7	14	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Κατανομή ανά φύλο στον τύπο δεσμού με τον πατέρα

Crosstab
Count

		Φύλο		Total
		κορίτσι	αγόρι	
δεσμός_πατέρα	ασφαλής	104	55	159
	ανασφαλής	8	6	14
	μη κατηγοριοποιήσιμος	15	15	30
	Total	127	76	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Κατανομή ανά σχολική τάξη στον τύπο δεσμού με τον πατέρα

Crosstab

Count

		Τάξη		Total
		Α' γυμν.	Γ' γυμν.	
δεσμός_πατέρα	ασφαλής	92	67	159
	ανασφαλής	1	13	14
	μη κατηγοριοποιήσιμος	11	19	30
	Total	104	99	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Κατανομή ανά φύλο στον τύπο δεσμού με τους φίλους

Crosstab

Count

		Φύλο		Total
		Κορίτσι	αγόρι	
δεσμός_φίλοι	ασφαλής	118	52	170
	ανασφαλής	1	6	7
	μη κατηγοριοποιήσιμος	8	18	26
	Total	127	76	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Κατανομή ανά σχολική τάξη στον τύπο δεσμού με τους φίλους

Crosstab

Count

		Τάξη		Total
		Α' γυμν	Γ' γυμν	
δεσμός_ φίλοι	ασφαλής	81	89	170
	ανασφαλής	2	5	7
	μη κατηγοριοποιήσιμος	21	5	26

Total	104	99	203
-------	-----	----	-----

ΠΙΝΑΚΑΣ 15: Κατανομή συχνοτήτων στον δεσμό με μητέρα και στον δεσμό με πατέρα

Crosstab

			δεσμός_φίλοι			Total
			ασφαλής	ανασφαλής	Μη κατηγοριοποιησιμος	
δεσμός_μητέρας	ασφαλής	Count	154	5	23	182
		% within δεσμός_μητέρας	84,6%	2,7%	12,6%	100,0%
		% within δεσμός_φίλοι	90,6%	71,4%	88,5%	89,7%
	ανασφαλής	Count	6	1	0	7
		% within δεσμός_μητέρας	85,7%	14,3%	0,0%	100,0%
		% within δεσμός_φίλοι	3,5%	14,3%	0,0%	3,4%
	μη κατηγοριοποιησιμος	Count	10	1	3	14
		% within δεσμός_μητέρας	71,4%	7,1%	21,4%	100,0%
		% within δεσμός_φίλοι	5,9%	14,3%	11,5%	6,9%
Total	Count	170	7	26	203	
	% within δεσμός_μητέρας	83,7%	3,4%	12,8%	100,0%	
	% within δεσμός_φίλοι	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

ΠΙΝΑΚΑΣ 16: Κατανομή συχνοτήτων στον δεσμό με μητέρα και στον δεσμό με φίλους

δεσμός_πατέρα * δεσμός_φίλοι Crosstabulation

			δεσμός_φίλοι			Total
			ασφαλής	ανασφαλής	μη κατηγοριοποιησιμος	
Count			136	4	19	159
ασφαλής	% within δεσμός_πατέρα		85,5%	2,5%	11,9%	100,0%
	% within δεσμός_φίλοι		80,0%	57,1%	73,1%	78,3%
Count			8	3	3	14
δεσμός_πατέρα ανασφαλής	% within δεσμός_πατέρα		57,1%	21,4%	21,4%	100,0%
	% within δεσμός_φίλοι		4,7%	42,9%	11,5%	6,9%
Count			26	0	4	30
μη κατηγοριοποιησιμος	% within δεσμός_πατέρα		86,7%	0,0%	13,3%	100,0%
	% within δεσμός_φίλοι		15,3%	0,0%	15,4%	14,8%
Count			170	7	26	203
Total	% within δεσμός_πατέρα		83,7%	3,4%	12,8%	100,0%
	% within δεσμός_φίλοι		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Περιγραφικά στατιστικά για τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις υποκλίμακες του δεσμού με τη μητέρα και στην ποιότητα φιλίας

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Μέσος_εμπιστοσύνης_μ	4,2956	,58973	203
Μέσος_επικοινωνίας_μ	3,8928	,75518	203
Μέσος_αποξένωσης_μ	1,8057	,70855	203
Μέσος_ποιότητας	3,0683	,65831	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Περιγραφικά στατιστικά για τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις υποκλίμακες του δεσμού με τον πατέρα και στην ποιότητα φιλίας

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Μέσος_ποιότητας	3,0683	,65831	203
Μέσος_εμπιστοσύνης_π	4,1175	,75469	203
Μέσος_αποξένωσης_π	1,9506	,80178	203
Μέσος_επικοινωνίας_π	3,5444	,96453	203

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Περιγραφικά στατιστικά για τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις υποκλίμακες του δεσμού με τους φίλους και στην ποιότητα φιλίας

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Μέσος_εμπιστοσύνης_φ	4,2617	,78935	203
Μέσος_επικοινωνίας_φ	4,0366	,92452	203
Μέσος_αποξένωσης_φ	2,0520	,60936	203
Μέσος_ποιότητας	3,0683	,65831	203

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ: Στατιστικοί έλεγχοι

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Επίδραση φύλου στον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,117 ^a	2	,002
Likelihood Ratio	12,137	2	,002
Linear-by-Linear Association	7,304	1	,007
N of Valid Cases	203		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,62.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Επίδραση σχολικής τάξης στον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,999 ^a	2	,368
Likelihood Ratio	2,042	2	,360
Linear-by-Linear Association	1,080	1	,299
N of Valid Cases	203		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,41.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Επίδραση φύλου στον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,747 ^a	2	,253
Likelihood Ratio	2,685	2	,261
Linear-by-Linear Association	2,732	1	,098
N of Valid Cases	203		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,24.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Επίδραση σχολικής τάξης στον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,237 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	18,187	2	,000
Linear-by-Linear Association	8,274	1	,004
N of Valid Cases	203		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,83.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Επίδραση φύλου στον συναισθηματικό δεσμό με τους φίλους

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	21,591 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	21,268	2	,000
Linear-by-Linear Association	17,947	1	,000
N of Valid Cases	203		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,62.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Επίδραση σχολικής τάξης στον συναισθηματικό δεσμό με τους φίλους

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,392 ^a	2	,003
Likelihood Ratio	12,169	2	,002
Linear-by-Linear Association	8,050	1	,005
N of Valid Cases	203		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,41.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Αλληλεπίδραση μεταξύ δεσμού με μητέρα και δεσμού με πατέρα

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	36,812 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	23,579	4	,000
Linear-by-Linear Association	22,815	1	,000
N of Valid Cases	203		

a. 4 cells (44,4%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,48.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Αλληλεπίδραση μεταξύ δεσμού με μητέρα και δεσμού με φίλους

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,184 ^a	4	,269
Likelihood Ratio	4,785	4	,310
Linear-by-Linear Association	,881	1	,348
N of Valid Cases	203		

a. 4 cells (44,4%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,24.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Αλληλεπίδραση μεταξύ δεσμού με πατέρα και δεσμού με φίλους

Chi-Square Tests			
	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,746 ^a	4	,002
Likelihood Ratio	10,636	4	,031
Linear-by-Linear Association	,245	1	,620
N of Valid Cases	203		

a. 4 cells (44,4%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,48.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: Συσχέτιση των συναισθηματικών δεσμών μεταξύ τους και με την ποιότητα φιλίας

		Correlations			
		δεσμός_μητέρας	δεσμός_πατέρα	δεσμός_φίλοι	Μεσος_ποιότητα ς
δεσμός_μητέρας	Pearson Correlation	1	,311**	,083	,184**
	Sig. (2-tailed)		,000	,239	,009
	N	203	203	203	203
δεσμός_πατέρα	Pearson Correlation	,311**	1	,187**	,213**
	Sig. (2-tailed)	,000		,008	,002
	N	203	203	203	203
δεσμός_φίλοι	Pearson Correlation	,083	,187**	1	,615**
	Sig. (2-tailed)	,239	,008		,000
	N	203	203	203	203
Μεσος_ποιότητας	Pearson Correlation	,184**	,213**	,615**	1
	Sig. (2-tailed)	,009	,002	,000	
	N	203	203	203	203

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: Αλληλεπίδραση ποιότητας φιλίας με φύλο και τάξη

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Μεσος_ποιότητας

Source	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	Noncent. Parameter	Observed Power ^b
Corrected Model	20,899 ^a	3	6,966	20,802	,000	62,406	1,000
Intercept	1690,340	1	1690,340	5047,553	,000	5047,553	1,000
Φύλο	20,593	1	20,593	61,493	,000	61,493	1,000
Τάξη	,348	1	,348	1,040	,309	1,040	,174
Φύλο * Τάξη	,339	1	,339	1,011	,316	1,011	,170
Error	66,642	199	,335				
Total	1998,654	203					
Corrected Total	87,540	202					

a. R Squared = ,239 (Adjusted R Squared = ,227)

b. Computed using alpha = ,05

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Αλληλεπίδραση ποιότητας φιλίας- δεσμού με μητέρα

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Μέσος_ποιότητας

Source	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	Noncent. Parameter	Observed Power ^b
Corrected Model	6,252 ^a	2	3,126	7,691	,001	15,381	,946
Intercept	328,797	1	328,797	808,959	,000	808,959	1,000
δεσμός_μητέρας	6,252	2	3,126	7,691	,001	15,381	,946
Error	81,289	200	,406				
Total	1998,654	203					
Corrected Total	87,540	202					

a. R Squared = ,071 (Adjusted R Squared = ,062)

b. Computed using alpha = ,05

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Αλληλεπίδραση ποιότητας φιλίας- δεσμού με πατέρα

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Μέσος_ποιότητας

Source	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	Noncent. Parameter	Observed Power ^b
Corrected Model	4,127 ^a	2	2,063	4,947	,008	9,894	,805
Intercept	681,904	1	681,904	1634,992	,000	1634,992	1,000
δεσμός_πατέρα	4,127	2	2,063	4,947	,008	9,894	,805
Error	83,414	200	,417				
Total	1998,654	203					
Corrected Total	87,540	202					

a. R Squared = ,047 (Adjusted R Squared = ,038)

b. Computed using alpha = ,05

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Αλληλεπίδραση ποιότητας φίλιας- δεσμού με φίλους

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Μέσος_ποιότητας

Source	Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	Noncent. Parameter	Observed Power ^b
Corrected Model	34,802 ^a	2	17,401	65,991	,000	131,982	1,000
Intercept	287,424	1	287,424	1090,008	,000	1090,008	1,000
δεσμός_φίλοι	34,802	2	17,401	65,991	,000	131,982	1,000
Error	52,738	200	,264				
Total	1998,654	203					
Corrected Total	87,540	202					

a. R Squared = ,398 (Adjusted R Squared = ,392)

b. Computed using alpha = ,05

ΠΙΝΑΚΑΣ 15: Διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στην ποιότητα φίλιας

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Μέσος_ποιότητας	Equal variances assumed	10,891	,001	-7,802	201	,000	-,65422	,08385	-,81955	-,48888
	Equal variances not assumed			-7,206	122,068	,000	-,65422	,09079	-,83395	-,47449

ΠΙΝΑΚΑΣ 16: Διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στις υποκλίμακες της ποιότητας φιλίας

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Μέσος_φροντίδας_αναγνώρισης	Equal variances assumed	25,605	,000	5,055	201	,000	,61217	,12111	,37336	,85098
	Equal variances not assumed			4,680	123,021	,000	,61217	,13082	,35322	,87112
Μέσος_επίλυσης_συγκρούσεων	Equal variances assumed	,799	,373	4,545	201	,000	,40812	,08980	,23104	,58520
	Equal variances not assumed			4,373	139,485	,000	,40812	,09333	,22360	,59263
Μέσος_σύγκρουσης_προδοσίας	Equal variances assumed	11,200	,001	-4,569	201	,000	-,59205	,12957	-,84754	-,33657
	Equal variances not assumed			-4,202	120,385	,000	-,59205	,14091	-,87103	-,31308
Μέσος_βοήθειας_καθοδήγησης	Equal variances assumed	4,027	,046	5,680	201	,000	,70467	,12405	,46006	,94929
	Equal variances not assumed			5,470	139,830	,000	,70467	,12882	,44998	,95936
Μέσος_παρέας_επανασύνδεσης	Equal variances assumed	9,534	,002	4,144	201	,000	,58817	,14192	,30832	,86801
	Equal variances not assumed			3,943	134,385	,000	,58817	,14918	,29313	,88320
Μέσος_οικείας_ανταλλαγής	Equal variances assumed	32,173	,000	7,984	201	,000	1,02013	,12777	,76819	1,27208
	Equal variances not assumed			7,155	111,071	,000	1,02013	,14258	,73760	1,30267

ΠΙΝΑΚΑΣ 17: Ποσοστό πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας από τον δεσμό με τη μητέρα

Model Summary									
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,184 ^a	,034	,029	,64873	,034	7,009	1	201	,009

a. Predictors: (Constant), δεσμός_μητέρας

ΠΙΝΑΚΑΣ 18: Ποσοστό πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας από τον δεσμό με τον πατέρα

Model Summary									
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,213 ^a	,045	,041	,64481	,045	9,545	1	201	,002

a. Predictors: (Constant), δεσμός_πατέρα

ΠΙΝΑΚΑΣ 19: Ποσοστό πρόβλεψης της ποιότητας φιλίας από τον δεσμό με τους φίλους

Model Summary									
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,615 ^a	,378	,375	,52048	,378	122,148	1	201	,000

a. Predictors: (Constant), δεσμός_φίλοι